813
C59pr:U

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

Марк Твен.

КНЯЗЬ І ЖЕБРАК

Переклад

Володимира Державуки.

ЛЬВІВ.

Накладом Русько-Українського Видавничого Товариства.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Марк Твейн.

КНЯЗЬ І ЖЕБРАК

Переклад

Володимира Держируки.

ВІННІПЕҐ

Накладом Руської Книгарні 850 Мейн стріт.

813
С59 рг:U

I.

Як народив ся князь, а як-жебрак?

В другій четвертині шіснайцятого століття, одного дня, народив ся в Лондоні убогій родині син Канти, а родичі дуже були нераді новому гостеви.

Того амого дня побачив сьвітло денне син Тудорів, довго ожиданий і горячо бажаний. Не лиш династія, але ціла Анґлія з нетерпеливостию чекала щасливого уродженя тої дитини, а так довго вже надармо благав нарід Всевишного о сповненє сего бажаня, що люди майже від розуму відходили з радости. Були такі, що стрінувши ся серед міських улиць з мало-знаною людиною, стискали ся і з утїхи заливали ся слезами. Всякі обовязки й занятя устали, мов в день якого великого торжества. Богачі і бідолахи, могучі і понижені, після спромоги, забавляли ся, сьпівали й гуляли днем й ночю. В день відбували ся величні торжества й забави на міських улицях... Фани повівали з бальконів й дахів... А в ночи палали огнї на рогах улиць а довкруги веселили ся товпи народу.

Ціла Ааґлія говорила лиш о новонародженім Едварді Тудор, князю Валії, що окутаний в дорогоцінні пеленки, спав на шовкових подушках, не знаючи зовсїм, яке замішанє викликало його народженє; тай не розумів він, що йому услугують найможнїйші панове й панї держави. Імовірно, хочби дитина була про се знала, була-б байдужно принимала усї знаки пошанованя.

Про Томка Канти, другого хлопчика, нїхто не говорив, лиш жебрача його родина, бо був він для неї новою бідою Дитина лежала в нужденій кімнатї, окутана в лахи...

Про перші роки його дитиньства замовчимо.

II.

Дещо про молодість Томка.

Тодїшний Лондон мав вже близько півтора тисячи лїт і мешкало в ньому сто тисяч мешканців, то був він величезним містом. І се правда, що дехто говорив, що в містї тім жиє два рази тілько людий. Улиці були вузонькі і нехарні, особливо в части, положеній близько лондонського моста, де були деревляні забудованя; якраз там мешкав Томко Канти. Висші поверхи виставили в гору понад низші, а чим далї в гору, тим були низші. Дїри між тяжким, одна коло другої прикріпленими бальками, були старанно заповнені й покриті вапном; а бальки були закрашені на червоно, голубо або чорно, відповідно до смаку властителя; то був справдї цікавий вид. Вузонькі вікна, заставлені подовгастими шибками, держали ся на завісах, як двері і не відмикали ся на внї.

Хатина, що в нїй мешкав Томків батько, стояла в вузкій, смердячій улиці. Звала ся вона »Оффал-Корт« і виходила на улицю »Пуддінґ-Лейн«. Хатина невеличка, переповнена жебраками, здавало ся туй-туй упаде. Родина Канти мешкала в одній кімнатцї на третім поверсї. В кутї стояв тапчан, де спали родичі. А Томко з бабкою і двома сестрами, Ганною і Марійкою, могли спати на підлозї, де лиш їм подобало ся. Кілька подертих ряден, до того трохи мерви, лежало в кутї кімнати; відси брав кождий для себе все потрібне, а ранком клав на своє місце.

Ганка й Марійка, близнюки, мали вже коло пятнайцять лїт. Були се дитинні і не зіпсовані дївчатка; кілька подертих лахів — се їх цїлий стрій. Мати була зовсїм до них подібна, а батько і бабка були, коли поминути вже й нужду, ще злихі: при нагоді запивали ся до безтями і тодї били ся між собою а діставало ся стусанів кому будь, хто лиш навинув ся. Чи пяні, чи тверезі, проклинали й верещали безнастанно. —

Томко Канти був із званя злодїєм, а мати його мантїйка; дїти рівнож привикали до жебраня, але до крадежи якось не були похопні.

В тім забудованю, серед зіпсованих нуждарів, мешкав чесний старий сьвященник о. Андрій, що його казав король проґнати з родинних сторін. О. Андрій научив Томка читати й пи-

сати, навіть показав йому трохи латини. Він бажав також привчити дечого також й дівчата, але Ганка й Марійка бояли ся, щоб товаришки н евисьміяли їх за те, що вони учать ся таких дивоглядних річий.

В цілім »Оффал-Корт« було так само, як в родині Канти. Пияньство, вереска, сварки — були що дня, а покровавлені голови були так звичайною річию, як голод. Мимо того малий Томко не почував себе нещасливим, бо нічо ліпшого не бачив, тож своє положенє уважав за найбільше в житю можливе.

Як вертав вечером до дому з порожними руками, знав наперед, що батько буде бити серед найогидливійших проклонів а опісля попаде в руки своєї безсердечної бабки, що звичайно ще гірше обходила ся з ним. А серед ночи присувала ся до него тихесенько його голодна матінка і давала йому кусень хліба, що його сама обі відняла від уст. Як се бачив чоловік, то бив кілько влізло ся.

Однак, як я сказав, Томко вдоволяв ся судьбою, особливо літом. Жебрати було заказано і за се карали дуже строго і Томко отжеж тоді жебрав, як був голодний або,коли бояв ся батькових буків. Довго перележував він у о. Андрія і слухав оповідань дивоглядних казок і історий, в котрих великани й чарівниці, карлики й духи, зачаровані замки й лицарі пересували ся перед його уявою: Поволи заповнили ті образки так його мозок, що нераз в ночи коли лежав на мерві голодний й вибитий, забував біль і удари, бо жива уява прикликувала до його памяти щасливе житє розпущеного князя. Раз сказав своє бажанє товаришам, однак вони висьміяли ся з него так немилосердно, що він не важив я другий раз згадувати про се.

Часто читав сам старі книги о. Андрія і питав про зміст і все, що лиш читав і про що мріяв, викликувало поволи велику зміну в його душі. Подерте одінє, нехарність, що його окружала, стала для него осоружною і хотів передовсім убрати ся ліпше і опрятнійше. Хоч любив ще й тепер бавити ся в поросї, так, коли купав ся в Тамизї, передумував, як купіль вибілює і скріпляє.

Не бракло Томкови розривки, бо бігав все на всї ярмарки, що відбували ся недалечко. Часом, як який високий достойник попав в неласку короля і тоді його везла водою королївська

сторожа до Товру, (Товр, тюрма для політичних засланців), то мешканці Лондону мали безплатне представлене. Як палили живцем »Смитфілд« безталанну Анну Аскерн і трьох її товаришів, Томкобув присутний і байдужно слухав слів епископа, шо скріпляв у вірі нещасні жертви. Коли все взяти разом, житє Томка не було одностайне. В душі його вилонювали ся щораз то нові замисли. Перестав мріяти о княжім житю а несьвідомо зачав поводит ся, мов король. Спосіб говореня і ціле його заховане було повне поваги і гідности. Товариші сьміяли ся початково з него, опісля зачали його подивляти, як щось висшого. Такий прецінь був учений й мудрий! Навіть в очах родичів був він дивним і незвичайним хлопцем, бо його товариші розказували все, що робив Томко. Нераз радили ся його старші люди, коли незнали що робити і чудовали ся його второпностю. Лиш власна родина не добачувала у нім чогось незвичайного, для неї не був він героєм.

Небавом зібрав він двір і сам був князем, товаришів іменував прибічною сторожею; одного шамбеляном, другого підчашим, инших панами й дамами двора: їм казав він віддавати собі знаки пошанованя, про які начитав ся в старих книгах о. Андрія. Опісля радив з ними торжественно над важними справами вимріяної держави і видавав прикази міністрам, війську й фльоті. По тій роботі, обдертий хлопчина вижебрав кілька крейцарів, з'їдав кусень хліба, діставав чимало буків й стусанів і клав ся на мерві, щоб далї мріяти.

Горяче бажанє хоч раз побачити правдивого князя росло в нім щораз-то більше, аж запанувало над всякими иньшими його бажанями й виповнило цілу душу хлопчини.

Одного хмарного зимового дня бігав перезяблий Томко, босий по вузьких уличках, між »Мінсінґ-Лейн« і »Іст-Чери«. Було мрачно і непривітно, падав студений дощ. Лакомо глядів Томко в вікна народних гостинниць, де стояли страви цілком не такі знамениті; але голодному хлопчині видали ся вони знаменитими ласощами, яких він ще ніколи не заїдав! Пізним вечером вернув перемоклий і умучений домів; навіть батькови й бабі стало трохи жаль і вони дали йому ледви по стусанови і відослали на спочинок. Біль, голод і дикий вереск не давали заснути. Вкінци його думки перейшли в сонні мрії і він побачив

себе в величавій палаті, де богато убрані потомки княжої родини, окружили його з почестию, а численні слуги сповняли точно кожде його бажанє.

Ходив немов в морю сьвітла, достойні пані й панове слухали його слів, небесні сьпіви пестили ухо, райські пахощі наповняли воздух. А він ступав з вільна серед торжественного збору, що розпустили ся перед ним з почестию; він чув ся щасливим, прислухуючись словам або кивненєм руки княжого сина.

А коли пробудив ся на другий день в звичайнім нужденнім окруженю, огорнуло його чувство страшної недолї.

І заплакав ревними слезами так сердечно, мов би йому серце мало розколоти ся.

III.

Томко стрічає князя.

Томко устав голодний, — і голодний блякав по улицях, хоч мало відчував свій голод, бо сни минулої ночи огорнули цїле його єство. Йшов крізь місто, не зважаючи, куди йде, не знаючи, що дїєть ся двкруг него, не одно почув неласкаве слово, не одного дістав стусана, але він не звертав на се уваги. Дістав ся до »Темпля Бар«, де ще нїколи не був.

Постояв хвильку і застановляв ся, але овіяний безнастанно мріями, поплентав ся далї поки не минув мурів міста. З одного боку дороги тягнув ся ряд домів, а напроти стояли розкинені одинцем палати богачів - льордів й панів - дуків, що мали розлогі городи, положені між палатами а берегами »Тамізи«.

Вкінци дістав ся до села »Чарінґ« і задержав ся перед величавим хрестом; його поставив якийсь князь, чудом вибавлений з рук злочинцїв. По хорошій стежинї ступав далї, поки не прийшов перед палату великого кардинала Вольфа; тепер зміряв до королївської палати »Вестмінстер«. З подивом дивив ся він на великанський будинок з широкими бічними крилами, сумними, грізними вежами й баштами, високою входовою брамою з золоченою кратою, перед котрою, крім відзнак державної власти в Анґлії, лежали велити - льви, витесані з ґранїту. Чиж тепер не може він заспокоїти горячого свого бажаня? Якраз стояв перед королївським замком; коли-б Бог був ласкав, то міг би побачити правдивого князя.

По кождій стороні брами стояв мов камінна статуя, жовнір, окритий від ніг до голови лискучою сталию. В віддаленю, повнім ушанованя, задержало ся кількох селян й міщан, що дивили ся на княжу виставність. Золочені карити, а в них горді дворяки, окружені слугами, у богатих строях, вїзджали головною брамою на майдан перед палатою.

З бючим серцем, поволи й обережно пересунув обдертюх Томко коло жовнїрів, Нараз крізь позолочену крату відкрив ся його очам такий вид, що він мало що не крикнув з радости. На замковім подвірю стояв хороший хлопчина з тварию трохи опаленою від сонця. Його одїнє з дорогого шовку блестїло від дорогих камінїв, коло боку мав меч, прикрашений дорогоцїнностями. Хороші черевички були на червоних обцасах, а голову покривала зручно наложена, червона, оксамітна шапочка, а при нїй пера, прикріплені стрійною спинкою. При нїм стояло кількох богато убраних панів, що услугували хлопчинї.

О, се певно був князь, правдива королївська дитина! Бажанє серця молодого жебрака мало тепер сповнити ся.

Чим мерщій, з широко отвориними очима, почав приглядати ся йому точнїйше і бажав зближижи ся до него. Не знаючи, що робить, притулив лице до крати. Тодї жовнїр-вартівник хопив його за карк і кинув далеко між цікавих видців.

— Не зближайсь сюди, ти дїдоводе! — крикнув жовнїр, а товпа зареготала ся і почала потручувати хлопчиною. На той вид лице князя сильно почервонїло, в очах загорів огонь; він прискочив до брами і з гнївом закричав:

— Як сьмієш так лихо обходити ся з тим бідним хлопчиною, хочби він був найнизший слуга мого батька-короля! Отвори браму впусти того бідолаху!

Товпа скинула шапки й капелюхи з голови, як перше була вона вдоволена з лихого поведеня жовнїра, так тепер похвалила доброту князя і закричала: Най жиє князь Валїї!

Жовнїри віддали князеви честь оружєм, отворили браму, опісля ще раз поклонили ся, коли князь убожества в подер

тім одіню переходив поріг, щоби зблизити ся до богача й володаря, до земської величини.

— Здаєть ся мені, що ти умучений й голодний і по нелюдськи обійшли ся з тобою. Ходи за мною! — сказав Едвард Тудор.

Шість слуг скочило до него, але Едвард княжим рухом руки казав їм відійти; сам попровадив Томка сходами, до прегарної кімнати, що була його канцелярією. На приказ князя принесли слуги снїданє, о якім Томко навіть не читав в книжках. З незрівнаною повагою й гідностію відправив князь слуги, щоб їх присутність не пригноблювала надто його бідолашного гостя; сам сім при нїм і, коли він заїдав смачно, спитав:

— Як ти називаєш ся?

— Томко Канти, за Вашим призволенєм.

— Цікаве імя! А де мешкаєш?

— В Сіти, пане, в Оффал-Корт, недалеко Пудінґ Лейн.

— Оффал Корт? Я ще не чув про таку улицю. Маєш родичів?

— Маю, пане, ще й бабу маю, але на нїй менї не залежить; нехай менї Бог дарує, як зле говорю, маю рівнож дві сестрички-блузнюки: Ганну й Марійку.

— Твоя бабка, видко, не дуже тобі прихильна?

— О, мипостивий Володарю, вона не любить нїкого і всїм робить пакість.

— Отжеж і тобі вона робить пакости?

— Лиш тодї не глуманить мене, як спить, або напєть ся горівки; але за те, як пробудить ся, то відібє собі все.

Очі молодого князя блиснули гнївом і він крикнув:

— Як се, вона тебе бє?

— Ох, бє! — дарують Ваша Великість.

— Бє тебе! таж ти такий малий й нїжний! Знаєш що? Ще нинї вечером буде вона сидїти в тюрмі в Товрі. Король, мій батько...

— Забуваєте, князю, що наша родина дуже низька, а тюрма Товр призначена для достойників.

— Се правда. Я о тім не гадав навіть. Але я таки придумаю для неї відповідну кару. А батько тебе любить?

— Він такий самий, як баба.

— Гм, то видко, що батьки всї до себе подібні. Мій також не є добрий. Рука його бє тяжко; хоч мене дотепер ще не бив, але словами нераз вколов. А яка твоя мати?

— Мати дуже добра. Нікому зла не робить, анї не бє, а Ганна й Марійка до неї подібні.

— Кілько вони мають лїт?

— Пятнайцять лїт, князю.

— Моя сестра, Єлисавета має чотирнайцять лїт. А моя тїточна сестра, Іванна Ґрей, тілько, що я і вона є принадна й нїжна. А моя найстарша сестра, Марія, має твар захмарену. Слухай хлопче, чи твої сестри збороняють сьміяти ся своїм слугам щоб не зашкодило спасеню їх душ?

— Мої сестри? Таж вони не мають жадних слуг?

Князь поглянув поважно на жебрака, а опісля сказав.

— А хтож помагає їм вечером розібрати ся, тай хто убирає їх ранком?

— Нїхто. Або ви, князю, гадаєте, що вони скидають з себе одїнє і сплять без них, мов зьвірята?

— Чи вони мають лиш по однім одїню?

— А на щож їм більше?

— Се справдї цїкаве й дивне питанє. Даруй, я не хотїв сьміяти ся, Ганна й Марійка від тепер будуть мати достаточну скількість одїня й слуг. Мій скарбник постараєть ся о се.

Томко подякував.

— Нї, не дякуй менї за таку дрібницю. Але ти хорошо говориш і знаєш як заховати ся, ти мусїв сего учити ся.

— Оден добрий сьвященик, його звуть люди о. Андріян, учив мене дечого.

— Латину розумієш?

— Дуже мало.

— Учи ся хлопче, бо лиш початок є трудний. Грецька мова далеко труднїйша від латинської, а мої сестри Єлисавета і Іванна знменито нею говорять. Їм кожда мова легка. Скажи менї що дещо о Оффал Корт. Чи для вас там весело жити?

— Весело лиш тодї, як голоду нема. Часом можна побачити представленє з кукол і малп; передовсїм малпи дуже цї-

каві! Їх убирають хорошо і вони нераз бють ся між собою до крови. За гріш можна надивити ся до несхочу, наша біда в тім, що гріш є дуже рідко в кишени.

— Говори ще.

— Часом провадимо війну, мов жовнїрі, але з патиками в руках.

— Здаєть ся, що й мене се бавило би. Говори далї.

— Бігаємо до мети, бо хочемо переконати ся, хто має най швидші ноги.

— Се менї вельми подобаєть ся.

— Лїтом пливаємо в ріцї і по каналах; тодї оден другого зануряє глубоко в воду, або обливає; поринаємо а опісля з ве селим криком добуваємо ся на верх.

— Половину королївства мого батька дав би я за се, щоб взяти участь у ваших забавах хоч раз! Оповідай ще трохи.

— Сьпіваємо і бавимо ся в »Чіпсайд«, під деревами, або порпаємо ся в піску. Нераз по зливі знаменито викачати ся по болотї... перепрашаю Вашу високість!

— Мовчи, прошу тебе. Се знамените. Колиб я міг мати твоє одїнє і босими ногами бігати по болотї, щоб менї нїхто того не боронив анї не ганив.. оден-однїський раз! Здаєть ся, віддав би я за се половину держави.

— А я знов князю, щоб міг хоч раз так убрати ся, як ви.

— Справдї? Хотївбись? Отжеж гаразд, най так буде. Здій ми своє одїнє убери ся в мою богату одїж. Щастє твоє буде коротке, але за то приятне. Зажиємо сеї приємности як найдовше.

За кілька хвиль князь Валїї був убраний в Томкові лахи, а жебрак аж яснїв від хорошого строю королевича. Станули тодї перед великим зеркалом і не мало здивували ся, коли побачили, що так подібні оден до другого, і що тої переміни, яка тепер зайшла, нїхто не міг би запримітити. Глядїли то на себе, то на зеркало. Нараз князь, мов змішаний тим видом, спитав:

— Щож ти на се скажеш?

— Не кажіть менї, князю відповідати. Не випадає, щоб такий обдертюх, як я, міг се сказати.

— То я сам скажу. Маєш волосє таке саме, як моє — і очи, голос, поставу, лице і руки такі, як я і можуть одного з нас взяти за другого. Коли-б ми оба вийшли на сьвіт, то ніхто не міг би рішити, котрий з нас є князем Валії. Тепер, коли маю твою одіж, відчуваю дуже глубоко то само, що відчував ти, коли тебе сей простий жовнір... покажи, маєш на руках синці?

— Маю, але об тім навіть не варто говорити; ви знаєте, що той жовнір...

— Мовчи, він був острий і лихий! — крикнув з гнівом молодий князь і тупнув босою ногою до підлоги. Колиб се знав король.. не виходи відси, поки не верну, — розказую тобі.

Швидко відсунув князь від найблизшого стола оден предмет, важкий для цілої Анґлії. Томко Канти дивив ся на се уважно, а Едвард побіг, убраний в лахи, з лискучими очима, по червонілим лицем, до головного виходу. Сейчас хватив за браму, потермосив нею і крикнув:

— Відмикай браму!

Жовнір, що так обійшов ся перше з Томком, послухав сей час; але коли князь переходив крізь браму, ударив його кулаком, кинув на дорогу і закричав:

— Отсе, драбуго, маєш подяку за догану, що її я дістав через тебе від князя.

Видці зареготали ся голосно. Князь встав, приступив до жовніра і сказав рішучо:

— Я — князь Валії, моя особа свята. Ти відважив ся піднести на мене руку, — за се тебе кажу повісити.

Жовнір розсьміяв ся на се і відповів:

— Кланяю ся Вашій Високости.

А опісля додав з гнівом:

— Забирай ся, плюгавий дідоводе!

З криком окружили тепер переходні бідного малого князя. Тручали його на дорозі і кричали з сьміхом.

— Робіть місце для князя. Гей з дороги, бо йде милостивий князь Валії.

IV.

Тяжка судьба князя.

Більше як годину тручала товпа й насьміхала ся з бідного, малого Едварда і вкінци дала йому спокій.

Як довго, повний гніву, з королївською гідностию, відгро жував ся народови, то сьміяли ся з него; а коли він змучив ся і замовк, тоді люди відчипили ся його і пішли шукати иньшої розривки.

Цікаво глянув князь довкруги себе: все, що його окружало, було для нього чуже, не знав, що находить ся в Лондонї. Що робити? Він пішов трохи далї і найшов ся поміж хатами, що стояли далеко від себе; дорога тепер була дуже непривітна. При жерелї, там де збудовано тепер »Тарвінґден Стріт«, облив собі безталанний князь покровавлені ноги, опісля поплентав ся далї і вийшов на пусту площу, на котрій стояло ледви клька домів і велика церков. Сей будинок пізнав сейчас. Довкола будинку було руштоване а сотки робітників трудило ся на нїм.

Тепер успокоїв ся Едвард і став почувати себе безпечним

— Се церков законників, — сказав сам до себе, — король, мій батько відобрав її від монахів і під назвою »Крайст Чорч« завів при нїй захоронку для бідних дїтий-сиротят. Певно, що там радо поможуть королївському синови, що всї вони чують до нього вдячність, а ще й до того тодї, коли королївський син є далеко біднїйший і більше опущений від тих, що найшли приют в тім домі.

Небавом стрінув гурму хлопців, що з криком бавили ся в мяч, бігали до мети і т. д. Мали вони на головах малі, чорні шапочки, що ледви накривали голову і пасовану темно-синю одїж, довгу поза колїна, з широкими рукавами. Червоні пояси, жовті пончохи і черевики з великими спинками доповняли се одїнє, дуже незугарне.

Швидко перервали хлопцї свою забаву і окружили Едварда; а він промовив гордо:

— Добрі хлопцї, скажіть свому провідникови, що Едвард, король Валїї бажає з ним поговорити.

Хлопці зареготали ся голосно. А оден з них спитав:

— То ти, обдертюху, маєш бути післанцем від короля?

Лице князя спалахнуло румянцем і з гнївом махнув він рукою до боку — однак не найшов ту жадного оружя. Регіт поніс ся ще голоснійше, а оден хлопець закликав: »Чи бачили ви він думає, що у нього меч. Може він князь.

Сьміхи подвоїли ся. Едвард випрямив ся гордо і сказав:

— Я князь, а ви, що жиєте з ласки короля, мого батька, не повинні так зі мною обходити ся.

Сьміхи почали ся знов, а сей хлопець, що перший поперед відозвав ся, сказав, викривлюючись, до товаришів.

— Ви, нужденні раби, що жиєте з ласки короля, його батька, чиж не знаєте, що вам треба зробити? Клякніть і покажіть його княжій милости, що умієте шанувати його лахи.

Щоби висьміяти свою жертву, поклякали довкола. Князь, шалений від гніву, копнув найблизшого хлопця і сказав:

— Маєш се тимчасом, завтра скажу виставити для тебе шибеницю!

Тепер не було вже жартів, бо за далеко зайшов князь. Обурене появило ся на лицях хлопців місто попередного вдоволеня:

— Наженіть його! Киньте до води! Де собаки? Зацькувати його псами!

Тепер слїдувало видовище, якого Анґлія доси не бачила; посьвячена особа наслїдника престола утїкала перед кулаками голопятників, а ще більше перед зубами собак!

Коли запала ніч, бідний Едвард найшов ся знов в густо-за будованій части міста. Руки й ноги мав покервавлені, тїло подрапане і покрите синяками, лахи заболочені. Не знаючи, що робити, йшов далї, вкінци так охляв, що майже ніг не міг піднести. Вже не питав нї про що прохожих; місто бажаної помочи й пояснень, одержував лиш зневажливі слова.

Раз - у - раз повторяв собі по-тихо:

— »Оффал-Корт«! — він так називав вулицю. Коли там прийду передтим, нїм упаду з умученя, то буду спасений. Родичі Томка пізнають чейже, що я не їх син; в кождім случаю від-

ведуть мене до замку і там скажуть, що я князь. Так поверну знов до моїх прав.

Часом прямували його думки до »Крайст-Чорч«, де так не гідно поступили собі з ним хлопці.

— Як стану королем, — гадав — постараю ся, щоб тим хлопцям не лиш давали їсти, але і учили. Пощо їм повний жолудок, коли вони не мають серця й розуму? Ніколи не забуду того, чого нині научив ся і вихісную се опісля на добро й пожиток моїх підданих. Добре виховане ублагородняє серця, сповняє їх лагідностію і любовю до ближних.

Десь-недесь блисли сьвітла, вітер підніс їх, дощ крапів, за повідала ся грізна ніч. Бідний наслїдник анґлїйської корони, йшов далї і далї, втискав ся в тїсні вулички, де мешкала нужда й біднота. Нараз високий, пяний драб, вхопив його за ковнїр і крикнув:

— То ти так до пізна волочиш ся по вулицях і певно не не сеш до дому анї гроша! Коли так, то кости тобі поломлю, а се так певне, як се, що моє імя Іван Канти.

Швидко вихопив ся князь з його рук і мимохіть пошкробав ся в то місце, де діткнув ся його піяк.

То ви його батько? Гаразд, що так стало ся, підете по нього а мене відведете.

— Його батько? Того не розумію, але те знаю, що я твій батько і сейчас тобі то пригадню.

Благаю вас, не отягайте ся. Я охлялий, покалїчений, не спосібний більше перенести. Заведїть мене до короля, мого батька, а він вам винагородить так, що ви навіть собі уявити сего не в силї в найсьмілїйших мріях. Вірте менї, добрий чоловіче, вірте менї; не брешу, говорю щиру правду. Поможіть менї — я князь Валїї.

Мовчки вдивляв ся той чоловік в хлопця, опісля покивав головою і промовив:

— Так перевернуло ся тобі в голові, як божевільним в »Бедлам«.

Знов хопив князя за ковнїр і з шаленим реготом і прокло нами закликав:

— Чи ти божевільний, чи ні — я і Ґаммер Канти найдемо спосіб, щоб ти почув, на що заслужив, єсли не в силї зрозуміти.

І потягнув безталанного Едварда, що на дармо намагав звільнити ся з його рук, в темну вуличку, куди плив цілий рій людий-нуждарів за ними у слїд.

V.

Томко — князем.

Томко Канти старав ся ужити часу як найлучше, коли лишив ся в княжій кімнатцї. Станув отже перед великим зеркалом і подивляв свій богатий стрій. Опісля ходив там і назад по кімнатї, кидаючи поглядом очий до зеркала і наслїдував хід і поставу князя. Витягнув вкінци його меч з похви, поцїлував вістрє і положив собі її на груди з глубоким поклоном, так як се недавно тому зробив оден лицар, витаючи льорда-завідателя двора, коли йому віддавав панів Норфолк-а й Сирре-го, засуджених на тюрму в Товер. Томко бавив ся також кинджалом, прикрашеним дорогим камінєм, що мав при боцї і приглядав ся хорошому урядженю кімнати, сїдав то на однім, то другім кріслї, оббитім цінною матерією і роздумував, який-то він був би гордий, колиб нужденні мешканцї з »Оффал-Корт« побачили його так пишно убраного. Чиж повірять в дома, як він се стане колись оповідати, чи може погадають, що в голові йому перевернуло ся?

Минуло пів години. Томко дивував ся і непокоїв ся, чому так довго не вертає князь. Перелякав ся і слухав уважно кождого голосу. Не міг тепер задержувати уваги на цїнних предметах, що його окружали, лякав ся і спочував себе нещасливим. Щож стало би ся, коли-б хтось увійшов, пізнав його в князій одежі передтим, нїм прийде князь і вияснить, що стало ся? Чиж не повісили би його ще перед тим, нїм розслїдили би цїлу справу? Томко чув, як коротко і безглядно поступають собі в таких случаях володарі — ляк переймав його чимраз більший. Дрожачою рукою отворив тихо двері до передпокою; бажав утїчи, пошукати князя, щоб за його помочию відзи-

скати свободу. В передпокою сейчас зірвало ся з місця кількох, хорошо одітих панів і двох пажів, що походили з найвисших родин в державі і всї склонили ся глубоко перед Томком, що швидко подав ся в зад і замкнув двері.

— Сьміють ся з мене, — закликав. — Тепер підуть тай розкажуть всім! Пощож я сюди зайшов, чиж по то, щоб умерти?

Знятий тревогою ходив по кімнатї там і назад, кождий шелест його вражав. Нечаяно отворили ся двері і оден з пажів кликнув:

— Леді Іванна Ґрей!

Прегарна, хорошо убрана дївчинка, приступила швидко до Томка, але, коли поглянула на нього уважнїйше, задержала ся і спитала приязно:

— Мільорде, що тебе смутить?

— Змилосерди ся! Я не є льордом, але убогим Томком Кантци з »Оффал-Корт« в »Сіти«. Благаю тебе, заведи мене до князя, щоб вернув менї мою нужденну одїж і позволив піти відси. Змилосерди ся наді мною і вибави мене!

Томко упав на колїна при тих словах і благально піднесені руки просили вимовно так, як очі. А перелякана дївчинка стояла хвильку, а опісля кликнула:

— Мільорде ти на колїнах? Перед мною?

З тревогою вибігла з кімнати. Хлопець стратив послїдну надію і він упав на підлогу і вишептав:

— Тепер все пропало... зараз прийдуть брати мене до тюрми.

Коли він лежав так напів мертвий, бушували в палатї грізні вісти. На ухо шептав оден другому, говорили о тім льорди і леді. Мов вітер, з поверха на поверх, крізь коридорі й салї перебігла вістка: »Князь Валїї збожеволїв«!

Сейчас по величних салях, мармурових присїнках сходах коридорах потворили ся гуртки панів і слуг ріжного степеня, а на всїх лицях було можна вичитати переполох і страх. Невдовзї опісля високий урядник обходив замок і торжественно оголошував слїдуюче зарядженє:

В імени короля нехай нїхто не сьміє, під карою смерти,

ширити неправдивих вістий. Повторяти, навіть слухати їх не вільно. В імени короля!

Шепти замовкли відразу, немов всї присутні стали нараз глухі й нїмі.

— Дивіть, князь! князь йде!

Поволи йшов бідний Томко, а двірня розступала ся і низько кланяла ся. Він старав ся відклонити ся,, дивлячи ся довкруги переляканим і благальним зором. Знамениті льорди йшли по обох його сторонах і піддержували його. Надворні лїкарі і кількох знатнїйших слуг йшло за ним.

Вкінци увійшв Томко із своїми товаришами до величних дверий, що сейчас замкнули ся за ним. Високий й заживний мущина сидїв спертий у вигіднім кріслї і лице мав широке, повне строгости; борода і волосє було сиве. Богате одїнє було трохи пімняте, а денеде зужите.

Одна нога опухла і обвязана бандажами лежала на подушцї. Довкруги була глубока мовчанка, голови присутних похилили ся з почестію, лиш хорий держав піднесену голову і дивив ся остро; се був Генрик VIII., грізний король. Коли зачав говорити до Томка, лице його стало лагіднїйше.

— Як ся маєш, мільорде Едварде, мій сину? Чи приходиш поголубити ся зі мною, добрим королем, твоїм батьком, що любить тебе сердечно, хоч нераз дражнив тебе жартами?

Безталанний Томко слухав тої мови, мимо зворушеня, дуже уважно. На слова: »зі мною, добрим королем«, упав на колїна, зблїд смертельно, немов куля пробила йому серце. Підніс благально до гори руки:

То ти, пане король? О, тепер я пропащий!

Сей оклик болючо вразив серце володаря. Поглянув допитливо на присутних, опісля на хлопця і сказав:

— Я гадав, що вісти є пересадні і тепер бою ся, щоб не були вони зовсїм правдиві.

Зітхнув глубоко і сказав ласкаво:

— Ходи до твого батька, сину, ти хорий?

Томка підвели на ноги; з покорою тай з страхом зближив ся до короля Анґлїї. Король обняв обидвома руками його ли-

це, поблїдле з ляку і дивив ся допитливо на хлопця з любовю, як коли-б шукав в його чертах виразу повертаючого розуму.

Притиснув до грудий кучеряву головку і сердечно погладив. Опісля сказав:

Чиж ти не пізнаєш твого батенька, мій сину? Скажи, таж ти мене знаєш — в противнім разї пукне менї серце. Ти знаєш хто я є, правда?

Так, ти мій володар і добродїй і король і нехай тебе Господь благословить.

— Добре, се вистане. Будь спокійний, чого так дрожиш? Нема ту нїкого, що поважив би ся тобі волос з голови узяти. Всї тебе люблять. Тепер буде тобі лучше; злий сон, що мучив тебе, устав. Чи-ж не так? Правда, що знаєш знов себе? Не будеш себе звати чужим іменем, як то робив ти поперед?

— Нехай менї позволить Ваша королївська Великість сказати, що я говорив правду, достойний володїтелю. В самій річи я є найнизший з твоїх підданих, я жебрак. Нещасний случай спровадив мене сюди, але я нїчого не винен. Я ще за молодий щоб умирати. Одно слово з твоїх уст може мене освободити. О, промов, достойний королю!

Умерти, ти? не говори того любий князщ — успокій твоє серце. Нї, ти не умрер!

Знов упав Томко на колїна перед королем і радісно закликав:

— Мій королю, нехай Господь нагородить тобі твоє милосердіє і заховає тебе для добра держави.

Опісля підвів ся і з веселим зором звернув ся до двох льордів, що товаришили йому за шамбелянів і кликнув:

— Панове, ви чули! Мене не сьміють вішати, бо король так сказав.

Всї присутні склонили поважно голови і з почести нїхто нїчого не відказав.

Хлопець змішав ся на хвильку і замовк; опісля звернув ся до короля і спитав трівожно:

Чи можу вже відійти, ласкавий пане?

— Вже відійти? — Певно, коли собі того желаєш. Та чомуж не хочеш ще лишити ся? Де хочеш йти?

Смирно схилив Томко голову і відповів.

— Може я лишив ся, думаючи, що я вільний і можу вернути до низької кімнати, де серед убожества й нужди побачив я сьвіт і виріс. Маю там матїр, сестри, там моя вітчина. Богацтво і краса, що мене окружає ту, кля мене чужа і благаю: позволь менї відійти, достойний пане.

Задуманий, серед мовчанки сидів король і його черти вирахали смуток і занепокоєнє. Вкінци сказав:

— Може лиш та одна струна в його душі нарушена, а цїлість не нарушена. О, дай то, Господи! Попробуємо.

Запитав ся Томка по латинськи., а хлопець поволи і мильно, але таки відказав. Король урадував ся а з ним льорди і лїкар королївський.

— Певно, що та відповідь не дорівнує відомостям, що їм князь мав перед тим, — сказав король — але видко, що сила його духа не є знищена, хоч хора. Що ви думаєте?

Лїкар, до котрого було звернене се питанє, склонив ся глубоко:

— Я думаю так само, як Ваша Величність...

Король поглянув з вдоволенєм на ученого мужа, що висказав ті успокоюючі слова; опісля промовив до Томка по французьки. Хлопець мовчав хвильку змішаний, опісля відказав смирно:

— Ваша королївська Величність дарує, але я не второпаю сеї мови.

Король упав знов на ліжко, слуги скочили до него, але він кивнув рукою на знак, щоб вони відійшли і закликав:

— Лишіть мене, се хвилеве ослабленє. Посадіть мене вигіднїйше. Так, се гаразд. Ходи сюди, сину і положи бідну головку на грудях твого батька і розвесели ся. Будеш небавом здоров; твоя хороба є переминаюча. Вір менї, що так є.

Опісля звернув ся до присутних, лагідний вираз зник з його лиця, очі блиснули гнївом:

— Уважайте точно на мої слова. Надто велике напруженє при науцї помішало ум мого сина, але се швидко перемине. Проч з книжками, учителями — ви за се будете відвічальні. Бавте його, радуйте, щоб йому здоровлє вернуло.

Піднїс ся висше і рішучо закликав:

— Він терпить на помішанє ума, але є моїм сином, наслідником анґлійського престола і чи хорий на дусї, чи здоровий, колись вступить на престол. Памятайте і стережіть других: хто поважив би ся заговорити про стан князя, той заколочує спокій публичний, той нищить добро держави і за се його жде ши бениця! Дайте менї пити — сухо менї в устах. Той сум убиває в менї всяку силу ... беріть чарку ... піднесіть мене, так, гаразд. Він має бути божевільний? то все таки є князем Валії, я король, се потверджу. Зараз завтра, при стародавній торжественности, віддам йому в посїданє всї права і княжіпривілеї. Мі льорде Гертфорд! Сейчас видай потрібний приказ.

— Відомо Вашій Королївській Величности, що великий мар шалок Анґлії, обжалований о зраду, стану, находить ся в товер, — відказав оден з льордів,клякаючи при ліжку володїтеля.

— Не личить, щоб так тяжко обвинений...

— Мовчи! не ображай мого уха тим іменем, котрого не навиджу. Чиж сей чоловік має вічно жити? Чиж через се не сповнить ся моя воля? Так довше не буде. Повідоміть парлямент, що я чекаю на вирок смерти на Норфока ще перед завтрішним ранком, инакше тяжко будуть відвічати.

— Воля короля є законом, — сказав льорд Гертфорд, повстаючи і виходячи.

Поволи успокоював ся король.

— Поцїлуй мене, мій князю, сказав до Томка. Як то ... боїш ся? Чиж я не твій батько, що любить тебе?

— Ти не звичайно добрий для мене негідного ,могучий і ве ликий королю, се знаю. Однак . . . мене се болить, коли подумаю про сего чоловіка, що має умерти, і . .

— Се слово гідне тебе. Так, так, бачу, що твоє серце не змінило ся, хоч ум потерпів. Але сей зрадник стоїть між тобою а належною гідностію.

— На його місце заіменую иньшого, що совісно буде сповняти свій уряд. Успокій ся мій князю, не томи слабої голови такими справами.

— Але, чиж на мене не паде вина його смерти, достойний володїтелю? Чиж в противним разї не був би він довше жив?

— Не думай о тім довше, мій симу, він на се не заслугує. Поцїлуй мене ще раз і вертай до своїх забав й розривок. Мене му-

чить моя хороба, потребую спокою. Йди тепер з твоїм дядьком Гертфольдом і прочими товаришами, а прийди знов, коли менї буде лучше.

З тяжким серцем лишив Томко короля, що послїдними словами відняв йому всяку надію бажаної свободи. Знов чув довкруги себе тихі шепти: »князь йде«. Йшов пригноблений в души, сумний між рядами сьвітлих дворян, що низенько клонили ся перед ним, Так, він був князем, нещасливим, серед тих людий чув ся самітний й опущений і може через цїле житє має остати в замкненій золоченій клїтцї, если Господь не змилосердить ся над ним тай не вибавить його.

Всюди, де лиш звернув ся, бачив перед собою шляхотну голову князя Норфок, віддїлену від тїла. Пригадував собі, як стояв і дивив ся, коли то його впроваджувано до Товру, як сумні мав він очі! Той погляд переслїдував його.

Якжеж хороші були його сни і мрії,а як сумне то все на яві.

VI.

Томко одержує вказівки поступованя.

Томка завели до стрійно прикрашеної кімнати, що з нею лучило ся много много иньших кімнат. Попросили його сісти: та він не сьмів сего зробити, бо бачив, що стоять старші, достойні панове, що його окружали. Просив, щоби вони сїли; всї уклонили ся глубоко, але стояли дальше. Томко хотїв повторити ще раз свою просьбу, але його »дядько« граф Герфольд шепнув:

— Не жадай сего, мільорде, бож не личить, щоб ті панове сидїли в твоїй присутности.

Сказали, що прийшов льорд Ст. Джон.; сей уклонив ся низенько Томкови і сказав:

— Від короля маю дещо сказати, се має бути тайне. Може зволиш князю, всїх відправити з виїмком льорда Гертфольд.

Той послїдний бачив, що Томко не знає, що робити, тому шепнув йому, щоб кивненем руки казав всїм вийти, наколи не хоче сего сказати. Коли всї панове віддалили ся, почав говорити льорд Ст. Джон:

— Задля важних справ, що дотичать добра держави, його

королївське Величество приказує, щоб достойний князь укривав, о скілько се лиш можливе, хоробу, яка його навістила, поки не виздоровіє цілковито. Перед нїким не повинен заперечувати, що є князем Валїї, наслїдником Анґлїйського престола і княжа гідність обовязує, щоб її носив він достойно, принимав всї почести без супротивленя, уживав всїх своїх старинних прав і привилеїв. Король і батько збороняє князеви приписувати собі низьке походженє і лиш хоробрий стан міг се спричинити, що таке переконанє повстало в його уяві. Противно: повинен старати ся пригадати собі черти лиця давнїйше знаних осіб. Коли-б се йому не удало ся, то нехай о тім мовчить і нїчим не покаже, що їх забув. Єсли князь виступає публично, або в якій-небудь обставинї і не знає, що має говорити,, або як примінити ся, нїкому не вільно на се звертати уваги, а князь може поспитати льорда Гертфольда, або мене льорда Ст. Джона, свого вірного слуги, бо нам обом поручив король особисту службу при князеви. Така є воля і приказ короля, що пересилає достойному князеви своє сердечне поздоровленє і благає Господа, щоб вам як найскорше дав поміч і мав вас в своїй опіцї.

Льорд Ст. Джон з низьким поклоном відступив на бік. Томко відповів:

— Нїхто не може супротивляти ся тому, що сказав король анї не може після власної волї поясняти собі його прикази. Хоч як се тяжко однак воля короля буде сповнена.

Льорд Гертфорд сказав:

— Позаяк король заборонив князеви поважно учити ся, то може подобаєть ся яка мила забава, щоб достойний князь не умучив ся і не шкодив тим собі, показуючи ся при пирі.

Здивований, поглянув Томко, однак почервонїв сильно коли побачив, що льорд Ст. Джон придивляєть йому уважно. А він сказав:

— Память князя є ще трохи невірна, але треба бути спокійним. Враз з хоробою, устануть й наслїдки. Мільорд Гертфольд говорив про пир в містї, на якім князь буде присутний, після обіцянки короля. Чи достойний князь пригадує се собі?

— Мушу запримітити, що се вийшло менї зовсїм з памяти, — відказав Томко і почервонїв .

В тій хвили повідомили, що прийшла лейді Єлисавета і лейді Іванна Ґрей. Оба льорди поглянули на себе допитливо, почім Гертфольд приступив швидко до дверий і витаючи молоді княгині, сказав тихо до них:

— Достойні лейдіс, прошу вас, не зважайте на успосіблене князя, не показуйте здивованя, наколи він чогось не пригадає. На жаль, лучаєть ся се дуже часто, навіть в дрібницях.

Тимчасом льорд Ст. Джон просив Томка:

— Нехай ваша княжа милість заховує в памяти волю короля. Ніхто не повинен добачити найменьшої зміни. Знаєш князю, як люблять тебе товаришки забави і їх се боліло би дуже, коли-б запримітили якусь зміну. Коли-б память не дописувала, то треба се укрити. Чи кажеж мені і льордови Гертфольд лишити ся?

Томко притакнув. Научив ся він вже неодної річи, тай був готов в своїй щирости сповнити після спромоги кождий королівський приказ.

Мимо второпности льордів, розмова між молодим товариством якось не йшла. Томко мало що не упав під тягаром і не визнав всего отверто, але все виратував його розум і такт княгині Єлисавети, або принагідне слово одного з льордів. Стало ся й таке, що молоденька лейді Іванна спитала:

— Чи відвідав ти, мільорде, нині королеву?

Томко отягав ся з відповідию і переляканим й допитливим зором водив довкола. Аж льорд Ст. Джон промовив із зручностію дворянина, що уміє розвязувати малі непорозуміня:

— Так, достойна пані королева успокоїла князя що до здоровля нашого короля і чиж не так, князю? Томко примимрив щось недокладно, бо чув, що предмет розмови є для него небезпечний.

Трохи пізнійше говорило ся о тім, що князь має на якийсь час перестати учити ся; тоді кликнула лейді: Іванна

— Якаж шкода! Ти так хорошо учив ся! Будь терпеливий, мільорде, се довго не потреває і невдовзі будеш так само мудрий, як твій милостивий батько. Чужі мови так будеш знати, як він.

— Мій батько! — сказав без застановленя, — мені здаєть

ся, що він зле говорить рідною мовою. А відкиж він набрав відомостий?

Ту стрінув ся з поглядом льорда Ст. Джона. Замовк і почервонів, але за хвилю сказав з сумом:

— Ах, знов мучить мене моя слабість і тому блудить мій ум. Певно не хотів я висказати ся з маловаженєм про короля.

— Ми об сім переконані, князю, сказала княжна Єлисавета і сердечно взяла »брата« за руку. — Не жури ся, бож хороба не є твоєю виною.

— Солодка з тебе потішителька, добра лейді, — сказав Томко з вдячностию. — Дякую тобі з цілого серця.

Невдовзі опісля перозважна лейді Іванна спитала щось Томка по грецьки. З його лиця видко було, що він не лиш сеї мови не розуміє, але не знає навіть, що се питанє є звернене до него. Княгиня Єлисавета відповіла за него хорошою мовою, опісля заговорила в рідній мові.

Потім зачала ся розмова свобіднійша і приятнійша.Томко у говкував ся і набирав свободи, коли бачив, з якою печаливостію й зичливостію його окруженє услугувало йому. Коли почув, що молоді лейді будуть йому товаришити вечером на забаві в місті, віддихнув свобіднійше, по подумав, що не буде опущений і чужий. Перед годиною думка о таких товаришах була-б його перелякала,

Оба льорди сторожі Томка, не були так свобідні , як прочі. Їх задача була трудна, бо мусіли вони бути безнастанно в напруженю; вони були немов керманичами на корабли, що пливе по небезпечних струях морських, де йому що хвиля грозить розбитє. Коли розмова з княгинями тревала дуже довго, сказали, що прийшов льорд Ґулдфорд - Дудлей і видавало ся, що нові напруженя будуть дуже тяжкі так для них, як для молодого князя, що нова плавба корабля буде тяжка. Порадили отже Томкови, щоб не приняв гостя, а він згодив ся дужерадо. Лиш лице лейді Іванни трохи захмарило ся, коли так достаточному дворянинови зборонено вступу.

Тепер наступила довша перерва в розмові. Лейдіс чекали, щоб князь позволив їм відійти. Том не знав, що означає їх мовчанка і допитливо поглянув на Гертфольда. І знов сердечність

й второпність лейді Єлисавети помогла йому. З глубоким поклоном спитала:

— Чи милостивий мій брат, позволить нам відійти?

Томко відповів:

Пристану на все, чого лиш достойні лейдіс жадають, але в будуччині хочу, після моєї спромоги, згоджувати ся на щось приятнійшого для мене, як на позбавлене себе сьвітла й радости, якою для мене є вашаприсутність. Дякую вам сердечно, най Господь буде з вами.

В духу сьміяв ся з вдоволеня і думав: »Прецінь даром не читав я в книжках про княгині, коли присвоїв собі тілько тих слів, що їх вони справді уживають.

Коли молоді лейдіс відійшли, звернув ся Томко до своїх опікунів з просьбою:

— Дозвольте мені, достойні панове, випочити в якім кутку.

— Князь розказує, а ми маємо слухати, — відказав льорд Гертфольд, — таки справді князь має випочати перед тим, нім вдасть ся до міста.

Льорд задзвонив і приказав слузї завізвати пана Герберта. Він явив ся сейчас і попровадив Томка до иньшої кімнати і хотів він собі налити води до шклянки, але виручив його лакей, убраний в шовки і аксаміти, клякнув перед ним і на золотій підставці подав йому воду.

Змучений хлопець сїв, бо бажав роззути ся. Сейчас прискочив иньший вистроєний слуга і на колїнах сповнив свою службу. Не позволено йому нічого самому робити: вкінци погодив ся з судьбою і подумав: »Дивує мене, що не маю ту ще когось, що хотів би за мене віддихати«. Окутаний в широку,до рогоцінну одіж, положив ся спати; але не міг заснути, бо в голові його повно було думок і повно було слуг, що чекали на його прикази. Думок не міг посбути ся, а що до других, то не знав, що може розказати їм відійти і стояли вони отже так само невдоволені, як»князь«.

Коли Томко зачав засипляти, достойні його опікуни лишили ся самі. В задумі ходили по салї; вкінци відізвав ся Ст. Джон.

— Скажи мільорде щиро, що ти думаєш?

— Що я думаю? Король туй-туй умре, а мій сестрінок бо жевільний. З нездоровою головою вступить на престол і буде панувати. Най Господь береже Анґлію, бо справді наша держава буде потребувати Його опіки.

— Так здаєть ся, ой леле! Але, чи справді не сумніваєш ся о... о...

Нерішений замовк, бо чув, що вступив на небезпечну дорогу. Льорд Гертфольд станув, отверто й щиро глянув в очі свому товаришеви і сказав:

— Говори далї, крім нас нема ту нікого. Сумнївати ся о чім?

Трудно менї в слова убрати мої думки льорде, ти так близько з князем споріднений — даруй, наколи скажу за много. Чи не дивно тобі, що розумова хороба могла так вплинути на ціле його поступоване і заховане? Воно є все княже, але ріжнить ся зовсїм від теперішних його привичок? Щоб не памятав, як йому звичайно услугують? Як міг так цїлковито забути грецьку і французьку мову, а латинської трохи пригадує? Не гнївай ся, льорде, але розжени ті сумнїви, що потрясають моїм умом, буду тобі вдячний. Він сам сказав, що не є князем, і . . .

— Мовчи, льорде. Твої слова є здрадою стану. Чи забув ти на прикази короля?

— Я завинив о стілько, о скілько тебе слухаю.

Ст. Джон поблїд і кликнув:

— Я завинив, се правда! Не видай мене нікому, мільорде, числю на твою доброту. Коли сповниш мою просьбу, то не лиш більше не буду говорити, але й перестану думати про ту справу. Не будь для мене строгий, бо пропаду.

— Досить, льорде. Як більше супроти мене або кого иньшого не промахнеш ся в такий спосіб, то я твоїх слів не чув. Що до твоїх сумнївів, то будь зовсїм спокійний. Таж се син моєї сестри, знаю його від колиски, його лице, поставу, голос. Все, що в нїм цікаве, се наслїдок помішаня ума, що нераз має гірші наслїдки. Чиж забув ти, як шістьдесятьлїтний барон Жалов не пізнавав себе серед божевіля? говорив, що він син

Марії Магдалени, а його голова шкляна, тож ніхто не може її діткнути ся, бо розбила-б ся. Будь об сім переконаний, дорогий льорде. Він князь, таж я його мушу знати, не забувай, що імовірно небавом буде він твоїм володарем.

Льорд Ст. Джон упевнив, що тепер жадних сумнівів не має; опісля льорд Гертфольд позволив йому відійти і лишив ся сам, щоб повнити свій уряд. Глубоко задумав ся і се мішало думки в його голові. Вкінци устав з крісла, перейшов ся з вільна там і наповорот і півголосом говорив до себе: »Ні, він певно князь. Хто-ж міг би думати, що в нашій батьківщині є двох людий, цілковито подібних до себе, хоч не споріднених? А коли-б і се було можливе, то чиж се давний був би сей случай, що лишив одного на місци другого? Ні, щось подібного подумати, є прямо божевілєм, чистим божевілєм! Коли-б він був обманець, самозванець, то можна-б се було зрозуміти. А-те-ж його признав король і цілий двір за князя і наслідника престола, а він випирав ся свого високого становища і достоїньства. Ні, се не дасть ся подумати. Він є князем, лиш ум має трохи помішаний.

VII.

Томко перший раз виступає публично.

Десь коло першої години чекала Томка знов тяжка проба. Мусів він дати ся перебрати цілковито до стола. Одіж, що її вложено на него, була так само хороша і цінна, як передтим, але від ніг до голови цілковито иньша.

Опісля завели його з почестями до великої салї, де був накритий стіл для одної особи. Начинє було щиро золоте і незвичайно цінне. Дворяни й слуги заповнили майже до половини їдальню, був навіть священик, о відмовив молитву, а Томко з олоду бажав швидко забрати ся до їди, але здержав його мільорд Беркалей. Та знаменита родина повнила від давна службу при столї князів Валії, він отжеж заложив Томкови сервету. Тай підчаший був присутний, він не хотів допустити до того, щоб Томко налив собі якого напитку, мимо того, що хотів се кілька разів зробити. Коло стола стояв також один слуга , що його задачию було коштувати кождої страви, му-

сів він на собі стрібувати, чи часом страва не є шкідлива, аж опісля їв її князь. Тепер лучало ся се рідко, давнійше був се уряд дуже небезпечний. Був ту і перший з поміж кімнатних слуг, льорд д'Арси, але він не сповняв жадної служби і його присутність вистарчала. Двох иньших льордів стояло за кріслом Томка і враз з маршалком двора наглядали над цілим тор жеством. Число слуг Томка крім вичислених було: двіста вісімдесять чотири. З тих була присутна лиш часть, про инших Томко навіть не прочував.

Всї присутні мали строгий наказ: не показувати зачудова ня при обявах хороби »князя«. Промахи Томка проти звичаю й етики були численні, однак ніхто навіть не усьміхнув ся. Всї були, здавало ся, переняті глубоким співчутєм для любого »князя«, що його навістила така хороба.

Бідний Томко їв по більший части пальцями, присутні не лиш не сьміяли ся, але навіть мов не бачили того. Сервету при няв початково з цікавостию, але потім сказав в своїй несьвідомости:

— Возьміть ,прошу, ту хустку, бо через неувагу поваляю її.

В мовчаню, повнім ушанованя взяв слуга сервету.

Ярина і салата здивувала Томка. Спитав, що се є, чи се мо жна їсти. Ті річи для бідняг не знані, бо огороднину зачали са дити в Анґлії доперва тодї, спроваджуючи її з Голяндії. Вдповідали з поважною вічливостію на кожде його питанє. Ніхто, здавало ся, не доглянув навіть, коли Томко ховав до кише нї оріхи. А він сам застидав ся, коли запримітив, що лиш се одно дозволили йому робити власними руками.

По скінченім обідї оден льорд подав йому золоту чарку з рожаною водою до виполоканя уст і рук. Другий льорд тримав ручник. Томко глянув здивований на чарку, підніс її до уст і напив ся трохи рожаної води. Опісля віддав назад чарку зі словами:

— Нї, мільорде, се менї не смакує. Пахне хорошо, але смак гіркий.

Та груба помилка не викликала веселости у присутних, противно викликала співчутє.

Знов помилив ся Томко, бо підніс ся від стола тоді, коли сьвященик станув за його кріслом, щоб відмовити благодарственну молитву. Здавало ся однак, що на се незвичайне посту поване ніхто не звернув уваги.

Коли відправили нашого молодого »князя« до його кімнати, лишити його на самоті, бо він виразно сего жажадав. Ту серед иньших цінних предметів находила ся цілковита збруя з блискучої стали, хорошо прикрашена золотими арабесками. Пані Пар, теперішна королева, недавно тому дарувала сей лицарський стрій правдивому князеви. Томко вложив на себе чаременники і сталеві рукавиці, на голову натиснув шапку з китицю і хотів вже кликнути когось, щоб поміг йому убрати ся в збрую, коли нараз пригадав собі оріхи, що їх мав в кишени. Хотів їх їсти перед тим, нім прийде якийсь достойник, щоб накидати ся з своїми услугами. Збрую повісив отжеж на своїм місци і зачав товчи оріхи. Тепер перебув перші щасливі хвилї, від коли з Божого допусту став »князем«. Коли упорав ся з оріхами, вийняв з шафи кілька книжок. Одна з них містила в собі етикетальні правила анґлїйського двора. Вибрав потрібну книжку, тож вигідно поклав ся на софі і зачав учити ся своїх нових обовязків. Лишім його при тім занятю.

VIII.

Велика державна печать.

Коло 5-тої години пробудив ся Генрих VIII. з короткого сну і сказав півголосом: »Страшний сон. Бачу, що зближаєть ся мій конець, стверджає се слабе битє живчика«. Очі заблисли гнївом і він додав: »Передтим нім я умру, він мусить умерти«.

Слуги присутні побачили, що король пробудив ся, тож сказали, що льорд-канцлєр прийшов і жде на прикази короля.

— Нехай увійде сейчас! — сказав король.

Льорд-канцлєр увійшов, клякнув при королївськім ліжку і сказав:

— Послушні королївському приказови, зібрали ся державні льорди в Висшій палаті і потвердили вирок, на основі котрого князь Мордфольк засуджений на смерть. Жду з поко-

рою дальших заряджень Вашої королївської Високости.

Лице короля роз'яснило ся.

— Піднесїть мене, — крикнув. — Прийду сам до парляменту і власноручно приложу печать на вирок, котрим...

Ту забракло йому голосу, блїдий смертельно упав на подушки, а присутні поспішили до него з скріпляючими лїками. За хвилю король підвів ся і сказав сумом:

— З нетерплячкою чекав я тої хвилї! Та леле, надходить вона за пізно ;тай брак менї сил, щоб я її ужив. Спішіть ся нехай иньші радують ся тим щастєм, що радувати мене вже не може. Зложу печатку на руки комісії, що мене заступить. Займи ся льорд-канцлєре, тою справою тай вибери льордів, що її зложать. Принеси його голову, нїм покажеть ся завтра сонце.

— Королївський приказ буде сповнений. Прошу менї дати лиш велику печать, щоб я міг все потрібне зарядити.

— Державну печать? Таж ти, льорд-канцлєр, мусиш її мати!

— Дарує менї Ваша королївська Величність: два днї тому король взяв її від мене, говорячи, що до нїчого не буде вона ужита передтим, нїм не прибєть ся її на вироку князя Нордфока.

— Так, правда. Пригадую собі. Але деж вона тепер? Я так ослаб, що часом память мене опускає... дивна річ.

Король сказав ті слова півголосом і потряс своєю сивою головою, намагаючи пригадати собі, де подів печать. Тепер приступив льорд Гертфольд, прикляк і сказав:

— Королю осьміляю ся пригадати, що Ваша королївська Величність віддав велику печать в руки князя Валїї, щоб заховав її, аж...

— Правда, правда, перервав король, принесїть ту, бо час не стоїть.

Льорд Гертфольд поспішив до Томка, але повернув з порожними руками.

— Мій королю і пане, — сказав, — дуже мене се болить. але таки, здаєть ся, воля Божа, що слабість князя ще не уступила. Не може собі пригадати, що одержав велику печать.

Прийшов я сейчас здати справу, а коли король розкаже, то перешукаємо кімнати...

Король глубоко зстогнав, перервав рухом руки слова льорда, а по хвилї сказав сумно:

— Лишіть в спокою бідну дитину; його вже навістила тяжко Божа рука і його недоля роздирає менї серце і приняв би я ту хоробу на мої старі плечі, щоб його увільнити.

Замовк і примкнув повіки. Коли отворив очі, блукав хвилю непевним зором, аж задержав ся на льорд-канцлєрі, що все ще клячів коло ліжка. Тодї румянець гнїву появив ся на його лици.

— Ти ще ту? — закликав — Пробіг, єсли пробуєш відтягнути конець сего зрадника, то ще й твоя голова може упасти.

З страхом відповів льорд-канцлєр:

— Милосердія, ласкавий володарю! Жду лиш на державну печать.

— Чись стратив розум, чоловіче? В моїй скарбниці є мала печать, що її я звичайно брав з собою в дорогу. Вистарчить вона, наколи брак великої. Возьми її і спіши сповнити мій при каз. Не приходи перед мої очі лиш з його головою.

Льорд-канцлєр рад як найскорше утїчи перед такою небезпекою. Комісія удїлила королївської санкції вирокови послушноог парляменту і завтра мав бути страчений нещасливий князь Норфок, перший пар Анґлії.

IX.

Забава на водї.

О годинї 9-ій вечером цїлий перед палати, звернений до ріки, був сильно осьвічений.

Численні човна вкрили Тамізу, як далеко оком можна було досягнути і прикрашені вони були ріжнобарвними лїхтарнями, а підносячи ся і спадаючи легко по филях, робили вражінє безконечного города, що в нїм вечірний вітер грає з пестрими цьвітами. Хороший вид представляла тераса палати, що виходило понад плесо водне, а так велика, що на нїй містило би ся військо неодного князя. Ту стояла королївська

сторожа і слуги стрійно поубирані і вони скоро бігали, виконуючи потрібні приготованя.

Немов на кивненє чародійної палочки зникнули вони, коли приказали опорожнити терасу. Глубоко, повна ожиданя тишина запанувала довкруги. Ті, що сиділи в човнах, підвели ся і гляділи з напружоною увагою на палату.

Сорок або ї пятьдесять човнів зближило ся тепер до сходів і всі вони були богато золочені з вирізьбленими передами. На всїх повівали яснобарвні хоругви й бандери, з золототканих матерій, або з тяжких шовкових з вигафтованими гербами, або з срібними дзвіночками, о лагідно подзвонювали, як вітер ними порушив. Човна, що належали до найзнаменитшої шляхти, найблизшого окруженя князя, були передовсїм хороші і артистично прикрашені.

Коло кождої лодки находив ся невеличкий байдак, на котрім були збройні люди і хорошо прибрані музиканти.

Ожиданий похід зачала сторожа, що, як говорить стара хроніка, »мала на головах оксамітні шапочки з срібними рожами, а на шатах з синого і темно-червоного сукна мала вишиті на грудях і на плечах три золоті пера, герб князя Валії. Деревища їх галєбард овинені були в червоний аксаміт з золотими кутасами. Та сторожа утворила подвійний жпалїр від брами палати до ріки. Слуги князя в червоній, золотом тканій лїберії, розложили по серединї того шпалїру коверцї. З нутра палати дали ся чути звуки труб, а з берега їм відповіли другі. Двох дверників з білими палицями в руках, йшли попеpед з повагою, а за ними маршалок з Сіти з своєю палицею і двох з мечами. Опісля появив ся найстарший герольд в урядовім строю з ордеровими лицарями. За ними йшов льорд-канцлєр в пурпуровім одїню, окружений кількома судіями у великих перуках. Зараз таки поступала депутація маґістрату, враз з представителями иньших урядів, всї убрані торжественно. Дальше показало ся дванайцятьох шляхтичів з французького посольства, в білій золототканій одїжи, в плащах вишневої краски і дружина ішпанського посла, убрана в чорний аксаміт, безбарвних прикрас.

Голос труб звістив прихід дядька, князя, що опісля став

так славним, як князь Сомерсет. Мав він чорну, золототкану одіж, плащ з вишневої краски китайки, перетинаної сріблом і золотом. По кількох кроках станув, обернув ся до дверий палати, зняв з голови капелюх з перами і глубоко вклонив ся. Дальше йшов назад. Тоді залунали труби голоснійше, з тріскотом піднесли ся з даху палати огнисті знаки, мов язики, а окличники закричали: »робіть місце високому й могучому льордови Едвардови, князеви Валії!« Тисячі видців, зібраних на березї ріки крикнули радісно ,коли Томко Канти, герой того торжества вийшов з замку і склонив легко княжу голову.

Був убраний дуже хорошо в білий й голубий атлас, в золото, дияменти і соболї. На плащику, спнятім дияментовою спінкою і вигафтованім перлами й дорогими каменями, виднів ся в кількох місцях герб князя Валії і три пера. На грудях мав Томко ланцух з кількома заграничними ордерами а золото-біла матерія плаща і численні дорогоцінности блестїли за кождим його рухом.

О, Томко Канти, чогож ти дочекав ся! Ти, що родив ся в будї, що виріс на улицях Лондону, що знав дотепер лиш лахи, бруд і нужду.

X.

Невгодини князя.

Правдивого князя лишили ми тоді, коли серед криків і насьмішок нужденної товпи волїк його драб до Оффал-Корт. Лиш оден чоловік з юрби вставляв ся і просив за хлопчиною, але його голос прогомонів, бо не було його чути серед иньших криків і загального вереску. Молодий князь бажав силою добути собі свободу і гнївав ся голосно за то, що так зле з ним обходили ся, аж вкінци Іван Канти піднїс тяжку, дубову ломаку і замахав ним над головою »сина«. Тоді чоловік, що передтим вже надармо вставляв ся за хлопчиною, прискочив нечаянно і рукою відіпхнув страшний удар його голови.

— Як сьмієш мішати ся до моїх справ? — крикнув Канти. — Отже маєш заплату!

Тяжка ломака упала з силою на голову нешасливця і серед зойків упав він на землю а серед вечірної тамряви нїхто на ньо

го не зважав. Такі случаї не мішали загальної веселости, товпа побігла далї байдужна...

За хвилю був вже Іван Канти під своїм дахом, двері небавом замкнули ся і відділили князя від решти сьвіта. Ту сьвітила ся лоєва сьвічка, що стреміла у фляшці; а при блїдім сьвітлї оглянув він по трохи своє окружене. В однім кутї тулило ся при стїнї дебелих дївчаток до женщини середних лїт — а всї три боязко поглядали в сторону дверий, як звірята, що привикли до ударів і прочувають що знов сядуть на них. З другого угла висунула ся згорблена стара баба з лихим зором, з сивим, поковдачиним волосєм,що спадало з голови на плечі. Іван Канти звернув ся до неї і закричав:

— Чекай-но. Цікава історія. Не псуй собі забави за-вчасу. Опісля собі нагородиш втрату. Ходи сюди, драбуго Отвори губу тай говори, коли ще не забув тих божевільних слів. Як звеш ся? Хто ти?

Княжа кров закипіла і він почервонів сильно і з гнївом, однак спокійно, поглянув на Івана і сказав:

— Ти зле маєш вихованє, тай тому так до мене говориш. Ще раз говорю тобі, що я Едвард, князь Валїї.

Дивна відповідь вразила навіть стару бабу і без руху, остовпіла і допитливо вдивила ся в князя, аж драбуга Іван голосно зареготав ся. На матїр й сестри Томка Канти зробили ті слова зовсїм иньше вражінє. Лиця змінили ся їм від страху і вони підбігли до него і зачали кричати:

— Бідний Томцьо! Безталанний хлопчина!

Мати дївчаток уклякнула перед князем, положила йому руку на рамена і так допитливо вдивляла ся в нього, аж її очи наповнили ся слезами.

— Мій сину бідний, — зойкнула жалїбно, — ті книжки зробили своє, бо позбавили тебе розуму. Кілько-ж то разів остерігала я тебе, а ти не слухав. Ах серце пукне з болю.

— Добра панї, твій син здоров, тай на умі він не потерпів Заведи мене до палати де він лишив ся, а батько мій, король, віддасть тобі його сейчас.

— Король, твій батько! Моя дитино, відклич ті слова. Вони можуть тобі смерть принести, а для нас всїх недолю. Пробуди ся з того страшного сну — застанови ся. Поглянь на мене.

Чиж я не твоя мати, привязана до тебе цілим серцем.

Князь потряс головою і промовив, отягаючи ся:

— Бог знає, що тяжко мені непокоїти твоє серце, але, дале бі, нині бачу тебе перший раз.

З плачем упала бідна жінка на землю.

— Ну, грай далї ту цікаву комедію, — крикнув Канти. — Щож, Ганно й Марійко, ви нескладні дївчата, ви сьмієте так стояти в присутности князя? На коліна, горшкодраї! Віддайте йому належну честь!

При тих словах реготав ся дико. Дївчата відважили ся тепер просити за ним, бо бояли ся за »брата«. Ганна промимрила:

— Тату, най він йде спати. Як виспить ся, то може покине його се божевілле. Попробуйте, тату, благаю вас...

— Певно, батеньку, — додала Марійка. — Диви, як він ослаблений і змучений більше, чим звичайно. Завтра як йому поліпшить ся, то забере ся скоро до жебранини і з порожними руками не верне домів.

Та послїдна увага знищила веселість батька, бо пригадала йому його потреби. З гнївом крикнув до князя:

— Не ображай мене так низькими занятями, — відповів князь. Чиж не говорив я тобі, що я королївський син?

Рука Кантого спала тяжко на плечі королевича, що захитав ся і упав на руки »матери«. Вона притиснула його любязно до серця і, як могла хоронила перед кулаками, що сипали ся, мов град. Перелякані дївчата утїкли знов в кут, а немилосерна баба зачала помагати синови. Тодї висунув ся князь з рук своєї опікунки і сказав:

— Добра панї, не хочу, щоб ти терпіла за мене. Най ті злочинцї виллють лиш на мене свою злість.

Слова ті ще більше розпалили лють нуждарів і вони кинули ся знов на свою жертву і немилосерно збили безталанного хлопця; опісля дістало ся ще й матери й дївчатам за се, що посьміли над ним милосердити ся.

— Йдїть спати! — сказав вкінцї Канти. — Та веселість вже мене трохи змучила.

Загасили сьвічку і всї поклали ся. Коли голосний віддих голови родини і старої чарівницї затихли, присунули ся дївчата тихо до князя і накрили його соломою й лахами. Мати прису-

нула ся рівнож. З гірким плачем гладила голову хлопчини і шептала йому до уха слова любови і потіхи. Найшла навіть сховаваний попередного дня кусник хліба і дала йому; однак біль відняв бідоласї апетит, передовсїм до чорного хліба. Зворушувало його однак се співчутє і відвага, з якою його боронила. Подякував їй кількома ніжними оловами і просив, щоб йшла спати і забула на свою недолю. Додав, що його батько-король щедро нагородить її доброту і шляхотне посьвяченє. Новий сей доказ помішаня ума переняв жалем її серце і приголубила його до грудий, облила слезами і тихо вернула до свого кутка.

Лежачи, роздумувала з жалем тай прийшла до того пересвідченя, що щось є в тім хлопчині.

Точно не знала сказати, що властиво вона запримітила але материнський інстинк показував їй дорогу правди. Може той хлопець в самій річи не був її сином? Усьміхнули ся сама до себе. Та гадка вертала раз-враз. Се її гризло і почувала, що не по збуде ся її, доки не зробить якоїсь проби, що покаже ясно й точно, чи той хлопчина є її сином, чи ні, І тодї доперва розвіють ся ті сумніви, що тепер її мучать. В самій річи треба так зробити, — але як має виглядати та проба? Приходило їй на гадку не одно, але сейчас відкидала, бо се не переконувало її. А вона потребувала зовсїм певного доказу. Вкінцї по спокійнім віддиху хлопця пізнала, що заснув.

Нараз видав він тихий оклик, немов би чого у снї перелякав ся. Тепер знала, що має зробити.

Тихесенько запалила сьвічку і шептала до себе:

— Коли-б я була побачила його тодї, як крикнув, то знала-б певно цїлу правду. Від тодї, як Томко, будучи ще дитиною, перелякав ся раз пороху, що запалений блиснув йому в очі, має він звичай серед якогобудь переляку закривати очі руками долонями, відверненими до гори. Жадна дитина так не робить, а він робить все той самий рух. По тім пізнаю його.

Заслонила рукою сьвічку і присунула ся до спячого хлопчини. Обережно майже без духу, з ожиданєм, нахилила ся над ним і задержала сьвічку перед його лицем, а коло його уха застукала пальцем об землю. Сплячий отворив очі, глянув допитливо довкола, але руками не порушив.

Дивно то видало ся безталанній женщинї і вона не могла

майже рушити ся з місця. Ледви успокоїла ся о стільки, щоби хлопчину приспати. Надармо вмовляла в себе, що лиш поміша нє ума справляє се, що Томко забув свою навичку. Вона в се не вірила. Неімовірне: хоч би ум його був помішаний, то руки не відучили би ся від вчорашного дня кількалїтної привички.

З другої сторони, як-жеж виречи ся того, шо то її дитина? Нї, тій пробі не могла цїлковито повірити. Міг ту зайти случай. По довших перестанках, другий і третий раз повторила ту пробу — а наслїдок все був той сам. Умучена положила ся вкінцї і заснула з словами:

— Не можу його виречи ся... Нї, не можу... Він мусить бути моїм сином.

Коли бідна женщина відсунула ся від князя, він безсильний заснув глубше і спокійнїйше, бо біль з ударів трохи йому улекшив сон. Минали години за годинами, а він лежав мов без житя, а сон кріпив його. Минуло так пять годин, вкінци пробудив ся і сказав на-пів сонно:

— Пане Вілїям, пане Вілїям Герберт!

Нїхто не відказав.

— Ходи скорше! — говорив далї князь, — послухайте, який я мав сон. Пане Вілїям, не чуєш? Представ собі, снило ся менї, що я був жебраком... Що се! Є там хто? Пане Вілїям! Анї камердинера нема? Чекайте, будете за се відвічати!...

— Що ти хочеш, кого кличеш? — шепнув якийсь голос коло него.

— Хто я є? Таж твоя сестра Ганна! Ах, бідний Томцю, я вже забула, що тобі помішало ся в голові. О, шоб я не була собі сего пригадала! Благаю тебе, мовчи принайменше, бо всї підемо на смерть.

— Отжеж то не був сон! — закликав.

Всьо болюче і страшне, що він вчора пережив, спокійний сон затер в його памяти, а тепер пережита недоля станула йому живо в думцї. Знав, що тепер він не є випещеним королївським сином, що на него звернені очі цїлого народу, — що вже не мешкає в палатї, але жебрак, покритий лахами, находить ся між виродами людської суспільности, між злодіями і жебраками, а мешкає в хлїві, що більше є відповідний для зьвірят, чим для людий.

Здалека чути було сьміхи й крики, опісля сильнійше запукав хтось до дверий. Іван Канти перестав хропіти і кликнув:

— Хто пукає, що хоче?

— Чи знаєш, на кого упала вчора твоя ломака? — спитав чужий голос.

— Не знаю! Тай се мене не обходить.

— Будеш ти зараз говорити инакше. Як хочеш уратувати свою голову, то мусиш сейчас добре утікати. Чоловік той вже конає... Се о. Андрій!

— Лихо! — крикнув Канти захриплим голосом.

— Вставаймо і утікаймо! — розказав своїй родині і хто лишить ся, той пропащий.

Пять хвиль опісля бігли утікачі крізь вузкі улиці швидко, бо страх гонив за ними. Князя держав Іван Канти сильно за руку і волік за собою і перед тим наказував:

— Памятай собі, дурноватий, щоб не зрадив кому нашого імени. Я приберу собі иньше імя, щоб змилити тих, що гонити муть за нами. Уважай на се добре.

До иньших членів родини сказав:

— Коли-б ми случайно мусїли роздїлити ся, то зійдемо ся на лондонськім мості, коло послїдної будки з товаришами полотняними. Опісля утїчемо всї до Джонтварк.

Коли утїкачї прийшли на беріг Тамизи, злучили ся з великими товпами народу, що сьпівали й веселили ся. Як далеко можна було засягнути оком, горіли огнї на знак радости і міст Лондонський і міст на Джонтварк був ясно осьвітлений, лодки на ріцї були прикрашені ріжнобарвними лїхтарнями, а штучні огнї, що підносили ся з всїх сторін, заповняли воздух дощем яс них іскор, що зміняли майже ніч в білий день. Цїлий Лондон був ту, здаєсь ся, зібраний.

З проклонами казав Канти своїй родинї сейчас завернути назад: але було вже за-пізно. Окружені рухливою товпою роздїлили ся і зникли серед натовпу.

Канти однак не пустив князя з рук. Серце хлопця било голосно, бо він сподївав ся, що успіє вирвати ся з рук тирана. Канти передирав ся силою крізь товпу, коли нараз якийсь кремезний моряк, трохи підпитий, гнївний за се, що Канти його

штуркнув, хопив його за рамена і спитав.

— Деж ти так спшиш ся товаришу? Певно огидиш свою душу гріхом, бо гониш за зиском, — а всї добрі, вірні піддані бавлять ся ту?

— Не занимай ся моїми справами, я їх сам пильную! — відповів гнївно Канти. Уступи ся, най йду далї...

— Ти так думаєш? А я кажу тобі, не підеш нї кроку, поки не випєш на здоровлє князя Валїї! — сказав моряк.

— То дай чарку, але швидко. Менї треба йти.

Тимчасом коло них зібрало ся вже чимало людий. Оден крикнув:

— Принесїть »чарку любови«.

А цїле товариство повторило:

— Подайте »чарку любови«! Той захмарений мацапура мусить її пити, в противнім разї нагодуємо ним риби в Тамизї.

Ся »чарка любови«, — се був чималий збаночок з накривкою і з нього пив Канти в той спосіб, що підчас питя мусїв під час старого звичаю держати за ухо правою рукою, а лївою придержував накривку. Очевидно в тій хвили був князь свобідний. Сейчас втиснув ся скоро між окружене і хто хотїв би відшукати його між рухливим натовпом доказав би такого самого чуда, як, коли-б найшов маленький гріш, кинений у филї океану. Зрозумів то сейчас князь і думав лиш про свою свободу, а не журив ся зовсїм про Джана. В тій хвили було йому ясно, що на його місци відбуває торжество в Сіти неправдивий князь Валїї. Не міг се бути хто иньший, як Томко Канти, сей жебрак, що скористав з нагоди і удає князя.

Правдивому князеви лишали ся лиш одна дорога, дістати ся до »Ґайдгал« і з самозванця зняти публично прибрану маску, В такім разї, після тодїшного звичаю, дістанеть ся Томко до тюрми і опісля поломлять його на колесї, почетвертують, бож тодї така була кара за зраду держави і рішив отже князь, що принайменше зробить се, щоб злочинцеви лишити досить часу до приготовленя ся на смерть.

XI.

В »Ґайдгал«.

Королївський човен плив звільна здовж Тамізи, між рядами иньших осьвічених човнів. Довкруги грала музика, сьвітло Високі вежі міста рисували ся на небі а надпливаючий човен, що його заповідали арматні вистріли, витали з берега безнастанні оклики.

Для товаришок Томка, княгині Єлисавети і молоденької »лейді« Івани, було то всьо зовсім природним, але він, лежачи на шовкових подушках, приглядав ся подивом тому незвичайному, неімовірному видовищу. Від »Ґавґейт« надпливали лодки при помочи суден, біля »Баклербурґ«, до заливу, званого тепер »Бурдженярд«, в саму середину лондонської Сіти. Ту вийшов Томко на сушу і з всею дружиною окружив »Чипсайд«» перейшов опісля стару жидівську улицю і майдан »Бейсінґгал« аж дістав ся до »Ґайдгал; ту повитали його льорд-майор і альдермани з всякими приписами ознаками почести, убрані в уряди, червоні строї, з тяжкими золотими ланцухами на грудях.

Окличники запровадили »князя« перед котрим несли меч, власність Сіти і палицю льорд-майора, до великого престола під бальдахімом, поставленим у великій сали. Льорди й шляхтичі, що мали услугувати Томкови і його товаришам, стояли вже за кріслами тай окремий стіл був вже закритий для княжат.

Для найзнаменитших осіб з королївського двора був поставлений трохи дальше другий стіл, а для прочої дружини тай иньших присутних осіб приладжено численні столи трохи далї, у величезній кімнатї, полученій із салею. Великанські постати Ґоґа і Маґоґа, тих вічних сторожів Сіти, дивили ся з стін на той вид, що з ним знали ся вони ліпше з попередних генерацій. Опісля гомін труб заповів внесенє великої, паруючої полядвиці; поперед нею йшов торжественно головний кухар а несли його помічники.

По молитві перед їдженєм, Томко добре вперед виучений, як має заховувати ся, підвів ся із свого крісла і випив з золо-

тої »чарки любови« до княгині Єлисавети, а опісля »лейді« Івани Ґрей. Опісля хороша чарка йшла кругом — і пир почав ся.

О півночи була загальна веселість в найбільшім розгарі. Тоді представили гостям сьвітле видовище, що тоді дуже всім подобало ся. В одній старій хроніці находить ся опис такого видовища; його описав наочний сьвідок. Наводимо його слова:

»Коли місця опорожнили ся, вийшов барон і ґраф в турецьких, золотом тканих строях, у високих капелюхах, з вишневого аксаміту і з богатими, кривими шаблюками коло боку. За ними вийшов знов барон і ґраф в російськім строю, в довгих каптанах з жовтої китайки з біло - червоними смужками. Вони мали темні капелюхи, в руках топори, а наперед загнені кінці чобіт були так довгі, як ноги. Опісля показав ся лицар, за ним льорд-адмірал з пятьома шляхтичами. Вони мали одіж з темно-червоного шовку, спяту на грудях срібними ланцухами; на раменах мали накинені загортки вишневого атласу, а на шапках пера бяжанта і се був стрій пруський. Сто людий із смоло скипами, що окружали дружину, мали почернені лиця, що дуже добре виглядало при їх одіню з темно-чорвоного атласу з зеленими прикрасами. Слідував опісля мімічний танець; зачали його впроваджені на ту ціль мінстрелї, а льорди і вельможні пані пішли за їх приміром. Всї гуляли так, що аж любо було дивити ся«.

Підчас того, як Томко з високого свого крісла приглядав ся з одушевленем сему шаленому гуляню, при котрім ріжнородність красок так чарувала око, як калейдоскоп, — правдивий князь Валії, убраний в лахи, стояв коло дверий »Ґайдгал«. Дармо кричав голосно, хто він є, дармо оскаржував самозванця; його недоля бавила і радувала товпу. Тиснули ся люди, щоб побачити малого бунтівника. Найблизші зачіпали його і дразнили насьмішками і навмисно для забави бажали його як найбільше розгнївати. Слези гніву напливали йому до очий, але супроти товпи заховував ся з королївською гідностію.

— Раз вам говорю — відповідав рішучо, — що я князь Валії. Хоч стаю ту перед вами убогий, опущений, без помочи, не виречу ся анї мого становища, анї моїх прав.

— Чи ти князь, чи ні, — в кождім разї хороший з тебе хлопець і ти повинен найти собі товариша. Я хочу ним бути для тебе і ось стаю тобі. Вір менї, що не найдеш ніколи чеснїйшої людини, як Майлс Гендон. Будь спокійний, дитино, я заговорю до тих уличних щурів їх мовою, бо ту мову знаю не-гірше від них.

Бесїдник той був чималого зросту і сильно збудований. Одїж мав з доброї матерії, але дуже вже витертої. Коло боку висїла довга шаблюка, в желїзній, заржавілій похві, а постава і руки вказували, що мусїв колись сповняти військову службу. Слова тої цікавої людини викликали в товпі голосний регіт і насьмішливі оклики:

— Знов якийсь прибраний князь! закликав оден.

А другий додав:

— Стережи ся, товаришу, бо се небезпечно!

— Вирвіть від нього хлопця! Киньте до води! — кричали довкола.

Якась рука вхопила князя, але новий його товариш витягнув шаблю з похви і хоч плазом, але так сильно ударив напасника, що упав на землю.

— Проч з тою собакою! Убийте його! — завила, зверещала довкруги товпа, кидаючи ся на жовнїра, що опер ся о мур і мов шалений махав і бив довгою шаблюкою. Много жертв упало в ріжних напрямах, але з тим більшим завзятєм тиснула ся товпа до відважного козарлюги. Здавало ся однак, що надходить вже для нього конець, що хвилї його житя вже почислені, коли нараз відозвали ся труби і приказуючий голос крикнув:

— Робіть місце королївському послови!

Відділ їздців показав ся на улици, а товпа з поспіхом розступала ся перед ним. З того скористав сей сьмілий чоловік; він узяв князя за руку і випровадив його швидко з небезпеки.

Вернїм до »Ґайдгал«. Коли там почули голосний гомін труб, сейчас замовкли голоси і устало гуляня. Післанець увійшов і перечитав проклямацію закінчену осьтими торжественними словами: »король умер«.

Без відиху, мовчки, із спущеними головами слухали всї

присутні. Опісля, мов пірвані непереможною силою, всї кинули ся на колїна і, звертаючи ся до Томка, кликнули одноголосно, підносячи руки в гору: »Многая лїта тобі, королю«!

Оклик той був так сильний, що здавало ся, потряс грубими мурами будівлї... Томко тревожний й непевний поглядав довкруги, вкінци погляд його упав на княгинї, що упали перед ним на колїна, і на ґрафа Гертфольда. Здавало, що він щось собі постановив. Тихо шепнув до льорда:

— Скажи правду, на честь й совість, чи не спротивить ся нїхто, як видам приказ такий, який лиш король може видати в повнотї своєї власти?

— Мій пане, нема нїкого в цїлій державі, хто посьмів би тобі спротивити ся. З твоєю особою лучить ся маєстат Анґлїї. Ти — володар і твоє слово — закон.

Поважно й рішучо закликав Томко в голос:

— Приказую отжеж, щоби від нинї на місце теперішного кровавого закону, прийшов закон милосердя й ласки. Устань сейчас. Біжи до Товру і скажи, що король не хоче смерти князя Норфолка.

Окружене чуло ті слова і швидко подавали собі їх з уст до уст, аж вкінци дійшли до найдальших закутин палати. Коли льорд Гертфолд поспішив до Товру, присутні одноголосно закликали:

Нема вже кровавого закона. На многі лїта королеви Анґлїї, Едвардови!

XII.

Князь і його спаситель.

Коли Майлс Гендон з молодим князем щасливо утїк перед товпою, спішили оба вузкими уличками над беріг Тамізи. Без перешкоди дійшли до лондонського мосту, де знов стрінули юрбу людий, але Гендон кріпко держав за руку князя. Зворушаюча вістка о смерти короля була вже загально звісна. Зі всїх сторін було чути: !Король умер!« Осиротїлий хлопчина задрожав, бо глубоко відчув, як велику поніс страту; строгий тиран, що у всїх будив тревогу, був для него таки добрим батьком. Гір

кі слези наповнили очі молодого бурлаки, що в тій хвили уважав себе найнужденнійше сотворінє Боже на широкій земли, та король Едвард VI.« Очі хлопця блиснули; немов потрясло ним електрична струя.

— Ах, — погадав якеж дивне, величне чувство я тепер король.

Поволи перетискали ся наші знакомі крізь юрбу людську на мості, що вже тоді стояв там від шістьсот літ і був збудований цікаво. По обох боках мосту були побудовані не лиш склепи, але над ними мешканя, так, що цілість робила немов окрему невеличку громаду. На тім мості були шинки, склепи з всілякими товарами, відбував ся ту навіть публичний торг. Всіляки ремесла мали ту своїх представителів, не бракувало ту також невеличкої церковці. Мешканці моста, що лучив властивий Лондон з Лонтварк, не богато дбали о ті два міста, що для них не мали ваги. Витворили вони собі відрубне житє в малій своїй громаді, що була довга несповна чверть анґлійської милї, а в одній улиці не більше мала мешканців, як звичайне село. Кождий з тих мешканців знав точно свого сусіда, його діти з всіми прочими жили в щирій приязни . Родина різників й пекарів занимали ті самі місця на мості від пятьсот і шістьсот літ, знали історію моста з привязаними до него цікавими казками і творили в громаді аристократію, що мали свої ориґінальні погляди і спосіб висловлюваня і чого не знала з історії моста, то в добрій вірі винаходила й відгадувала. Много мешканців уродило ся й виховало ся на мості і умерло в пізній старости, — а не знало иньших частий міста. Думали вони, що рух людий й зьвірят на їх дорозї, що не уставав нї в день нї в ночи, повний вереску, крику, стуку — се одинока важна річ на світї і та важ на річ була їх власностію. Під певними зглядами була в тім рація і як король, або визначний муж торжественно вїзджав до міста, то все тим мостом, бо був так широкий , що військо могло ним рядами машерувати. В такім разї мешканцї наймали свої вікна Лондонцям, що бажали близше приглянути ся величности швидко-переминаючого вїзду.

Хто зродив ся і виховав ся на мості, тому було невисказано

нудно на иньшім місци. Говорять, що оден чоловік, що не покинув моста до сімдесять літ і в тім пізнім віку переніс ся на село не міг спати, бо не знана для него тишина і спокій переймала його страхом. Вкінци висохлий, подібний до кістяка або мари, вернув до своєї вітчини, де шум хвиль морських, з оглушуючим вереском на мості, уколисали його сейчас до солодкого сну.

В тім часї міст лондонський давав рівнож своїм мешканцям »поглядову науку«, бо на брамах мосту видно було страшну річ: кілька голов знаменитих мужів, що їх нинї стратили, стреміло на зелїзних колах.

Гендон мешкав в малім заїзднім домі на мості. Коли зближав ся до тої маленької гостинниці із своїм новим знакомим, непривітний голос закричав:

— Но, чейже здибав тебе! Не так легко другий раз утїчеш від мене, тим більше, що на будучність дістанеш добру науку: так бити му, що аж кости поломлю, тодї так довго не треба буде на тебе чекати...

Ту хотїв Джан Канти зловити хлопця своєю величезною долонею, але Майлс Гендон станув між ними обома і сказав:

— Чекай, товаришу. Чого так дуже сїпаєш ся? Яке право маєш до хлопця?

— А ти чого мішаєш ся до чужих справ? Знай, що се мій син.

— Він бреше! — крикнув з гнївом молодий король.

— Ти мій відважний хлопче, — і я вірю тобі хоч би ти був хорий на умі. Чи той огидний волоцюга є твоїм батьком, чи нї, — менї все одно. Як бажаєш остати при менї, то певно не дам тебе на таку наругу, якою він тобі грозить.

— Я його не знаю... він проймає мене ляком, волїв би я умерти, нїж йти з ним...

— Як так, то все полагоджено, тож нема що далї говорити.

— То доперва побачимо! — крикнув Джан Канти і силою хотїв відтрунути Гендона а хлопця зловити.

— Не дотикай ся його, ти вироде! — крикнув Гендон і під

ніс до гори шаблюку, — бо так всаджу тебе на вістрє, як гуску на рожен.

Канти відступив ся.

Слухай, — говорив далї Гендон, — потрафив я боронити хлопця, коли цїла товпа людий до тебе подібних знущала ся над ним, а може й бажала його убити. Чиж гадаєш, що видам його тепер на гіршу ще судьбу? Коли-б ти був його батьком, що я уважаю за брехню, то ще добродійством для хлопця була-б нагла смерть, місто житя з такою, як ти, дикою зьвіриною. Забирай ся відси, терпеливости у мене брак тай много не люблю говорити.

Кленучи і відгрожуючи ся зник Джан Канти серед товпи. Гендон замовив в гостинници на долинї їду і пішов з хлопцем на сходи, ведучі до його маленької кімнатки, що їх хлопчина уважав за безконечно високі. Лихий, деревляний тапчан і кілька убогих знарядів заповняло невеличку кімнатку, осьвічену слабо двома лоєвими сьвічками.

Молодий король так був охлялий і змучений голодом, що ледви доволїк ся до лїжка і сейчас положив ся. Від передполудня попередного дня був раз-у-раз на ногах, не їв нїчого; а тодї була вже третя година рано.

— Збуди мене, прошу, як стіл буде накритий! — шепнув і сейчас заснув.

З усьміхом глянув на нього Гендон і сказав півголосом:

Но, прошу, — хлопчина не питає о позволенє а розпоряджає моїм мешканєм і ліжком, немов би все було його власностію. Помішало ся йому в голові і тому удає князя Валїї, алеж і треба признати, що знаменито відгриває свою ролю. Бідолашне, опущене сотворінє... Імовірно ум його потерпів через се, що зле з ним обходили ся. В мене найде він правдивого товариша і я його виратував, бо припав менї дуже до серця. Люблю справдї того малого хлопчину, що говорить так сьміло. Як відважно ставляв ся проти товпи! А як нїжні, правильні є його черти, коли сон усунув з них тревогу і біль. Буду старав ся вилїчити його з хороби, що мучить його, — буду старав ся вилїчити його, — буду, мов старший брат ним опікувати ся, стеречи і учити. А як хто схоче йому щось злого

зробити, най передтим замовить собі домовину, буде її потре бувати, хоч би мене мали за се спалити.

Похилив ся над хлопчиною і приглядав ся йому милосер ним зором. Великою, темною долонею погладив легко личко спячого і відсунув з чола поковдане волосє. Молоде тіло за дрожало, ксли його діткнув ся, а Гендон шепнув сам до себе:

— І я даю йму так лежати а нічим не накриваю його! Лиш мущина може щось подібного зробити! Хлопя може захорувати! Але-ж, як се зробити? Коли-б його піднести, щоб витяг нути ковдру, то ще пробудить ся... — Поглянув довкруги по кімнатці, але у ній не було нічого такого, що можна би було ужити на окритє. Зняв отжеж свою одіж, накрив хлопчину і сказав сам до себе:

— Я привик до легкого одіня, студінь мені не зашкодить.

Великими кроками ходив по кімнаті, щоб розігріти ся, і говорив сам до себе:

— Здаєть ся йому серед божевілля, що він князь Валії — а тепер цікаве, коли-б то уроєнє тревало тепер, коли правдивий князь Валії став королем... Єсли мій батько ще жиє, як се було перед сімома літами, коли мене вигнали за границю, то він се для мене зробить, що прийме під свій дах безталанного хлопця. Мій найстарший брат, сердега Артур, зробив би то са мо, але брат Гю..., йому розбив би я голову, а не зніс би, щоб він мішав ся до тої справи. Так! Виберемо ся в дорогу до дому і от сейчас.

Слуга приніс дві паруючі миски і поставив їх на столї і при сунув два крісла і відійшов, бо привик до того, що такі смирні гості послугувати муть собі самі. З стуком замкнув двері,аж хлопець пробудив ся. Швидко зірвав ся і сів, розглядаючи ся свобідно довкола. Але сейчас засумував ся і шепнув:

— Ох, леле, се був сон, — змилосерди ся, Господи, над мною.

Запримітив сейчас, що був прикритий теплою одежию і поглянув на Гендона видимо перезяблого і сказав, оцінюючи його посьвяченє:

— Ти добрий, дуже добрий для мене. Возьми тепер свою одіж і убери ся, бо вона мені вже не потрібна.

Підніс ся з ліжка, підійшов до умивальні і задержав ся. А Гендон сказав весело:

— Швидко берім ся до їди. Побачиш, що їда і кількагодинний сон поставлять тебе знов на ноги.

Хлопець не відказав, дивив ся на товариша із здивованєм, майже з нетерплячкою. Гендон не знаючи, чого хоче, спитав:

— Може що тобі бракує?

— Мій добрий приятелю, — хочу умити ся.

— Гаразд, пощож мене просиш о позволенє? Що я лиш маю, то є до твоїх услуг.

Непорушно стояв хлопець ще хвилю, опісля нетерпиливо тупнув ніжкою об долівку. Здивований Гендон спитав:

— Що се має значити?

— Прошу-ж тебе, налий мені води.. На що-ж маю се, говорити?

Гендон з трудом здержав ся від реготу.

— Ну, се чейже дивно, — шепнув до себе, приступаючи швидко, щоб сповнити приказ зарозумілого хлопця.

Мовчки стояв біля нього і на поклик: »Швидко.. ручник!« — подав йому ручник, що висів перед ним. Опісля прибрана його дитина сіла собі спокійно, а він сам умив лице. Але коли хтів сісти коло стола до їдженя і брав вже за крісло, закликав хлопчина:

— Чекай, як сьмієш сідати в присутности короля?

Того було вже Гендонови за богато; але таки сейчас доброта поконала нетерплячку.

— Божевілля сего бідолахи поступає з бігом випадків, — шепнув до себе. — Годить ся з публичними справами держави — тепер має ся він за короля! Щож мені робити? Найліпше вдоволити його забаганки. Справді, він вислав би ще мене до Товру.

З легким усьміхом відсунув назад крісло від стола, станув за своїм гостем і послугував йому так етикетально, як лиш міг.

На щастє молодий король, підчас їди, більеш думав о заспокоєню голоду, чим о належних йому почестях; а коли трохи наїв ся, забажав чим розірвати ся.

— Як добре я зрозумів, ти називаєш ся Майлс Гендон, правда? — спитав.

— Так »Сайр«, відповів Майлс, що сказав до себе:

— Як маю уступати перед його божевіллєм, то треба се робити в цілости і може се його уздоровить. Средства, ужиті лиш в половині, нічого не варта і буду його отжеж звати »Сайр« і »королївська величність«.

Молоденький король випив з приятностію другу шклянку вина і сказав:

— Хотів би я пізнати близше — розкажи мені історію твого жтя. Ти є відважний і поводиш ся, мов шляхтич. Якого ти роду?

— Належимо, найяснійший пане, до низшої шляхти мій батько одержав гідність баронета за хоробрість у бою. Він зветь ся Річард Гендон, з Гендон Гал, що лежить біля Монк Гал в Кент.

— Імя се вийшло мені з памяти... говори далї і розказуй історію твого житя.

— Не богато маю до говореня, однак задля браку лучшої розривки для Вашої королївської Милости, можу своїм оповіданєм заповнити якої пів години. Мій батько є богатий і має благородне серце. Мати моя умерла тодї, як я був ще малою дитиною. Маю двох братів: старший Артур, подібний до батька, а наймолодший з нас, Гуґо, вже від молодих лїт показував свою нужденну душу, був зрадливий, зіпсований і хитрий — скажена гадина! Не пригадую собі, щоб він коли був иньшим і таким лишив я його перед десятьма роками. Мав він тодї девятнайцять лїт і був вже скінченим лотром. Я мав двайцять лїт, а Артур двайцять оден. В нашій хатї мешкала наша своячка, лейді Едіт, шістнайцять-лїтна, хороша дївчина, сирота; її батько був ґрафом і лишив їй чимале майно і вигаслий титул. Мій батько був її опікуном. Я любив її і вона мене любила взаїмно, але вже в колисцї заручили її з Артуром, а батько не хотів ломити приреченя і угоди. Артур однак полюбив иньшу дївчину і заохочував мене, щоб я був вірний свойому чутю і витревав, доки з бігом часу не удасть ся нам уложити наших справ так, як ми того бажали. Гуґо говорив також, що любить

Едіт, але він бажав лиш мати її майно. Всї знали о нїм, що він все инакше говорить, а инашке думає. Однак мимо його хитро сти не удало ся йому перетягнути дївчини на свою сторону, але за то цїлковито удало ся йому ошукати батька, що найбіль ше його цїнив, любив і вірив йому. Може тому, що се була йо го наймолодша дитина, тай, що всї його не зносили — а може зручність Гуґона спричинила ся, або його вимова тай справ ність в удаваню і брехнї. Старі люди легко дають ся увести під хлїбством і облудною нїжностію. А я був дикий, гордий і незломний. Нїколи не робив я зла другому, хіба собі тим шкодив, нїколи не поповнив нечесного, неморального дїла. але брат Гу ґо надіяв ся, що мене усуне з дороги... але я розказую надто об ширно, то може й нуджу Вашу Величність. Коротко говорю:Гу ґо успів мої блуди представити в очах батька злочинами. Най шли в моїй кімнатї шнурову драбинку, що її підкинув тайно Гуґо, і він і підкуплені слуги переконали батька брехливими доказами, що я бажав увести Едіт і оженити ся з нею проти батькової волї. Батько тодї рішив, щоб я покинув родинну ха ту на три роки, а навіть, щоб я забирав ся з вітчини і думав він, що час вигнаня зробить з мене хороброго жовнїра і научить розуму. За час мого вигнаня боров ся я в борбах на суші, зносив терпеливо недолю і всїлякі нещастя. В однїй борбі дістав ся до неволї і сїм лїт пересидїв в заграничній тюрмі. Відвагою і хитростію утїк з тюрми з порожними кишенями і в нужденнїм одїню, тай навіть недогадую ся, що дїяло ся протягом тих сїм лїт в Гендон Гал, тай що стало ся з його мешканцями. І на тім конець, »Сайр«, моя нецїкава історя скінчена.

— Нечесно, підло поступили вони з тобою! — закликав мо лодий король з блискучими очима. — Але я присягаю на святий хрест, що ти мусиш осягнути справедливість. Се сказав король.

Оповіданє Майлса розвязало язик молодому хлопчинї; з великим обуренєм розповів він свою недолю , всї обставини, що товаришили їй. Як скінчив, подумав собі Майлс в души:

— Яку він має живу уяву! Справдї в тій дитинї є незвичай ний дух; чи він здоров чи хорий, то иньший не потрафив би ви думати так довгого оповіданя і так второпно оповісти. Безта-

ланний! Ти маєш сьвітлий, хоч помішаний ум і любо мені, що тобі принайменше не бракне товариша, захисту, як довго жити му. Тай поздоровіти він мусить, се розумієть ся, а коли він колись стане славним, то з гордостію скажу: Він належить до ме не, я пригорнув до себе бездомного жебрака і відгадав, що він має незвичайні спосібности — і бачите, я мав слушніст.

Задуманий якийсь час, спокійно сказав король:

— Ти виратував мене від нещастя, від огидних зневаг, осво бодив моє житє а тим самим корону. Така прислуга мусить мати свою нагороду. Скажи, чого бажаєш, вияви своє бажанє, а як воно є можливе до сповненя, то певно його сповню.

Фантастичне питанє розбудило Гендона з його мрій. З по чатку бажав він лиш подякувати королеви і запевнити, що він сповнив лиш свій обовязок тай ніякої нагороди не жадає, але нараз иньша гадка повстала в нім. Просив отже о позволенє, щоб міг трохи застановити ся над тим бажанєм. Король похва лив і сказав, що второпний чоловік не поступає собі з поспіхом в так важних справах.

Майлс розважав.

— Так, — говорив до себе, — так буде найлучше — в иньший спосіб не осягнув би я того, а чую по двох трьох годинах, що довше не видержав би. Мушу спробувати, добре, що не за нехав сеї нагоди.

Прикляк на одно коліно і говорив:

— Дотеперішні мої прислуги є безвартісні і без значіня, — я сповнив лиш, Сіре, обовязок підданого. Коли-ж Ваша королївська Величність хоче мене за се нагородити, то посьмію сказати свою просьбу. Як се відомо Вашій Величности, була велика незгода перед чотириста роками між королем Анґлії, Іваном, а королем французьким. Рішено тоді, щоб сю справу полагодив публичний двобій двох лицарів, а побіда одного з них, чи то Француза, чи Анґлійця, буде немов Божим судом. Оба во лодарі і король еспанський мали бути судіями і сьвідками двобою. Коли фрнцузький лицар виступив виглядав так страшно і, здавало ся, що так є сильним, що ніхто з анґлійських лицарів не сьмів виступити до борби і взяти на себе великої одвічальности. Тоді пригадали королеви Іваневи льорда Коврси, най-

сильнійшого і найвідважнійшого мужа в Анґлії, що задля судового слідства був позбавлений всяких гідностий і урядів і сидів в тюрмі. Спитали отжеж його, чи він не виступив би до бою, і сей пристави радо. Коли уоружений виступав на місце двобою, як лиш противник глянув на його хоробру поставу, почув імя, що від давна сіяло переполох, стратив відвагу і утік. Король Іван не лиш вернув лицареви все, що він перед тим стратив, але що більше закликав: »Жадай, хоч би половину королівства, а буде твоє.« А він на колінах, як ось я, відказав: »Мій володарю, дай мені і моїм потомкам той привілей, щоб нам вільно було в присутности короля, накривати голову, як довго будуть королї в Анлії. Ваша Величність знає, що ще дотепер кождий начальник сего роду має право в присутности короля вложити на голову капелюх. Відкликую ся на се і прошу: позволь менї у своїй ласцї тай моїм потомкам сидїти в присутности короля Анлії.

— Устань, лицарю, Гендоне, — сказав поважно молодий король, дотикаючи ся його плеча. — Устань і сядь собі. Як довго котрий будь з анґлійських володарів носить корону, буде тревати твій привілей.

В задумі ходив король по кімнатї там і наповорот, а Мілес сїв при столї, вдоволений із свого помислу.

— Знаменито удало ся менї! — сказав сам до себе.— Довше не міг би я видержати. Вже й так болять мене ноги. Коли-б я не був собі в той спосіб порадив, то може цїлими тижнями був би стояв аж до того часу, доки хлопець не відзискає розуму. Так отже-ж став я лицарем в державі »снів і тїний«. Цікаве становище для такого прозаїчного єства, як я. Та най Бог боронить, щоб я насьмівав ся з бідняги, що всьо то тримає за правду. Але занимаючі прояви його доброти, великодушности, що так ярко у нього виступає. Сподію ся, що при чужих не давати ме менї того нового титулу, що не дуже годить ся з дотеперішною мою судьбою тай недолею. Але менше з тим! Нехай мене називає, як хоче, як він вдоволений, то я рівнож.

XIII.

Князь зникає.

Оба товариші чули ся умучені. Сон клеїв їм очи.

— Стягни з мене ті лахи! — сказав король, вказуючи на свою одіж.

Гендон мовчки послухав. Положив хлопця на ліжко і накрив старнно. Опісля поглянув по кімнаті і спитав сам себе:

— Знов заняв моє ліжко ,— а щож я робити му з собою?

— Ти положи ся коло дверий і сторожи.

Опісля заснув глубоко без мрій і у сні забув на всі терпіня.

— Люба дитина! — шепнув Гендон. — Шкода, що в самій річи не вродив ся королем, бож знаменито грає ролю короля.

Розтягнув ся перед дверми і знов сказав до себе:

Після семилїтної тюрми спав я ще гірше. Жалувати ся, було-б образою Господа.

Вже розвиднювало ся, як він заснув. Коло полудня встав, підніс обережно ковдру, під котрою спав хлопчина і шнурочком взяв на нього міру. Ледви скінчив, король пробудив ся, почав жаліти ся на студінь і спитав, що він робить.

— Вже скінчив, королю, — упевнив Гендон. — Мушу тепер вийти і залагодити орудку, але небавом верну. Спи дальше, королю, бо сон кріпить. Позволь, що лучше накрию... так, тепер буде теплїйше.

Нїм скінчив свої слова, молоденький король запав знов в глубокий сон. Тихо висунув ся Мілєс з кімнати, а пів години опісля вернув. Приніс з собою готове убранє для хлопця, не зовсїм нове, але з тревалої, теплої матерії, добре ще заховане. Оглядаючи уважно своє купно, говорив знов до себе — видимо призвичаєний до того самотою довгої тюрми!

— З повною кишению був би я дістав щось лучшого ;але в кишени вітер свище, тож треба до неї приноровити ся... Була раз в нашім місті женщина... в нашім місті... Здаєть ся, він рухаєть ся. Не треба голосно говорити. Бідний хлопчина так обезсилений, а нам стелить ся довга дорога, нехай виспить ся. Убранє досить приличне! правда, ту і там трохи поправити, позашивати. Черевички ще добрі, буде в них і сухо і тепло; може буде

йому й вигідно, бо імовірно ходив до тепер босо. Коли-б то хліб був такий таний, як нитки і за гріш дістави я їх більше, ніж їх за рік вишию. Ще ту хорошу голку дістав в додатку... Коби лиш засилити. До лиха з такою роботою.

В самій річи засилене голки йшло дуже трудно, тим більше, що він держав її кінчиком до гори ,а ушком в долину (мущини часто так роблять і робити муть так до кінця сьвіта) і в то ушко намагав по сто разів всунути нитку, але не удало ся трафити. Але Гендон був витревалий, пригадав собі що засилював і шив у війську і вкінци побідила терпеливість. Взяв до рук одіж і начав направляти.

Знов півголосом говорив до себе:

— Рахунок мій з господарем вже вирівнаний, разом з нинішним сніданем... ще й лишило ся мені тілько гроший, що можу купити два осли і покрити конечні подорожні видатки, нім за два-три дні станемо в країні добробуту, Гендон-Гал.

...Вона мене любила... почав сьпівати. — Боже мій! знов уколов ся в палець. Но, менше з тим... се для мене не новість, але таки се не належить до приятностий. Небавом скінчить ся вже моя праця і недоля.

...Вона любила мужа горячо,
любила вірно...

...Ах, якжеж я позашивав!

Підніс одіж в гору, приглядав ся її і подивляв свою роботу.

— Справді, при таких хороших і грубих штиках, дрібненькі кравецькі стібнівочки виглядають нужденно.

...Вона любила мужа горячо,
любила вірно...
А иньший подбав її...

— Вже конець моїй роботі. Тепер збуджу його, уберу, змию, нагодую і піду з ним до Лонтварку, до гостинниці... Позвольте, милостивий государю! Не чує... Мушу діткнути ся його посвяченої особи. Гей, щож се є?

Відкинув ковдру — хлопця не було в ліжку — десь зник. Остовпів і оглянув ся довкруги себе Мілес і побачив, що нема рівнож й жебрачого одіня його хлопчини. З гнівом закликав господаря, коли як-раз увійшов слуга з сніданем.

— Говори сейчас, ти, чортове насїнє, або убю, як собаку! Де хлопець ,що з ним стало ся?

Слуга так перелякав ся, що і забув язика в роті. Аж по хвили сказав.

— Лиш ви вийшли з хати, прибіг сюди якийсь молодець і сказав що то ви його прислали, щоб хлопець йшов сейчас до вас, до Лонтварку. Я завів його сюди, а він збудив хлопця і сказав йому ваш приказ. Ваш товариш не був радий, що його будять так вчасно і сказав, що лучше було-б, коли-б ви самі по нього прийшли а не когонебудь посилали, але зібрав ся скоро і пішов з чужим чоловіком, і . . . і . . .

— І ти туман вісїмнайцятий, бо легко тебе ошукати. Варта тебе повісити на шибеници! Але може ще нїчого не стало ся, може хлопцеви нїчого не зробили .Спішу за ним. Тимчасом накрий до стола. Пожди! Ковдра була так уложена, немов би хтось лежав під нею. Чи се случайно?

— Не знаю добродїю, але я бачив, що незнакомий щось робив коло неї.

— Чорт би му ся в печеню всадив! Так, він се зробив на то, щоб мене ошукати і зискати на часї. Чи він був сам?

— Саміський, добродїю!

— Чи ти певний?

— Певнїсїнький.

— Піди лиш до голови по розум і нагадай, чи в підсїню не чекав хто другий.

Слуга погадав трохи і сказав:

—Сюди прийшов сам, але пригадую собі, що чоловік підозрілий вибіг нечаянно з якогось кутка і зближив ся до обох, як йшли мостом...

— Щож далї, говори! — закричав нетерпеливо Гендон.

— Оба зникли в товпі і більше я їх не бачив. В тій самій хвилї закликав мене мій господар і насварив, він гнївав ся, що я забув, замовити баранячу печеню. Я, очевидно так тому був винен, як новонароджена дитина, клену ся на всїх сьвятих, але...

— Забирай ся, тумане! Твоє базїканє допроваджує мене до божевіля. Пожди. Де біжиш? Не можеж тихо постояти? Чи оба пішли до Лонтварк?

— Певно ,добродію. Що знов до баранячої печені, то ново народжена дитина не може бути більше невинна.

— Ти ще ту, ще теревениш? Забирай ся, бо задушу!

Слуга утік. А Гендон збігав зі сходів так швидко, що нараз перескакував два ступні.

— То зробив певно той драбуга ,що передтим говорив, що хлопець його сином, — говорив до себе. — Вже я тебе стратив, моя безталанна, божевільна дитино — як страшна гадка — якраз тоді, коли я тебе дуже собі вподобав. Ні я мушу тебе віднайти ,хоч би мав перешукати цілу Анґлію. Ні, бідна дитино, не виречу ся тебе, мушу спішити. Наш сніданок най їдять щурі, я й так стратив апетит.

Швидко біг серед крикливого натовпу на мості. А йдучи, говорив собі усьміхаючи ся:

— Нерадо йшов, думаючи, що Гендон каже його кликати до себе, але таки пішов. Мій любий хлопець! До кого иньшого був би так не пішов, то знаю.

XIV.

»Король умер« — »най жиє король«.

Того самого дня Томко Канти пробудив ся з глубокого сну. Довкруги було ще темно. Лежав хвилю мовчки і намагав упорядкувати, роз'яснити власні помішані думки і враженя, опісля сказав півголосом, але весело:

— Но, тепер вже мені ясно. Богу дякувати пробудив ся. Журба й примус никнуть, а вертає свобода. Слухайте, Ганно й Марійко, вилїзьте трохи з мерви і ходіть сюди, розкажу вам сон так шалений і довгий, що може ніколи ще людській дитині не зіслали такого сну нічні духи. Ганно й Марійко! де ви?

Якась стать станула коло него а голос смирний спитав:

— Чи волиш що прикаати, милостивий володарю?

— Моїх приказів хочеш слухати? О, Господи! Я знаю сей голос. Скажи хто я є?

— Вчора вечером був ти, пане, князем Валії, а нині королем Анґлії, моїм найяснійшим паном.

Томко скрив голову в подушках і сказав жалібно:

— То се був сон! Йди спати, мій приятелю, а мене лиши з

моїм смутком.

Заснув знов і мав сон, що його ущасливив. Видавало ся йому, що є літо і він бавить ся на леваді Ґодомана. Нараз показав ся перед ним карлик, високий ледви на одну стопу з червоною бородою і великим горбом. »Гляди в земли під тим деревом!« приказав. Томко вислухав і найшов двайцять зовсім нових, лискучих феників. Та не конець на тім. Карлик говорив далї: Я знаю тебе гаразд! Ти чесний хлопець, тож небавом будеш свобідний від журби. Гляди ту в земли кождого семого дня, а викопаєш все такий сам скарб: дванайцять нових феників. Мовчи лиш —і бережи тайни«.

Карлик зник, а Томко побіг з своїм майном до Оффал-Корт і дум вдорогою: »Від тепер давати-му батькови що-дня одного феника і він гадати-ме, що я вижебрав, буде з того радий тай перестане мене бити. Одного феника на тиждень дам доброму священикови, бо він мене учить; мати, Ганна і Марійка поділять ся рештою. Вже не терпіти-мено голоду, уберемо ся лучше і будемо свобідні від журби і побоїв«.

Безнастанно, у снї, біг домів і з лискучим зором, умучений поспіхом, прибіг до нужденної кімнати, кинув матери чотири феники і закликав: »Мамо, — се для тебе — і для Ганни й Марійки. Ті гроші роздобув я в чесний спосіб ,не украв я їх ,анї не вижебрав.

Здивована і урадована мати пригорнула його до серця, розпитувала...

— Вже пізно,чи схоче Ваша королївська Величність устати?

Ах такого питаня він не ждав! Сон зник і Томко пробудив ся! Коли отворив очі, побачив перед своїм ліжком на вколїшках першого шамбеляна ,в сьвітлім строю... Сейчас пропала вся його радість, що її навів сон. Бідний хлопчина зрозумів, що не перестав бути вязнем. Кімната наповнила ся до половини дворянами і всї мали на собі голубі плащі, бо тодї голуба краска була ознакою жалоби. Висші королївські слуги були рівнож на своїх місцях, а Томко з тревогою глядів крізь шовкові занавіси ліжа на сей сьвітлий збір.

Тепер почала ся важна справа убираня короля: кождий дворянин в тім часї, оден по другім клякав перед самим королем, висказував йому свою почесть, або жаль по причинї тяж-

кої втрати. Зараз з початку подали його сорочку начальному слузї, він віддав другому, той знов шамбелянови. Опісля перей шла вона до льорда-маршалка двора, великого шамбеляна, льорда-адмірала анґлійської фльоти, архіепископа з Кентербурі аж вкінци дійшла до рук першого шамбеляна, що вложив її на Томка. Бідному хлопчині видало ся, що так при огни подають оден другому коновки з водю.

При убираню кождої части убраня заховали ту саму торже ственну форму, а бідний Томко лиш мучив ся і нудив ся. Був ра дий, коли його шовкові пончохи відбули вже цїлу дорогу, думаючи, що тепер послїдує вже свобода. Але надія заевла. Вже перший шамбелян мав в руках пончохи і хотів наложити їх на ноги Томка, коли нараз збілїв і в тій хвили почервонїв знов. Здивований спитав поважно: »Погляньте мільорде?« — і віддав пончохи назад в руки архиепископа, що, киваючи головою, подав дальше і напів з роспукою, повторяючи ті самі слова, подавали собі їх високі достойники приписаною чергю, аж вкінци дійшли до великого конюшого, що смертельно блїдий, закликав з переляком: »Пробіг, в пончосї Єго королївської Величности розпороло ся одно очко. Мехай йде до тюрми сей, що робив її«. Змучений, опер ся великий конюший на рамя велико го ловчого, аж вкінци принесли другі пончохи.

Кожда однак річ має свій конець — і Томко Канти вийшов по якімсь часї з ліжка. Призначений до того дворянин налив в мидницю води до митя, иньший подав губку й мило, третий ру чник а вкінци дістав ся Томко в руки королївського фризиєра. Коли сей майстер покінчив своє дїло, коли убрали Томка в одїнє й плащик з голубої китайки і вклали на голову шапочку з довгими перами, виглядав стрійно, мов панночка. Опісля попро вадили його панове на снїданє, а кождий, коло котрого переходив, йдучи крізь салю, згинав перд ним колїно.

По снїданю пішов, окружений прибічною дружиною, зложеною з пятьдесять шляхтичів до престольної салї, щоб залаго дити там важні державні справи. Льорд Гертфолд, його »дядько», стояв біля престола, щоб в потребі помагати »королеви» радою.

Поперед увійшли достойники, що їх померший король на-

значив до виповненя свого завіщаня. Вони просили, щоб Томко потвердив се розпоряджене (тоді не було ще льорда протектора держави).Архіепископ з Кентербурі відчитав постанови до тично величного похорону помершого короля і закінчив відчитанєм імен тих, що мали сповнити завіщанє. Були се: Архіепископ, льорд-канцлєр, Віліям льорд Ст. Джан, Джан льорд Рапел, Едвард ґраф Гертфолд, Джан Леслі і Катберт, епископ з Даргам.

Томко давно не слухав веж, бо думав про одну річ, прочитану в попереднім звіті, що для него була незрозуміла. Звернув ся тепер до льорда Гертфолда і тихос спитав:

— Котрого дня має бути похорон?

— 16-го слідуючого місяця, найяснійший монархо.

— То глупо! По-що так довго відкладати?

Звичаї королївського двора були чужі для него, бо він бачив в Оффал-Корт, що там як найскорше виносили трупа з кімнати. Льорд Гертфолд успокоїв його кількома словами.

Опісля увійшов оден з державних секретарів і просив, щоб король потвердив постанову тайної ради, що завтра о 11-ій годині міє бути торжественне приняте послів чужих держав. Томко поглянув допитливо на Гертфолда, а сей сказав тихо:

— Нехай королївська величність потвердить сю постанову; посли бажають висказати співчутє своїх монархів по причині тої втрати, що навістила нашу державу.

Томко послухав. Иньший секретар державний прочитав опісля виказ видатків двора помершого короля. Сума виносила за оден піврік 28,000 фунтів штерлїнґів.

Томкови забракло віддиху, коли почув ту суму, тай коли дізнав ся, що не заплачено ще 20,000, а королївська скарбниця порожна і що 1,200 слуг просять о заплату, а не дістають її. Сей час сказав хлопець се, що думав:

— В той спосіб йдемо до загибели, річ ясна. Позвольте мені мешкати в меншім домі, тай відправте всю злишну слушбу. З того мати-му ще й ту користь, що позбуду ся непотрібних, напрасних а нудких услуг, що хіба куклї могли-б догодити, бо вона не має розуму тай нічого собі сама не в силї зробити. На

площи рибній, в Біллінґсґейті стоїть невеличкий мешкальний домок...

Сильне стиснене руки привело його до сьвідомости свого положеня, тож замовк. На перший погляд ніхто не чув його не розважної мови, тай немов її не розумів.

Иньший секретар повідомив, що померший король своїм завіщанєм надав графови Гертфолдови гідність княжу, а його братови, Томови Сімор гідність пара державного, а сина Гертфолда учинив ґрафом. Кількох иньших достойників державних підніс рівнож в гідностях, а тайна рада хоче 16-го лютого на окремім засіданю потвердити ті постанови. А позаяк небіщик король сказав точно, з яких фондів мають збільшити ся пенсії для вивисшених достойників, а тайна рада знає бажаня помершого в тім напрямі, уважає отжеж за відповідне дати Сіморови 500 фунтів в земельній посілости, так само 800 фунтів річно синови Гертфолда, а крім того 300 фунтів з доходів того епископства, що найскорше опоржнить ся, — єсли лиш король на се згодить ся.

Ще трохи, а був би Томко виступив з тим, щоб перше поплатити довги небіщика - короля, ніж тратити безповоротно такі суми, але на час второпний Гертфолд діткнув ся рамени його і Томко, хоч в душі нерадий, потвердив мовчки ті постанови. Нараз повстала в нім нова гадка: єсли він має право роздавати достойнства, то чомуж не має своєї матери заіменувати княгинею на Оффал-Корт і не дати їй відповідного майна? Але так само швидко, як подумав, так і залишив тої гадки. Хоч звав ся він королем, але ті горді панове і сиві достойники пану вали за него. Для них його мати була лиш уявою його хорого мозку. Слухали би і не вірили-б, а опісля післали-б хіба по лікаря.

Нудне засіданє тягнуло ся далї. Численні просьби, патенти, оголошеня слїдували раз-у-раз і треба їх було залагодити однї по других, аж Томко зітхав: »Чим образив я так Всевишнього, що позбавив мене воздуха, свободи і сонця і так строго покарав, що зробив з мене короля?« Голову перехилив на рамя і справи державні мусїли бути здержані, бо задрімав представитель найвисшої власти. Мовчки стояли хвилинку достойники

довкруги престола, але мусїли перервати нараду, бо хлопець заснув.

Більше веселу годину перевів Томко того передполудня за позволенєм своїх опікунів Гертфолда і Ст. Джана, однак обі княгинї були сумні задля нещастя, що навістило королївський дім. Опісля слїдували відвідини княгинї Марії, що для него тому були хороші, бо коротко тревали. Ледви хвилинку остав на самотї, коли увійшло до него високе, може 12-лїтне хлопя. Він був убраний чорно, з коронками на шиї, а руки були білї, мов сніг. На знак жалоби носив сину стяжку крізь плечі й грудь. Несьміло, з відкритою головою, прийшов і вклякнув перед Томком на одно колїно. Томко сидїв спокійно і приглядав ся вкінци сказав:

— Устань хлопчику, що ти за оден? Чого бажаєш?

Хлопчина підвів ся, успокоїв ся, але був таки сумний.

— Як то, не пригадуєш собі мене, мільорде? Томко, я є твоїм хлопцем до битя!

— Моїм хлопцем до битя?

— Так милостивий володарю, — я Гамфрей Марло.

Томко не міг відгадати, хто се є і його опікуни не говорили того, Прикро йому стало, що не знав, як і що говорити. Чи має удавати, що знає хлопця, котрого кожде слово вказувало йому,, що нїколи о нїм нїчого не чув? Нї того він не потрафить. Але знов иньша гадка прийшла до голови: чиж такий случай не може повтаряти ся що-дня, тепер, коли важні справи наказують Гертфолдови і Ст. Джанови відходити від него? Тим більше, що вони оба мали виконати завіщанє. Конче треба, щоб він сам розчовпав, як має заховати ся в подібних случаях. Треба спробувати порозуміти ся з тим хлопчиною; може він придасть ся на що. В задумі потер чоло рукою; опісля сказав:

— Здаєть ся менї, що мушу тебе знати, але мій ум налягла ще хороба...

— Бідний мій пан! — закликав хлопчина, а в души погадав: »Отже-ж се правда, ще менї говорили — він має помішаний розум. Нещасний! Але строго наказали менї, щоб не давати по собі пізнати, що пізнаю в нїм якусь зміну. Треба менї се памятати.

— Цїкаво, як від кількох днїв мене заводить память! — ска

зав Томко. — Не зважай на се, менї вже лучше. Часом вистане для мене одна вказівка, щоб пригадати собі знов імена і обставини, що на них я забув, (передовсїм осіб, що про них нїколи не чув) скажи, чого хочеш?

—Се річ дуже малої ваги, милостивий королю, що про ню бажаю говорити, але, як зволиш, то відважу ся Перед кількома днями було три ошибки в грецькій задачі, що королївська величність написали, чи пригадуєш се собі?

— Гм, може бути. (Трудно менї так рішучо говорити неправду і — коли-б був написав грецьку задачу, то було-б у нїй не три, але трийцять ошибок). Так говори далї.

— Учитель гнївав ся, що се було дуже неуважно й недбало зроблено і говорив, що за се мене вибє.

— Тебе вибє за се, що я поробив ошибки?— закликав Томко так здивований, що забув про всяку осторожність.

— Ваша королївська Величність забувають, що все мене бють за те, як учитель не вдоволений з Вашої відповіди або задачі.

А, так... я й забув. Маєш мене учити поза годинами лекцій; коли я отже не умію, то учитель гадає. що ти не сповнив свого обовязку....

— О, милостивий королю, що говориш? Я, найнизший з твоїх слуг, мав би тебе учити?

— За щож отже карають тебе? Розвяжи загадку? Чи я божевільний, чи ти? Говори скорше.

— Ласкавий королю! Се чейже ясне й зрозуміле! Нїхто не сьміє сварити або бити посьвяфеної особи князя Валїї, а як він завинив, то я відбираю кару — се прецїнь справедливо й слушно і се моя служба і з неї жию.

Томко глядів із здивованєм на хлопця опісля погадав:

— То дивно, що не наймають кого, щоб за мене чесати і убирати! Коли-б так робили, то радо взяв би я на себе в заміну буки і за ту заміну подякував би Богу.

А голосно сказав:

— Чи вже одержав ти кару, що нею тобі загрозили?

— Нї ласкавий королю. Нинї доперва мають мене бити і може з тим здержуть ся тому, бо уважають се за невідповідне

підчас теперішної жалоби. Не знаю, але відважив ся я прийти.. тай пригадати на обіцянку.

— Що поговорю з учителем і охороню перед буками.

— А ласкавий король пригадує се собі?

— Як бачиш, моя память менї вертає. Будь спокійний, твої плечі не знати-муть буків.. я вже о се постараю ся.

— Найсердечнїйше дякую! — закликав хлопець, згинаючи колїно. Може я й так відважив ся за богато, але...

Гамфрей замовк, але Томко заохотив його, щоб сьміло говорив далї і запевнив, що як-раз є так розположений, що радо все для него зробить.

— Позволь менї отже, ласкавий королю, висказати се, що менї лежить на серцю. Ти вже не князь Валїї, але король і твоїй волї нїхто не посьміє супротивити ся. Від тепер певно не будеш томити ся нудкою наукою, кинеш книжки в огонь і приятнїйше будеш переводити час. Тодї я пропащий тай мої сироти сестри.

— Пропащий? Чомуж, прошу тебе?

— Мої плечі дають менї хлїб, ласкавий королю. Як плечі не будуть биті, то умру з голоду. Як занехаєш наук, то я вже злишний, бо тодї не потребувати-меш хлопця до битя. О не відганяй мене!

Його сум зворушив Томка глубоко. З королївською гідностю закликав:

— Успокій ся, бідний хлопче, твій уряд лишить ся тобі і перейде на твоїх потомків.

Витягнув свій меч діткнув ся плазом плечий хлопчини і сказав:

— Устань, Гамфрей Марлов і від тепер будеш найвижшим заступником у відбираню буків за князїв королївського дому. А уряд твій буде наслїдний. Розжени свій смуток! Я знов заберу ся до книжок і так лихо буду учити ся, що в троє збільшить ся тобі твою пенсію, бо часто будеш мусїв »урядувати«.

— Сердечно складаю подяку, достойний королю, твоя великодушність переходить всї мої найсьмілїйші мрії, цїлий мій рід буде щасливий.

Томко мав тілько второпности, що спостеріг, що хлопчина

може бути для него хосенним. Заохотив Гамфрея, щоби далї розказував про себе, а тому не треба було говорити два рази. Тим більше, що здавало ся йому, що причиняєть ся до уздоровленя короля і тим дуже радував ся. Томко слухав його радо і здавало ся, пригадував собі ті численні обставини і случаї разом пережиті то в салї науки, то в кімнатах князя, про які Гамфрей розказував без кінця. По цїлогодиннім розговорі, Томко набрав тілько вісток, для него вельми цїнних, про двірські звичаї і особи. Рішив отже-ж частїйше черпати з того жерела і приказав, щоб Гамфрей мав все до него вільний вступ, як лиш монарх не мати-ме важнїйших справ. Коли »хлопець до битя« відійшов, явив ся льорд Гертфолд, щоб знов мучити Томка.

Льорд висказав переляк членів тайної ради, щоб не ширили ся серед суспільности надто пересадні вісти про стан здоровля короля і не діставали ся відси за границю. Тому найлїпше буде, єсли король за кілька день зачне публично обідати. Здоровий вигляд короля, його руки, повні відваги й сили, його поведенє королївське придусять певно подібні поголоски, — як вони в самій річи істнують.

Обережно, як коли-б лиш помагав його памяти, познакомив його ґраф із всїми церемонїями в таких случаях. З дуже милим для себе здивованєм запримітив, що Томко зовсїм не потребує сеї помочи, бо досить знає й памятає. А були се відомости з розмови з Гамфрей-ом. Томко мовчав очевидно о жерелї своїх відомостий.

Ґрафи видячи, що память короля поліпшила ся, старали ся випробувати її всїлякими, нїби случайними питанями. Деякі відповіди випали добре, бо дотичили вони того, що він чув ві Гамфрея. Урадуваний льорд сказав весело:

— Коли-б Ваша королївська Величність трохи лиш напружили увагу, то я певний, що вияснила-б ся справа зникненя великої державної печатки. Вчера се було важне, нинї трохи байдужне. Чи не може собі ласкавий король пригадати, що стало ся з тою печаткою?

На се питанє не був Томко приготований. Не мав він понятя о тій печати. Хвильку подумав і спитав:

Як виглядала та печатка мільорде?

Гертфолд зірвав ся здивований, опісля сказав сам до себе: »Знов опустив його розум і помилив ся я, що хотів, щоб він глубше застановив ся.

Зручно звернув мову на иньший премет«, щоб освободити Томка ві »нещасної печатки«, і се удало ся йому цілковито.

XV.

Томко царствує.

На другий день приймав Томко торжественно послів загра ничних держав. Кождого окружала стрійна дружина. Зразу пишні строї голубили око і будили все живу йому уяву; але ко ли се тревало надто довго, зачали мучити промови і на місце приятности наступила нудьга. Томко говорив механічно слова, що їх підметував йому Гертфолд і хоч намагав ся сповнити як слід свою задачу, то була вона для него так новою, так чув свою ничтожність, що ледви її довершив. Виглядав, мов король, але не чув ся королем і щиро урадував ся, коли переслуханє покінчило ся.

Більшу часть часу мусів »марнувати«, як говорив в собі, на сповненє обовязків королївського уряду. Навіть години посьвячені на розривки і забави були для нього тягаром, бо тоді вязали його на кождім кроці приписи двірського церемоніялу. Найприятнїйші хвилї переводив з своїм »хлопцем до битя«, бо говорив з ним свобідно і довідав ся про де-що для себе хосенного.

Третого дня Томкови було вже свобіднїйше. Ставав він певним себе і привикав поволи до нових обставин і окруженя. Чув ще гнет золотих своїх кайданів, але завсїгди вони йому не робили прикрости. Присутність і поклони могучих панів вже не бентежили його і не стидали, як передтим і з кождою годиною ставав свобіднїйшим.

Четвертого дня одна лиш річ будила в нїм ляк: він мав обідати публично. Що правда, на порядку деннім було много важнїйших справ. Мав проводити радї державній і висказати свої наміри, дати прикази що-до полїтики, яку має провадити Анґлїя супроти иньших держав. Льорд мав бути того дня іменова

ний льордом-протектором, та й иньші ще справи чекали на свою чергу. Вже то легковажив собі Томко, а роздумував, кілько то цікавих очий буде глядїти на него при обідї, який він сам буде їсти тай, які уваги робити-муть люди над його похибками, як їх допустить ся.

Був отже того дня збентежений і прибитий. І не міг розігнати того настрою. Поволи минав ранок; кождий обовязок, що його сповняв, був для него тягаром. Що-раз більше гнобило його вражінє, що він невільник.

Перед полуднем удав ся він з ґрафом Гертфолдом до великої салї послуханя і ждав там, аж вибє година, коли мав приняти кількох достойників і великих парів двора. Спер ся на вікно і тужливо розглядав поза крату, що дїлить двір від публичної дороги. Як радо був би там пішов, бігав і брав участь у всїм, чим лиш інтересуєть ся суспільність. Нараз побачив, що велика товпа народу, зложена з мущин і женщин і дїтвори, тиснула ся напрасно здовж гостинця. Цікавий, як то звичайно бувають хлопцї в таких случаях, закликав:

— Хтїв-бим знати, що там дїєть ся!

— Ти король, — відказав Гертфолд, кланяючи ся. — Кажи менї поспитати.

— Добре... радо, закликав Томко. — Часом таки приятно бути королем, хоч нудно, — подумав.

Ґраф післав слуги і наказав через него офіцирови, що стояв на сторожі, щоб в імени короля здержав товпу і вивідав ся, з якої причини повстало збіговище. Сейчас частина королївської сторожи, убрана в лискучу сталь, вийшла з брами і заступила товпі дорогу. За кілька хвиль повідомили Томка, що публика провадить сказаних на смерть, мущину, женщину і дитину, що злочином заколотили спокій.

Ті безталанні йшли на насильну смерть! Томко не міг знести тої думки, чувство милосердя перемогло у нїм всї иньші згляди. Не подумав о тім, що образить маєстат закону, анї о тім, що ті виновники може другим що злого зробили і він думав про шибеницю і о тім, що чекає засуджених. Забув, що він є лиш тїнию короля, а не правдивим королем, і не застановляючи ся, що робить, закликав приказуючо:

— Приведіть ту засуджених!

По тих словах кров бухнула йому до голови, вже хтів опра в увати ся, але замовк, коли побачив, що анї ґраф, анї слуга не здивували ся здавало ся, його приказом. Слуга уклонив ся глубоко, вийшов сейчас, зміряючи до дверий, щоб сповнити приказ. Томко чув з гордостію привілеї своєї гідности і подумав: »Тепер доперва бачу точно, як се представляв я собі, читаючи книжки о. Андрія, — як то хорошо бути князем, що його кождий мусить слухати.

Отворили двері, другий слуга сказав імена, гідність і титул достойників, що мали нинї бути переслухані, і війшли ті достойники, заповняючи салю до половини. Томко майже не зважав на них, бо його гадка звертала ся до тих засуджених. Байдужно опирав ся об спинку престола і поглядав на двері. Нїхто не сьмів приступати близше і накидати ся йому і ті. що прийшли, говорили між собою тихо.

Небавом почув ся рівномірний крок військової сторожи, що провадили засуджених перед короля. Начальник приклякнув перед Томком на одно колїно, опісля устав і усунув ся на бік. Засуджені упали на лице, а сторожа станула за королївським престолом. Уважно придивляв ся Томко сказаним, черти і одінє мущини були йому знані. »Здаєть ся, — подумав собі, — десь бачив я того чоловіка, але де і коли — не знаю.

Нараз засудежний підніс на нього очі, і сейчас спустив до землї, бо ударив на нього блеск царської величини. Але Томко одним поглядом кинув на його лице і пригадав собі:

— Так, я його вже бачив, се той чужинець, що одного мрачного і бурливого дня нового року виратував з Тамізи Ґілєся Вітта. Се був благородний чин... Шкода, що той чоловік попов нив опісля злочин, що веде його до загибели. День і годину пригадую собі точно, бо того дня, о одинайцятій годинї, негід на баба так мене збила, що всї буки, що їх я коли-будь дістав, були в порівнаню з тими немов пестощами.

Томко казав на хвилю випровадити женщину з дитиною, а опісля спитав шерифа (начальника ст рожи):

— За що його оскаржують?

Урядник приклякнув знов і відказав:

— На приказ Вашої королївської Величности, — той чоловік отруїв одного з королївських підданих.

Милосердє Томка для винного захитало ся. Однак спитав:

— Чи йому доведено сей чин?

— А певно, Сайр.

Томко відітхнув і сказав:

— Випровадьте його, він заслужив на смерть. Шкода його, бо се відважний чоловік... гм.. так менї здаєть ся, бо він на такого виглядає.

Чоловік заломив руки в розпуцї і благав короля в коротких, уриваних словах:

— Мій пане й королю, як маєш милосердя для безталанних, змилосерди ся надімною! Я невинний, — злочину не попов нив, що нїхто менї його не докаже... Але я не хочу о тім говорити. Як вирок має бути виконаний, благаю о одну ласку, бо страшна грозить менї смерть.. Милосердя, мій королю й пане... Вислухай мою просьбу, кажи, щоб мене повісили!

Здивований поглянув на нього Томко. Він ждав иньшої просьби:

—Господи Боже! Просиш, чоловіче, о цікаву ласку.

— О, великий, ласкавий королю... мене засудили на повільне опускане в кипучу оливу.

— Се страшне! — Томко з переляку майже скочив з крісла, а опісля закликав:

— Нещасний чоловіче! твою просьбу сповнить ся! Так страшно умирати я тобі не дам, хочбись і сто людий строїв.

Засуджений схилив ся майже до землї і з радостію дякував, а закінчив словами:

— Коли-б ти, королю, мав коли дізнати недолї — най Господь тебе від неї хоронить — то нехай Всемогучий згадає тодї на ту ласку, що її ти менї учинив і, щоб тебе нагородив, як лиш Він може!

— Мільорде — сказав Томко, звертаючись до ґрафа Гертфолда, чи се можливе в самій річи, щоб того чоловіка засудили на таку страшну смерть?

— Так, ласкавий королю; — така кара призначена на тих, що троять в Німеччинї, такою смертію карають фалшивників

гроший. Перевязують в половині шнуром чоловіка і поволи спускають в кипучу олину...

— Мільорде, прошу тебе,не говори; я сего не можу слухати! — закликав Томко, закриваючи руками очі. — Прошу вас, достойні панове, щоб сейчас знести, скасувати сей закон. Щоб вже ніколи так не мучили жадного нещасливця.

З вдоволенем глянув на него Гертфолд, він був благородним мужем і мав людське серце, що було рідкостію у тодішних панів. Він сказав:

— Ласкавий королю! Ти сказав на смерть сей закон своїми благородними словами. Історія говорити-ме про се потомкам, на славу високого твого дому.

Шериф хотів випровадити засудженого, але Томко дав знак, щоб він ще лишив ся.

— Мій приятелю! — сказав до шерифа, бажаю точнійше розглянути сю справу. Засуджений говорить, що вини йому не довели, тож скажи все, що дотичить сеї справи.

— На приказ Вашої королівської Високости: Процес судовий виказав, що сей чоловік увійшов в Айлінґтон до дому, де лежав хорий. Трох сьвідків говорить, що було се о десятій годині перед полуднем, а два иньші, що трохи пізнійше. Хорий спав і був сам, а чоловік сей опісля покинув дім і пішов далї. Кілька годин опісля умер хорий серед страшних корчів і конвульсий.

— Чи хто бачив, як він давав хорому трутину, чи може її найшли де?

— Анї одно, анї друге, ласкавий пане.

— Відки-ж знають, що хорому трутину хтось дав?

— Лїкарі розуміють добре, тож мають слушність. Зле отроєню.

Се було дуже важне сьвідоцтво, а ще й в тих часах, тож зрозумів се Томко і сказав:

— Лїкарі розуміють добре, тож мають сляшність. Зле отже-ж є з справою того чоловіка.

— То ще не все, ласкавий пане, — тепер скажу найгірше. Говорять сьвідки, що одна чарівниця, котра опісля покинула се місце, давно вже предсказала, що сей чоловік згине від о-

труї. Та женщина говорила, що якийсь чужинець з темним волосєм, убого убраний, принесе йому трутину. Той опис годить ся з отсим чоловіком. І се прошу роздумати, що злочин був вперед предсказаний.

В тім часї забобонів, послїдний доказ значив много. Томко чув, що не може йому помочи. Єсли треба вірити таким доказам, то засуджений був очевидно винний. Однак шукав ще ратунку для нього і сказав:

— Як маєш ще що до говореня, то кажи.

— Се менї не поможе, ласкавий монархо, хоч буду говорити. Я невинний, але як се докажу? Коби я мав товаришів, то вони посьвідчили-б, що я того дня зовсїм не був в Айлінґтон і о милю відси, в иньшім місци ратував я якраз людське житє, а мене ту оскаржують, що я допустив ся морду. Був я при сходах у Ваппінґ, там хлопець упав до ріки...

— Досить! Шерифе, котрого дня і в котрій годинї поповне но злочин?

— На Новий Рік, о десятій перед полуднем, найвисший...

—Сейчас пустїть вязня на свободу і се приказує король! — закликав швидко Томко; а опісля сильно почервонїв, бо подумав, що може сих слів не висказав з королївською повагою. А опісля додав поволи:

— Се мене дуже обурює,коли подумаю, що на основі недорічних, уроєнь доказів, можна убивати людину...

Легкий шум подиву і почести почув ся в сали. Се урадувало зібраних, що Томко показав тілько бистрости ума і рішучости. Сам акт королївського уласкавленя обходив їх менше, їм не залежало зовсїм на однїй людинї.

—— Але-ж король не є божевільний, дух його могучий і ясний. Як мудро ставляв питаня і швидко рішив справу. Він такий самий, як перше. Богу дякувати! Хороба його вже уступила. Має силу духа і волї. Буде йти слїдом батька!

Так шептали довкруги а до уший Томка доходили облесні слова. Очевидно: се його радувало і додавало йому певности й відваги. Сейчас однак цїкавість взяла у него верх над приятними чувствами й думками: хотїв він знати, чим провинила ся женщина й дитя, що заслужили на смерть. На його приказ

випровадили переляканих і заплаканих.

— Що вони завинили? — спитав король.

— Вони оскаржені о великий злочин, а що він ясно доказаний, тож судія засудив їх на шибеницю.. вони продали себе чортови.

Томко задрожав. Йому говорили все, що омерзїнє й погорду треба мати для чоловіка, що так провинив ся. Однак бажав вдоволити свою цікавість і спитав:

— Коли і як се стало ся?

— В грудни, ласкавий королю, о півночи, в розваленій церкві.

Томко знов задрожав.

— Хто був при тім?

— Вони обоє, ласкавий пане, — і чорт.

— Чи вони признали ся до вини?

— Нї, пане, — вони перечать.

— Отже-ж відки ви се знаєте?

— Найяснїйший пане! Кількох сьвідків бачило, що вони йшли в ту сторону і се кинуло на них підозрінє, що ще й до того стверджено всїлякими доказами. Се є передовсїм наглядне, що ужили грішної сили, що її дістали від чорта, на спричиненє страшної бурі, що знищила цїлу околицю. Більше як сорок сьвідків зізнало, що така буря була, а тисячі людий сказало-б, що тодї вони понесли шкоду.

— Тяжке обвиненє! — Томко роздумував довго й поважно про сей злочин і нараз спитав:

— А та женщина понесла також яку шкоду через бурю?

Дехто похилив свою сиву голову на знак притакненя, як почуло ся се мудре питанє. Шериф, не додумуючи ся важности сего питаня, відказав:

— Так, ласкавий королю, але вони на се заслужили. Буря розвалила їм хату і обоє, се є, жінка і дитина лишили ся без даху.

— Здаєть ся менї, що сила шкодженя самому собі за дорого була-б окуплена. Коли-б за ню дала гріхи, то вже дуже покривдила би себе. А колиб за ту силу дала безсмертну душу

свою і дитини, то була-б одвічальною, не могла согрішити, бо не знала-б, що робить.

І знов сиві голови притакнули тим второпним словам. А оден з присутних озвав ся півголосом:

— Коли-б король, як дехто думає, був хорим на умі, то многим моїм знакомим побажав би я сеї хороби, бо при Божій помочи лихого скористали-б з неї.

— Кілько літ має дитя? спитав Томко.

— Вісім літ, ласкавий пане.

— Чи анґлійські закони дозволяють такій дитині робити якісь умови? — сказав Томко, звертаючи ся до одного з учених судіїв.

— Ласкавий королю, після наших законів дитина не може щось подібного зробити, бо не має зрілого ума тай не може мірити ся з бистротою старшого чоловіка. Чорт може купити дитину, як воно на се годить ся, але Анґлієць не може, така угода супроти права була-б неважна.

— Мені видаєть ся, що се є нечесно і нехристіянсько, щоби чорт мав в Анґлії такі права, які не є дозволені Анґлійцям — сказав Томко з гнівом.

Той цілковито новий погляд на річ викликав у многих усьміх, але його не забули і опісля у ширшім двірськім кружку служив він за доказ, що Томко мав ум острий, а стан його здоровля поліпшив ся.

Жінка вже не плакала. Слова Томка пробудили в ній надію, тож дивила ся йому благально в очі. Він се запримітив і почув до неї милосердіє. Вона була така сама, опущена. Він спитав знов:

— А в який спосіб спровадили бурю?

— Зняли з ніг пончохи, пане.

Того Томко не надіяв ся і цікавість його зросла в горячку. Він закликав:

— Се дивно. І то средство є все успішне?

— Певно, ласкавий королю, як лиш женщина бажає того в самій річи і скаже відповідне слово, або лиш подумає.

Томко звернув ся до женщини і сказав остро:

— Ужий своєї сили, хочу бачити бурю.

Частина присутних збіліла, всї радо вийшли би із салї, але несьміли отверто признати ся до страху. Томко на се не зважав, він думав лиш про бурю.

Видячи, що жінка глядить на него із здивованєм, закликав скоро:

— Не бій ся, нїчого злого тобі не станеть ся. Вийдеш відси свобідно, волос не спаде тобі з голови, як покажеш менї твою силу.

— О, мій пане, я не маю жадної такої сили. Мене оскаржили невинно.

— Бачу, що боїш ся. Не бій ся, нїчого злого не станеть ся тобі. Зроби для мене бурю, хоч малу. Не хочу нїчого злого, нї чо такого, що мало-би принести комусь лихо. Противно, не жа даю шкідливої бурі. Сповни моє бажанє, а подарую тобі житє, вийдеш свобідна з твоєю дитиною. Слово короля буде для тебе охороною в самій державі.

На колїнах, з гірким плачем, запевняла безталанна женщина, що жадного чуда не уміє робити. Як радо вона зробила би се, щоб дитину охоронити, але дарма! Вона лиш повторяла свої запевненя. Вкінци Томко сказав:

— Вірю, що жінка говорить правду. Коли-б моя мати була на її місци і мала силу злого духа, то щоб уратувати мене, розбудила-б сейчас бурю, хоч би половина держави мала бути через се знищена. Імовірно і иньші матери так робили-б. Йди добра жінко, ти свобідна з твоєю дитиною, бо я переконаний, що ти невинна. Тепер, коли ти вже зовсїм спокійна, прошу тебе: здійми пончохи, як потрафиш викликати хоч малу бурю, то зроблю тебе богатою.

Бідолашне єство не могло висказати й показати своєї вдячности, задля тої вдячности намагала ся пробувати, чейже сповнить приказ короля. Томко чекав цїкаво, хоч не без внутрішного страху, а дворяни були таки перелякані. Жінка здіймила пончохи собі й дитинї, щоб віддячити ся за королївську великодушність і була-б радо спровадила й землетрясенє. Але не удало ся їй навіть хмаринки викликати на небо, — вкінци Томко сказав:

Бачу, добра душо, що ти такої сили не маєш, не муч ся

довше. Йди в мирі. А як коли почуєш таку силу, то згадай на мене і виклич мені бурю.

XVI.

Публичний обід.

Надходило полудне, але Томко не був неспокійний, ні стре вожений. Досьвід послідних годин піднесли в нім віру у себе; бідне єство, що жило до тепер в попілї, в протягу чотирох днів привикло до нового окруженя більше, чим дозрілий чоловік в чотирох тижнях. Справдила ся отже давна приповідка, що діти незвичайно швидко могуть увійти в нові, для себе чужі обставини і до них нагнути ся.

Спішім тепер до великої салї тай подивім ся, що там діеть ся, нім Томко убереть ся у відповідний стрій. Саля чимала, висока стеля опираєть ся на золочених стовпах і помальована так як стіни. При входових дверях стоять непорушно, мов з зелїза вилиті королївські жовнїри; в старинних строях, з галябардами в руках. На високій ґалєрії, побіч музики, товпить ся множество міщан і міщанок в недільних строях. На серединї великої салї, на підвисшеню стоїть стіл, призначений для Томка. Старинна хронїка так розказує:

»Увійшов шляхтич з маршалківською палицею а за ним другий з обрусом. Кождий з них приклякнув три рази, опісля накрили обрусом стіл і відійшли так само торжественно, як увійшли. Двох иньших принесло тарілку, сільничку і хлїб, за ними показали ся ще достойнїйші, що положили на стіл ніж. Всї приклякали три рази, як коли-б в присутности короля а вкінци натерли обрус хлїбом й сіллю. По тім торжественнім приготованю, загреміли труби і почули ся оклики: Робіть місце для короля, для найяснїйшого пана. Голоси ті чим-раз зближали ся, аж вкінци гомін труб став оглушаючим. Поважно і велично увійшла до салї дружина. Поперед йшли: шляхта, барони, ґрафи, лицарі ордеру підвязки, всї в торжественних строях з відкритими головами. За ними слїдували льорд - канцлєр з двома товаришами, з котрих оден ніс скиптр королївський другий державний меч в червоній похві, прикрашений золоти-

ми леліями, а за ними показав ся король, серед гомону труб і барабанів. Всї присутні повитали його окликом: Господи спаси короля! За королем ступали дворяки, а окружала почесно сторожа, зложена з пятьдесятьох шляхтичів, узброєних в золочені галябарди«.

Всьо то бавило зір і слух. Томкови било серце з радости, очі блищали, його поведенє було зовсїм свобідне, бо майже не думав, що і як має робити, так йому подобало ся все, що бачив і чув. Кождий з присутних хорошо виглядав в стрійнім одїню, бо всї уміли його з гідностію носити. Томкови завчасу сказали, як має поводити ся; він отже склонив легко голову, накриту шапочкою з перами і сказав:

— Мій вірний народе, дякую тобі.

Спокійно сїв до стола, не скидаючи шапки. Се був одинокий звичай, що його заховувала і королївська родина і родина Канти.Дружина королївська по-части окружала володаря, а по-части розсипала ся гуртками по салї.

Нехай ще раз говорить автор наведеної вже старинної хронїки:

»Тепер увійшла сторожа, зложена з людий найсильнїйших, найвисшого зросту,що їх можна було найти в Анґлїї.Вони були убрані в червону одїж, а на плечах мали вишиті великі золоті рожі. Ті люди вносили на срібних полумисках страви на королївський стіл. Полумиски брали від них двораки і ставили на столї. Оден з них відкроював кусень кождої страви і давав її їсти сему, що приніс і се робив тому, щоб пересьвідчити ся, що страва не є затроєна«.

Томко їв з смаком, хоч знав, що тисячі очий слїдять за кождим його рухом, за кождим його куском, який кладе до уст. Не спішив ся вже зовсїм тай не намагав ся сам робити, але чекав на поміч дворяків, що віддавали йому свої услуги на вколїшках. Не помилив ся в нїчім.

Коли обід скінчив ся, покинув Томко салю таким самим торжественним походом, як перше.

Знов загудїли барабани і труби, тай почули ся веселі окли ки народу. Томко перебув пробу на публичнім обідї зовсїм вдоволяючо і обіцяв собі, що позволить собі ще нераз на

такий обід, як лиш допустять до того тяжкі і трудні обовязки його королївського званя.

XVII.

Фу - Фу I.

Мілєс Гендон скоро йшов до виходу з моста лондонського, слїдив бистрим зором за людьми, котрих шукав і надїяв ся, що їх дожене. Але в тім завів сяй мимо того питав ся він кількох мещканців моста і в той спосіб попав на слїд, йшов за ними до Ловтварк, однак ту слїд згубив ся, а Гендон не знав, що далї робити. Невпинно однак шукав до самого вечера Колизапала ніч, він вернув до гостинниці змучений, голодний, за ведений в змаганях даремних і безпішнихй ту покріпив ся, положив ся спати і рішив на другий день глядїти і слїдити далї. Та не міг заснути, а роздумуючи тверезо, дійшов до ось яких конклюзій: В кождім разї хлопчина буде старав ся вирвати ся з рук того голодранця, що називає себе його батьком, як лиш лучить ся нагода, але ту питанє, чи він утїче до Лондону, чи шукати-ме захисту у свого приятеля? Се трудно, бо буде старав ся о се, щоб його не зловили другий раз. Але щож він зробить з собою? Нїм найшов Гендона, то не мав жадного товариша, жадної опіки, тож певно бажав би віднайти свого спасителя а не вертати до Лондону і наражати ся на нову небезпеку. Певно отже-ж буде пробувати дістати ся до »Гендон Гал«, і там шукати Мілєса, бо знав, що він вибираєть ся до батьківської хати. Се було для Гендона так ясно, що рішив не тратити дармо часу в Лонварку, але через Кент йти до Монку, а по дорозї розвідувати ся, де лиш зможе. А ми вернїм тепер до молодого короля.

Драбуга, о котрім розказував слуга в гостинници, що він вийшов з криївки, як побачив нещасного Едварда з висланим молодцем, не приступав до них, а йшов по заду. Лїву руку мав перевязану, око лїве залїплене зеленим плястром, трохи налягав на ногу і підпирав ся ломакою. Молодець вів короля бічною стежкою з Лонварку на гостинець, оминаючи доми. Нетерпеливий король сказав, що далї не піде.

— То ти хочеш лишити ся? Таж твій товариш лежить ранний в ліску! Га, роби, що хочеш, мене се не обходить! — сказав молодець.

Сейчас змінило ся успосіблене короля:

— Він ранний, — сказав, — а хтож сьмів наложити на него руку? Іди швидшо, скоро, чи твої чоботи оловяні? Він ранний? Га, хто се зробив, то тяжко покутувати буде, хоч-би нале жав до якої княжої родини.

Ліс був ще досить далеко, але небавом зайшли. Провідник поглянув довкруги, мов когось шукаючи і запримітив на одній гиляці привязаний кусень шмати. Спокійно пустив ся далї. Такі самі знаки, що їх було видно від часу до часу, показували йому напрям і він видко йшов до якогось знаного місця. Вкінци вийшли оба на поляну, де находив ся спалений фільварок і стояла ще на пів розвалена стодола. Провідник увійшив до стодоли, а король швидко за ним. Внутри не було нікого. Здивований недовірчиво спитав Едвард:

— Деж мій добродій?

У відповідь почув регіт. Гнївно хопив король за кусень дерева і хотів ударити ним провідника, але знов почув за собою той сам сьміх. Кулявий голодранець, що до тепер йшов за ним з далека, стояв в дверох стодоли.

— Що ти за оден, тай чого ту хочеш? — спитав король.

— Та спамятай ся, покинь своє варяцьке поведенє! — відказав йому драбуга. — Моя одіж не змінила чейже мене аж так, щоб ти не міг пізнати твого батька.

— Ні, ту не є мій батько, я тебе не знаю. Я король. Як ти скрив де мого слугу, то сейчас мені його віддай, бо гірко будеш жалувати.

Остро але поважно сказав Джан Канти:

— Ти говориш, мов божевільний, тому не хочу тебе карати. Не доводи мене до того. Ту, де тебе ніхто не чує, дурне твоє базїканє принайменше нікому не пошкодить, але най твій язик привикає до обережности, коли перепровадимо ся в инше місце. Случайно забив я чоловіка, тому мушу утїкати з тої околиці, а ти рівнож не можеш лишити ся, бо ти для мене потрібний. Своє давне нарекло я вже змінив, тепер називаю ся

Джан Габс, а ти Яцко. Запамятай то собі добре. Тепер говори! Де твоя мати і сестри? Я не застав їх в умовленім місци, не знаєш, куди пішли?

Гнївно відказав король:

— Ти сам відгадай ту загадку! Моя мати в гробі а сестри в королївській палаті.

Хлопець, що його привів, зареготав ся на цїлу губу і король знов хотїв на нього кинути ся, але Джан Канти, чи там Габс, увійшов між них і сказав:

— Тихо будь, Гуґо, пощо дразнити божевільного. Сїдай, Яцку, тай будь тихо, то дістанеш їсти.

Габс і Гуґо говорили далї тихо, а король, бажаючи віддалити ся від них як найдальше, залїз в кут стодоли по противній сторонї, де лежало трохи мерви. Томко сїв на мерву і почав роздумувати. Мучила його велика журба, але найбільша — се був жаль за помершим батьком. Сьвіт дрожав на саму згадку імени Генрика VIII; називали його тираном, убійцею, запеклим катом, що розкидав довкруги смерть і муки. Але для своєї дитини все був він лагідний і люблячий і по нїм лишили ся для Едварда солодкі спомини минулого щастя. Цїлим серцем звертав ся до думок про батька, відчував до нього любов і з невисказаного болю гірко плакав а наконець охлялий запав по полудни в глубокий сон.

Сон не тревав довго; коли пробудив ся, лежав ще якийсь час, нїби в полуснї, бо сьвідомість й притомність вертала йому дуже поволи. Зразу не знав де він є і що з ним стало ся, чув лиш рівномірний стукіт дощу на даху і се було для него приятне, та небавом заглушив його відгомін диких реготів, криків і сьпівів. З прикрим здивованєм зірвав ся на ноги, щоб поглянути, відки походять ті голоси. І щож побачив? На другім кінци стодоли, на втоптаній земли, горів огонь; червона полумінь блимала сумно й непевно і осьвічувала гурт мущин й женщин найріжнороднїйших: се були очевидно вироди людскости і всяка иньша збиранина. Між ними находили ся люди дозрілі і всяні, опалені сонцем, вкриті лахами, а були рівнож молодцї дикі й непевні, жебраки, слїпі, з завязаними очима, куляві, що ходили на палицях, декотрі з деревляною ногою, хорі, на котрих

крізь подерту одїж видко було огидні рани і боляки. Серед тої товпи находив ся склепар, котляр й голяр, кождий з прирядами, відповідними його занятю. Жіноча частина була одним образом нужди й зіпсутя а ріжницю між ними становив хіба вік. Біля молодих, дорослих дївчат, сидїли старі жінки, що виглядали, мов чарівниці.

Всї верещали голосно, а були нехарні, обдерті й огидні. Де які жінки держали на руках блїді, хоровиті дїтиска, а між людьми бігали худі собаки, що в день були поводаторами для слїпих.

Тепер була вже ніч, а зібрані скінчили як-раз вечеряти і збанок з горячим напитком переходив ще з рук до рук, коли нараз кілька голосів закликало:

— Гей, ану пісень! Лилик і кулявий най сьпівають!

Оден з »слїпих« зірвав ся на ноги, зірвав плястер, що закривав здорові очи, відкинув табличку, що на нїй була виписа на його уломність і нїжна просьба о поміч, — і зачав сьпівати. »Кулявий« знов кинув від себе деревляну ногу, а ступив на землю здоровою. Оба обманцї засьпівали веселу а безстидну пісню, подібну до реву дикої зьвірини, а товпа повторяла послїдний стих кождої строфки із страшним вереском. Наконець загальна веселість так зросла тай голоси так скріпили ся, що, здавало ся, від гуку ломлять ся бальки старого на пів зігнилого даху.

Опісля зачали говорити не тою мовою, незрозумілю, якої уживають тодї, коли може їх хтось підслухати, але звичайною народною. З неї показало ся, що Джан Габс не був новим членом сеї шайки волоцюг, але вже давнїйше до неї належав. Питали його, як йому вело ся дотепер і урадували ся, як почули, що він убив случайно чоловіка, а коли він ще додав, що се був сьвященик, веселість була безгранична. Кождий приступав до него, давні товариші стискали його за руку і питали, де так довго був?

Він відказав:

—В послїдних роках, коли установили більше строгі закони тай поступали собі після них безоглядно, безпечнїйше було жити в Лондонї, чим на селї. Коли-б не остатний случай,був

би я там лишив ся. Не бажав я зовсім забирати ся з міста, але тепер я мусів се зробити. — Опісля спитав, з кількох членів складаєть ся тепер товариство, а провідник, званий »Рафболд«, відказав:

— Тепер нас двайцять пятьох сильних злодіїв, жебраків і волоцюг, крім жінок і дівчат. Більша часть є ту, прочі помандрували на полудне, бо зима. Завтра йдемо за ними.

— А де Кроф? Не бачу його між нашими добрими людьми?

— Бідний хлопчина! безталанний! Він певно тепер заїдає сірку а попиває смолою, йому більше горячо, ніж він собі желав би. Недавно в якійсь бійці його вбили.

— О, шкода велика! Се був хоробрий та й хитрий чоловік.

— Так, се правда! Його товаришка, чорна Бес є ще між нами; се дуже прилична людина та й уміє по людськи заховувати ся. Більше як чотири рази на тиждень не упиваєть ся.

— Так, так пригадую собі, вона мала все тривкі погляди і заслугувала на похвалу. А мати її, стара чарівниця, була гірша і з нею трудно було дійти до кінця. Але зато була мудрійша від многих людий.

— І се як-раз забило її. Вона уміла так хорошо ворожити з руки, що всі мали її за чарівницю. Зловили її отже і засудили на смерть і після права: на повільне спаленє. Мене вельми се зворушило, коли бачив, як вона спокійно переносла свою судьбу! Безнастанно проклинала й прозивала довкруги стоячих видців, навіть тоді, коли полумінь лизала її тіло і запалила волосє. Ах, що за хороші були її проклони! Щобись жив сто літ, то таких не почуєш. Бо ніхто вже не уміє того, що вона. Хоч бажають люди її наслідувати то таки ніколи не дорівнають її силї й розумови.

Рафболд зітхнув глубоко, а слухач співчував йому. Всї присутні замовкли, так вразило їх се оповіданє. Навіть виродки людства, зіпсовані й негідні, не є так тверді, що не пожалували хоч мимохіть страчених товаришів, а ще таких, що відзначали ся спосібностями. Рафболд пустив знов збанок наоколо, а хоч ликнув собі, то сейчас розвеселив ся.

— Чи се хто з наших товаришів влїз в яке нещастє?

— Кількох пішло на загибель. Передовсім нові, що з го-

лоду мусїли йти в сьвіт, бо їм повідбирали пасовиска для овець. Бідняги, бо не мали з чого жити. Коли перший раз їх зло вили, то били до крови і за другим разом крім бійки відтинали їм одно ухо, а за третим разом випалювали їм на твари розпаленим зелїзом пятно і продавали, як рабів. А як раб утїче від пана, то, коли зловлять, сейчас вішають. Се оповідаєть ся швидко, але се страшне. Кількох з наших утїкло, хоч з тяжкими пятнами. Ходїть Йокел, Борнс і Геді, покажіть вашу вроду.

Виступили названі, відхилили часть своїх лахів; на плечах мали вони на палець грубі паси, набренїлї від буків. Оден заки нув волосє і показав, що у нього лївого уха біг-ма, другий мав крім того випалену на плечах букву В (волоцюга), третий сказав:

— Я називаю ся Йокел і мав жінку і дїти, ще й свою землю і вело ся менї несогірше, а тепер дуже змінило ся. Де моя рідня, не знаю, може в небі, а може в якім иньш м місци, але се певно що не в Анґлїї. Дякувати Богу! Моя добра мати, що їй нїхто не міг нїчого закинути, удержувала ся з того, що наглядала хорих. Одна дитина, що її мати доглядала, умерла і лїкарі не знали на яку хоробу, тому мою матїр спалили, як чарівницю. Мої дїти плакали, а їх змусили, щоб на се дивили ся, а опісля вигнали нас з родинної околиці. Такий анґлїйський закон. Піднесїть ваші чарки і кричіть »віват« тому ласкавому законови, на основі котрого моя мати відразу освободила ся з пекла, званого Анґлїєю! Дякую вам, мої товариші! Я і моя жінка жебрали від хати до хати, бо малисьмо з собою голодні дїти. Але бути голодним — то в Анґлїї зветь ся злочином! Гнали нас батогами через три міста! Знов »віват« тому, ласкавим законам Анґлїї! Батоги пили кров з серця моєї Марії, тож скоро була вона свобідна. Вже не могло їй нїчого злого стати ся. А наші дїти! погинули з голоду, а мене гнали з міста до міста, бо так наказує закон. Пийте, товариші, хоч капельку: капельку за память бідних немовлят, що нїкому нїколи нїчого злого не зробили. А я знов жебрав кавалок хлїба, тай за те утяли менї одно ухо, а коли я знов поважив ся з голоду жебрати, тодї друге ухо пішло за першим. Але я таки знов завинив, тож продали мене, яко невельника.. отсей темний плястер на моїм лици закриває випа-

лене пятно мого сорому. Бути рабом!... Чи знаєте що се є? Анґлійський раб стоїть перед вами! Най будуть прокляті закони сеї країни... я утік від мого пана; як зловлять мене, то витягнуть на шибеницю.

— Не повісять тебе... такий закон устає з нинїшним днем.

Всї звернули ся в ту сторону, відки почули ся ті слова та й запримітили при дрожачім сьвітлї огня фантастичну стать молодого князя, що швидко приступив до них.

— Що він хоче? Відки приходить? Хто ти, хлопчино? — кликали з всїх сторін.

Хлопчина стояв спокійно серед товпи. Всї очі були на него звернені. З княжою гідностію відповів:

— Я король Анґлїї, Едвард.

Слухачі вибухнули простим, шаленим реготом. Се видало ся для них неоцїненим жартом. Але се прогнївило короля.

— Ви, нужденні волоцюги, так дякуєте менї за мою королївську ласку?

Що далї говорив — не було чути, бо дуже великий повстав крик. Надармо старав ся Джан Габс вияснити цїлу справу, довго се не удавало ся. Вкінци закликав голосно:

— Товариші, се мій син, та біда в тім, що він божевільний, варят... не зважайте на него. Він собі уроїв що королем.

— Я король — упевняв Едвард, звертаючи ся до него, — пересьвідчиш ся ще о тім на свій сором. Ти признав ся до убійства, тож за се повісять тебе.

— То ти хочеш мене зрадити? Чекай, най лиш зловлю тебе за ковнїр..

— Проч! — крикнув голосно Рафболд і на час ще кинув Габс-а на землю, ударивши його кулаком і тим уратував житє хлопчинї. — Ти видко не звертаєш уваги анї на короля, анї на Фафболд-а? Раджу тобі, щоб ти другий раз не важив ся сего зробити, бо повішу тебе власною рукою.

Опісля звернув ся до князя:

— А ти, хлопче нїкому не грози тай тримай язик за зубами, не говори того, що було-би шкодою для других. Про мене, царствуй собі, коли ти божевільний, але для нїкого не будь небезпечним. Радив-би я тобі зложити титул, що його собі ти

прибрав, бо се державна зрада. Всї ми уломні люди, але жаден не зрадив-би свого монарха, бо йому ми всї душою й серцем віддані. Подиви ся, чи не говорю правди? Крикнїть всї:

—Най жиє Едвард, король Анґлїї!

— Най жиє Едвард, король Анґлїї! — закликали грімким голосом всї уста тої дивно помішаної товпи і здавало ся, що стара стодола дрожить в своїй основі.

Лице короля яснїло від радости, він похилив легко голову і сказав з спокійною простотою і гідностію:

— Дякую вам, мої вірні піддані.

Та несподївана відповідь викликала знов незвичайну радість товариства. Коли привернено трохи спокій, сказав Рафболд рішучо але лагідно:

— Досить, хлопче, робиш по дурному. Стримай ся із своїми божевільними фантазіями, або єсли можливо, то вибери собі иньшу гідність.

— Фу - фу І. телячий король на місяци! —крикнув кітляр.

Внесенє подобало ся загально, всї кричали:

— Заложіть йому корону? Де скиптр? Де княжі шати?

І нїм нещасна жертва могла стрібувати боронити ся, вже вложили йому цинову миску на голову, завинули в подерту ковдру, до руки подали йому місто скиптра котлярське зелїзо до нютованя і посадили хлопця на порожну бочку, що мала представляти престол. Всї згинали перед ним колїна, викрикували насьмішливі слова тай просили:

—Ласки благаємо найяснїйщий пане! — Змилосерди ся над рабами і топчи їх твоєю королївською ногою!

— Розрадуй і нагрій нас твоїми теплими лучами, ясне сонце власти!

— Будь ласкав плювати на нас, Сайр, щоб наші дїти і внуки чули, як ти знижав ся до нас, тай щоб вони величали ся твоєю добротою зглядом нас!

А всїх перевисшав дотепний кітляр забавним помислом: Зігнув колїно перед королем, удаючи, що хоче його поцїлувати в ногу. Подражнений хлопчина, нерадий, витрутив його, а він звернув ся до окружаючих і просив кусник шматки, щоб нею закрити місце, котрого діткнула ся королївська рука і він

хоче се місце від тепер показувати за гроші і тим способом прийти до майна. Виповів се в так сьмішний спосіб, що ціла товпа аж зареготала ся.

Очі молодого короля наповнили ся слезами гніву і болю і подумав в души:

— Коли-б я їх був навіть не знати як образив, то вже більше безсердечними не могли-б бути для мене. Я бажав їм добро дійство, а вони так відплатили ся.

XVIII.

Князь серед волоцюгів.

Як лиш розвиднїло ся, вибрала ся товпа волоцюг в дальшу дорогу. Небо було захмарене, воздух вохкий, на дорозї болото. Серед понурої мовчанки йшли далї, нічна веселість зникла цїлковито. Кождий з них був нахмарений, лихий, всї відчували свою нужду.

Рафболд поручив Яцка опіцї Ґуґона. Наказав Джонови щоб хлопця лишив в спокою, а Гуґонови пригадав, щоб зле з ним не обходив ся.

Чим більше робив ся день, тим більше никнули хмари, а мандрівники вертали назад до свого веселого успосібленя. То дрочили ся оден з другим, то сьпівали то висьмівали людий, що їх стрічали на дорозї. Показували, що уміють цїнити і його приятности. Найбільшою для них розривкою було се, що будили у всїх переляк і, що кождий вступав їм з дороги, не одвічаючи на зачіпки і зневаги. Переходячи мимо мешкань, стягали білє, розвішене на плотах і парканах в очах властителїв і вони мовчки дивили ся, бо раді були, що голота лишала паркани і не забирала з собою.

В дальшім походї напали на малий фільварок і властитель перелякав ся і видав всьо з комори на почастунок. Напастники заховували ся неприлично супроти властителя і його доньок. що приносили їм їсти, а за се одержували зневаги, лайки і насьмішки. Обгризеними кістьми тай иньшими відпадками їди кидали голодранцї на властителя фільварку і його синів і верещали з радости, коли удало ся їм котрого поцїлити. Останки

масла вимастили на волосє одної доньки, що не допускала до безвстидних жартів. Вкінци напасники відійшли, але загрозили поперед, що колиб поважили ся донести про се до власти, то товпа верне і пустить фільварок з димом.

Плентали ся опісля далї і не задержували ся; в полудне відпочивали за якимсь великим селом. Відпочинок мав тревати годину, а тимчасом кількох »товаришів« пішло до села з ріжних сторін, щоб відповідно до свого занятя, щось »заробити«. Яцко мусїв йти з Гуґоном. Довгий час ходили то сюди то туди, а Гуґо не міг зробити жадного »інтересу«, бо не було нагоди. Вкінци сказав:

— Не бачу ту нїчого, що варта-б украсти! Нужденне село! Треба хіба зачати нам обом жебрати.

— Нам? Ти можеш виконувати своє ремесло, відповідне для тебе. Яж чейже не буду жебрати.

— Ти не хочеш жебрати? — закликав здивований Гуґо.— Прошу тебе, ти від коли став таким побожним?

— Я не розумію зовсїм твого питаня.

— Не розумієш? Чиж не жебрав ти цїле своє житє по лон донських улицях?

— Я? Чи ти збожеволїв?

— Не ображай мене, то не здасть ся нї нащо. Твій батько говорив, що ти все жебрав. Хіба-б він збрехав. Чи ти відважиш ся сказати, що він бреше? — сказав Гуґо насьмішливо.

— Чи ти говориш про того чоловіка, що називаєть ся моїм батьком? Так, він бреше.

— Не жартуй камрате і перед иньшими удавай божевільного. Се хорошо, бо є нераз розривка, але нераз може пошкодити. Коли-б я йому повторив твої слова, то він вибив би тебе гаразд.

— Не потребуєш трудити ся. Він сам від мене ті слова почує.

— Справдї, подивляю твою відвагу, але за такий розум не хвалю. В щоденнім житю нераз і без причини ломлять нам кости, чиж маємо добровільно шукати небезпеки? Впрочім, мене се не обходить, я вірю, що він є твоїм батьком. Се певно, що і він може брехати, і часто се робить, бо всї ми брешемо,

як треба, але пощож він мав би се робити в тім случаю? Второпний чоловік тоді бреше, коли має з того хосен. Але, щож ти будеш робити, як не хочеш жебрати? Може-б ми спробували що украсти десь в якій кухни, що?

—Того мені вже за богато! — крикнув розгніваний князь. Не дражни мене довше.

Гуґо відповів рівнож з гнївом:

— Послухай, камрате! Не хочеш анї жебрати, анї красти! Нехай так буде. Але тепер скажу тобі щось такого, що мусиш конче зробити: Я буду жебрати, а ти будеш приманювати публику. Як ще й тепер спротивиш ся, то відпокутуєш.

Вже хотів король відказати йому з погордою, коли Гуґо перервав:

— Тихо, там йде якийсь чоловік, що виглядає на добрягу. Я упаду на землю і дістану наче корчів і конвульсій. Як він прийде сюди, то ти зачни кричати і плакати і упадеш на колїна і плач з таким болем, немов би на тебе напосїли ся злі духи. Кричи: »Ласкавий пане, то мій нещасний, тяжко хорий брат, а оба ми сироти! На милосердіє Боже, зверни милосерне око на нужденного, опущеного хорого і дай злишний гріш голодному, що його так тяжко Господь покарав«. Коли-б ти перестав кричати і заводити ще передтим, нїм він дасть милостиню, то за се відпокутуєш. Памятай!

І тепер Гуґо з криком і зойком завернув очима, захитав ся і коли добряга був біля него, упав на землю, корчив ся, кидав, й вив в поросї. Здавало ся, що умирає.

— Добрий Боже! — закликав з чувством милосердя чоловік. — Бідний, нещасливий хлопець! Він так терпить страшно. Ходи, бідняго, я тебе підведу.

— Нї, благородний добродїю, най тебе Господь благословить! При таких нападах мої терпіня стають невимовно прикрі. Оттой мій брат скаже вам, що то за роспука тодї, коли на падуть мене корчі. Подаруйте пане, оден гріш на кусень хлїба, а опісля лишіть мене в моїй недолї.

— Просиш крейцара, бідне єство? Зараз дам тобі і три.

Швидко сягнув незнакомий до кармана і добув гроші.

— Возьми, бідняго, даю тобі радо. А ти хлопче ходи і поможи менї підвести твого брата і занести до хати, де...

— Се не є мій брат! — перервав король.

— Так, то він не є братом?

— Чи чуєте, добродїю? — зойкнув Гуґо і заскреготав зубами. — Він вирікаєть ся свого брата, що вже одною ногою є в гробі.

— Хлопче, як се в самій річи твій брат, то твоє серце дуже тверде. Стидай ся; він ледви рухаєть ся. А як він не є твоїм братом, то хтож він є?

—Се жебрак і злодій, що не лиш вимантив від вас милостиню, але вже й з вашої кишенї украв все, що було. Як хочеш його чудесно уздоровити, то палицею потягни його кілька разів по плечах. А наслїдки спокійно лиши Всемогучости...

Гуґо не хотїв чекати на чудо і пірвав ся з землї і скочив швидко в бік. За ним з криком чужинець. Король відітхнув глубоко, подякував Богу за своє визволенє і утїкав скоро в противнім напрямі. Доперва далеко за селом, думаючи, що утік перед погонею, почав йти поволїйше. Кілька годин однак оглядав ся з ляком невпинно, а коли не побачив нїкого з своїх »товаришів«, то цїлком успокоїв ся.

Тепер доперва почув, як є змучений і голодний. Увійшов до селянської хати, але ще слова не промовив, а вже вигнали відси. Причиною того була його пошарпана одїж.

Гнївний і смутний пішов далї і вже не хотїв наражати ся на такі зневаги. Але голод є сильнїйший від гордости і побіджає її; над вечером пробував хлопчина шукати ратунку в иньшій селянській хатї, але ту обійшли ся з ним ще гірше, нїж за першим разом. Згірдливо налаяли й погрозили, що як сейчас не забере ся, то задержать його, яко волоцюгу.

Зближав ся вечір зимний й непривітливий і королївський син в розпуцї плентав ся поволи, бо мав вже ноги покалїчені. Мусїв однак йти, бо як лиш сїдав, то студїнь переймала його до костий. Серед чимраз більшої темноти, опущеня й тишини студив і перший раз відчув в собі чувства умученя і ляку. Деколи чув немов близькі кроки й голоси, що минали його і гинули в віддаленю. Серед темряви не міг розріжнити осіб пере-

сували ся вони, мов чорні, безобразні предмети, мов марева й страхи; чимраз було йому страшнійше, самітнійше серед умуші, як і в тілї. Часом бачив з далека сьвітченя і болю так в д[illegible] приносив до його уший відгомін блеяло, часом вітер нічний [illegible]ах. Частійше чув брехіт собак, але ня овець і дзвінків на їх ши[illegible] походить голос — всї голоси не бачив їх, не розріжняв, відки [illegible] доходять вони з далеки, мов з иньшого сьвіта, а страшна само[illegible] і недоля щораз сильнійше роздирала і кровавила серце молодого, [illegible] бідного короля, самого серед тої пустинї, що на ню судьба його [illegible] увела.

Спотикаючи ся, затримуючи ся, вичерпаний з сил, пл[illegible]тав ся далї. Серед темряви не бачив нїчого, дрожав за кождим [illegible]лестом і шелест спадаючого листя, гиляк, порушуваних вітром лякали його, мов якісь шепти злих людий. Нараз побачив недалеко слабе, червонаве сьвітло; то горіла лїхтарня, прикріплена на отворених дверях шопи. Бідний король задержав ся довшу хвилю, надслухував, але нїхто не надходив і жаден голос не відзивав ся. Студінь була невиносима, а отворена шопа, здавало ся запрошує його до себе, отже-ж відважив ся увійти до середини. Коли обережно і тихо переступав поріг почув за собою якісь голоси. Чим мерщій скочив за бочку і там укрив ся. Увійшло двох робітників, внесли вони лїхтарню і зачали щось робити, серед роботи говорили.

Позаяк прийшли з сьвітлом, тож король розглядав ся цїкаво довкруги і запримітив, що на супротилежнім кінци шопи є досить велика стайня. Там певно теплїйше! — подумав, і рішив там пересунути ся на помацки, як лиш підуть робітники. Недалеко него лежали коцики для коний, тож постановив їх вихіснувати і взяти їх на одну річ »на річ корони«.

Робітники скінчили свою працю і відійшли, замикаючи за собою браму і взяли рівнож лїхтарню. Хлопчина, дрожачий від студени, зачав шукати коців, а коли найшов, звинув і пішов з ними до стайнї. Там постелив собі два а прочими накрив ся. Почув ся тепер майже щасливим, хоч коци були старі, витерті, тай чути їх було прикрим і сильним кіньським запахом. Майже його дусили а богато не гріли.

Хоч молодий князь був голодний і перезяблий, то умучене

і велика потреба спочинку перемогли кожде иньше чувство. Вже засипляв, тратив сьвідомість, коли нараз діткнув ся якогось предмету, що найвиразнійше рухав ся. Пробудив ся сейчас і з переляку запер в собі віддих. Се незвичайне діткненє так перелякало його, що на хвилю перестало в грудях бити серце і — лежав мовчки і слухав, але нічого не рухало ся біля нього і довший час не доходив до нього жадний голос. Знятий тревогою застановляв ся, що се за єство находить ся так близько коло нього, що з таким спокоєм дає йому чути свою присутність, серед глубокої темноти, що не дає нічого доглянути. На дармо питав себе: що має робити? Не находив відповіди. Чи лишити вигідне, перед хвилею заняте місце, щоб утічи перед тим страшним, загадочним сотворінєм? Але, куди утікати? Із замкненої шопи не міг вийти, тай до дальшої мандрівки серед студени й ночи не мав сил, а думка про се не знане єство, що серед темноти і в замкненю може його переслідувати, в кождій хвили давати йому чути свою присутність, дотикати ся його лиця рук — була для нього невиносима. Для нього неможливо було лежати так далї мовчки і переносити тревогу. Одиноким способом було протягнути руку, найти страшний предмет і розслїдити його.

Лекше однак щось подумати, як виконати! Три рази витягав обережно руку серед темряви і за кождим разом, з глубоким зітхненєм, брав її назад, не діткнувши ся нічого, але чуючи ся близьким діткненя. За четвертим разом намацав якийсь предмет і почув, що він є теплий і мягкий. Що се могло бути? Може се труп якого замордованого? Нї, радше умерти, чим ще раз його діткнути ся. Але цікавість сильно панує над людським умом і небавом Едвард дрожачою рукою, майже проти волї шукав серед темряви знов. Діткнув ся якоїсь купки волося, — мимо переляку рука посунула ся по чімсь, що було немов посторонком і досягнула.... теляти! Посторонок — се був хвіст зьвіряти!

То він бояв ся теляти, — і застидав ся сам себе.

Але був радий з такого товариша і почував себе безмірно нещасливим, самітним і опущеним; так зле обходили ся з ним люди в послїдних днях, так безсердечно, що йому було в пев-

ній мірі весело, що має біля себе жиюче єство, лагідне, хоч позбавлене, висших духових спосібностий. Рішив отже, без огляду на свою королївську гідність, заприязнити ся з телятем.

Гладив рукою теплий хребет спокійно лежачого зьвіряти і опісля подумав, що в иньший спосіб може вихіснувати свого товариша. Присунув отже свої коци до зьвіряти. прикрив иньшими коцами не лиш себе але й нового свого товариша і по кількох хвилях було тепло й приятно, немов би лежав на мягких подушках в королївській палаті в Вестмінстер.

Небавом гарні сни почали його голубити, як колиб житє його знов мало поплисти спокійнїйшим руслом. Почував себе свобідним з кайданів своєї несподїваної а строгої неволї, з того смутного приставаня із здичілими виродами суспільности і лежав в милій теплотї і серед сну принайменше був щасливий. На дворі зірвав ся вітер, шумів і вив, втискав ся шпарами до старого будинку і потрясав шопою. Для сплячого короля — був він солодкою мельодією. Скарги, витє і зойки бурі, що напрасно потрясала захистом короля, не доходили до уший ослабленого, а тепер сплячого серед теплого й вигідного окутаня. Мимохіть присунув ся близше до нового товариша і заснув глубоким сном. З далека доходило до нього брехане собак і рев коров 'буря шалїла безнастанно, дощ бив о дах шопи. Але все то не переривало сну короля Анґлїї, анї сну теляти. Що до послїдного, то його не обходила анї буря, анї та висока гідність, що лежить біля короля.

X.XI

Князь серед селян.

Коли рано пробудив ся, побачив, що якийсь обережний щур схоронив ся до шопи тай зробив собі близько него легови ще. Коли почув, що пробуджений рухаєть ся, чим мерщій утїк. Усьміхаючись, сказав хлопець:

— Бідне сотворінє, чогож ти боїш ся? Таж я такий опущений, як ти. Я сам собі не можу дати ради, а тебе мав би переслїдувати? Противно: я вдячний тобі за добру ворожбу, бо єсли король найдеть ся серед таких обставин, що щурі коло

нього шукають захисту, то в його житю конечно зайде щаслива зміна.

Устав і вийшов зі стайні. Нараз почув сьвіжі діточі голоси, що наближали ся до шопи; двері отворили ся — увійшло двоє молодих дівчаток. Коли побачили чужинця, перестали сьміяти ся і говорити і задержали ся і приглядали ся цікаво. Пошептали тихо між собою, обережно приступили близше, знов станули тихо, приглядали ся нужденному королеви, то знов шептали між собою. Поволи заговорили голоснійше:

— Його личко дуже хороше! — сказала одна.

—Тай волосє красне, — додала друга.

— Але його одінє дуже пошарпане.

—Виглядає, немов дуже голодний.

Поволи, обережно зближали ся дівчатка чимраз більше до Едварда, приглядаючи ся йому цікаво, мов би він був таким сотворінєм, що може часом укусити. Вкінци здаєть ся, надивили ся на нього досить великі, невинні дитячі оченята, бо дівчатка вдоволили ся, приступили до нього, а одна спитала відважно:

— Хто ти є, хлопчику?

— Я король...

Дівчатка заніміли з подиву, ширше отворили очі. Але по хвили перемогла цікавість і знов спитали:

— То ти король? який король?

— Король анґлійський.

Здивовані, змішані поглядали дівчатка то на себе, то на нього. Чи чула, Галю? Він каже, що є королем, чи се може бути?

— А чому-ж се не може бути правдою? Сей хлопчик чейже не говорив би неправди. Диви на нього, чи він спосібний до брехні. А подумай, — все чейже, що не є правдою, є брехнею. Сего годі заперечити.

Таке розумованє переконало цілковито і розігнало сумніви другої дівчинки, Марійки. По хвилї намислу сказала до Едварда.

— Як знаєш певно, що ти король, то я тобі вірю.

— Я певно король.

Річ була вже рішена, становище королївське найяснійшого пана узнано рішучо, а дівчатка бажали лиш знати, яким чином прийшов до такого прикрого положеня, а передовсїм, чому так

не по корлївськи є убраний. Відки він прийшов? Що далї має робити? Молодий князь був радий, що розкаже свою недолю нїжним і чутливим серцям, від котрих ще не міг почути нї насмішок, нї зневаг. Розказав свої пригоди в зворушуючий спосіб тай забув навіть про свій голод. Малі його слухачки прислухували ся його словам а коли дізнали ся, що так довший час не їв нїчого, не дали йому більше говорити, але завели крізь подвіря до дому, щоб дати йому снїданок.

В тій хвили почував ся король щасливим і вдоволеним.

—Як поверну вкінци на належне менї становище, — говорив до себе, — то буду все добрим і ввічливим для дїтий тай нї коли не забуду, що в гидких часах мого нещастя ті дївчатка по вірили менї а всї старші люди второпнїйші, мали мене за брехуна і обманця.

Навіть мати дївчаток приняла короля з ввічливостію, мала вона добре й чутливе серце, тож зворушило її се опущенє, в якім находив ся, той його немов смутний умовий стан. Вона була вдовою, незаможною тай сама витерпіла много в житю, щоб милосердити ся над безталанним. Думала, що божевільний хлопчина утїк від своїх опікунів, тай бажала вивідати ся, відки він є, бо хотїла відпровадити його до свояків. Надармо називала много близьких сїл й місточок, але відповідь Едварда тай вираз його лиця доказував, що ті місцевости йому незнані. Поважно й второпно розказував про двірські обставини а слези заливали лице, як лиш згадував про помершого короля, свого батька. Коли мова звертала ся на иньші предмети, то мовчав: очевидно се його не інтересувало.

Здивованє женщини росло чимраз більше, але вона таки не покидала тої думки' провідати все, а навіть, коли варила обід, застановляла ся, яким чином могла-б вивідати ся про тайну хлопця. Говорила о коровах і волах, — але він слухав байдужно, — про вівцї так само; не був він отже певно пастухом. Опісля говорила о мельниках, ткачах, котлярах, о ріжних ремеслах, о заведенях для убогих дїтий та й иньших заведенях, о тюрмах, о домі для божевільних в Бедлам, але всьо то не робило на нього найменшого вражіня. Подумала тепер, що може він був десь в службі, тому згадувала о всїляких занятях служ-

бових, але про се він рівнож нічого не знав. Замітанє, розпалюванє огню і т. д. все то не занимало його зовсім. Згадала о кухарськім шуґі і запримітила із здивованєм, що лице короля розяснило ся. Думала отже, що відгадала правду, що бистрота й жіночий такт не могли її обманути.

Тому дала змученому язикови заслужений відпочинок, а запах, що уносив ся з парою з горшків, будив виголоднілого короля до того, що почав говорити о всіляких, смачних стравах. Тоді вдоволена женщина сказала собі в душі' »Се певно, що мусів бути послугачем кухаря«. А коли він не перестав і говорив далї о смачній їдї, питала себе, відки він знає такі дорогі тай смачні страви, що являють ся лиш на столах богатих дуків? Може служив в королївській кухнї? Рішила конче се розслїдити.

Щоб пересьвідчити ся, казала королеви, щоб кілька хвиль заступив її в кухонній роботї, а як хоче ,то щоб приладив ще одну страву крім вже зварених, опісля вийшла з дїтьми з хати. Король півголосом промимрив:

— Одного короля Анґлії в давних, правда, часах стрінуло таке саме лихо. Робив се Альфред Великий, тож праця кухарська не пошкодить й моїй гідности. Він спалив хлїб, а я попробую сповнити наложене на мене довірє...

Постановленє було добре, але виконанє нї. І той король, так як Альфред Великий, глубоко задумав ся над своєю судьбою й держави, — тож наслїдки мусїли бути такі самі і страві грозило спаленє. На щастє вернула женщина досить вчасно, щоб охоронити снїданє від цїлковитого зіпсутя, а словами догани збудила короля з його мрій. Зразу була гнївна, але як побачила, що він змішав ся й посумнїв, бачучи злі наслїдки своєї недбалости в піднятім обовязку, сейчас успокоїла ся і говорила до нього так само лагідно, як передтим.

Бідний хлопчина з'їв снїданє з великим смаком тай почув ся скріпленим й підбадьореним. Тепер не були для нього важні приписи двірської етики, радо знижав до уровеня ґаздинї. Не знав він, що з лагідним чувством добровільного униженя, зята милосердієм, садила женщина біля себе і своїх дїтий і годувала незнакомого, як їй видавало ся, божевільного волоцюгу. З початку хотїла посадити його в кутї і там дати йому останки

страв, як се нераз робила з прошаками або собаками. Але доброта і милосердіє перемогли і подумала, що перед хвилею налаяла на нього і щоб за се його винагородити, запросила його до їди біля спільного стола з власною ріднею.

Король зі своєї сторони все так чув себе засоромленим, що не гаразд сповнив приписи кулїнарської штуки, тож згодив ся в души їсти разом з тою женщиною і її дїтьми а не жадати окремого стола й покірної услуги. Ласкавість для ближних буває приятним чувством, тож добра жінка цїлїську днину була в души вдоволена, що показала ся для пройдисьвіта такою великодушною й милосердною, а король був рад зі своєї сторони, що простій селянцї зробив так велику честь.

По снїданю зажадала ґаздиня, щоб король помив тарілки й миски. Він був вже готовий сему заперечити з гордостію, але досить вчасно пригадав собі, що Альфред Великий, коли пік хлїб, мусїв опісля і начинє помити. Тож рішив його наслїдувати до кінця.

Проба йшла зразу дуже тяжко; хлопець дивував ся сам, що помити ложки й тарілки не так легко, як здаєть ся. Довершив вкінци довгу й прикру роботу і радо був-би йшов в далеку дорогу; однак не так легко зміг видерти ся з рук второпної жінки.

Казала вона йому сповняти деякі поменші роботи і з них ви вязав ся досить вдоволяючо, бо не були трудні. Опісля дала йому й дївчаткам наобирати цїлий кошик яблок, але до тої роботи, показало ся, Едвард був незручним, тож ґаздиня казала йому наострити ніж. Опісля чесав вовну так довго, аж поки не був певний, що о много перевисшив Альфреда і так много сповнив робіт низшого ряду, що достаточно можуть вони заповнити будучі історичні твори й романи. Всьо в сьвітї має свої границї, а він їх не бажав переходити. Роздумував якраз, що треба вже йти в дальшу дорогу, коли ґаздиня принесла до нього по обідї кошик з котятами і казала йому потопити їх в близькім ручаю. Сего не міг вже зробити і застановляв ся, як вивязати ся з сего положеня, коли нараз крізь вікно побачив крамаря, що ніс на плечах клунок. Крамарем був Джан Канти, а Гуґо товаришив йому.

Король пізнав обох драбів ще передтим, нїм вони його піз-

нали. Хопив отже-ж кошик з котятами в руку і вийшов мовчки супротилежними дверми. Хотів він його поставити в шопі тай утікати як найшвидше і найдальше.

Але коли крізь двері шопи з ляком глядів, що роблять його вороги, побачив нараз, що з бічної дороги якийсь жовнір біжить до голодранців. З найбільшою радостію пізнав його король і закликав:

В самій річи був се Мілєс Гендон, що йому король надав шляхоцтво.

— Пан Мілєс!

Правда се, що Мілєс не думав навіть про своє достоїнство. Але молодий приятель не забув о тім, навіть в хвили радісного здивованя.

Іван Канти не тішив ся Гендоном. Кинув клунок на землю і швидко зачав утікати. Гуґо зробив то само, а що був молодий й звиннійший, тож скоро випередив свого товариша. Мілєс скочив швидко за послідним і за хвилю держав вже Івана Кантого за ковнір.

Розмова обох не тревала довго і Мілєс бажав лиш довідати ся від старого волоцюги, де є хлопчина, що ним він так сердечно заопікував ся?

Коли Канти сказав, що король Фу-Фу І. утік і певно криєть ся в якійсь сусідній селянській хаті, Мілєс потягнув на найблизший дім і запримітив хлопця, що стояв на подвірю і кивав приязно до нього. Урадуваний жовнір ударив плазом шаблюки старого голодранця, щоб мав хоч невеличку памятку і побіг до хлопця.

Едвард поважно і ввічливо подав руку свому спасителеви.

— Дякую вам, Сайр Мілєсе, що знав прийти з помочію для короля.

Хмарина суму перебігла по лици доброго Мілєса Гендона, коли почув ті слова, висказані з королївською повагою.

— Бідний хлопець, — подумав, таки не покидає його божевіллє!

І тоді тим більше забажав помочи безталанному.

— Богу дякувати, — сказав з сердечною усьмішкою, — що вкінци віднайшов я тебе по довгих а трудних гляданях. Коли я

вчера прийшов між тих голодранців тай дізнав ся, що ти там був і не знав я, де треба шукати, попав я в роспуку. Однак чим мерщій біг я слідом тих двох драбів, додумуючи ся, що вони знов поженуть ся за тобою і прийшов таки на час, щоб їм видерти добичу. Тепер ходи зі мною, підемо до мого батьківського дому, до Гендон - Гал .Коні чекають на нас в поблизькім селї тай одіж є для тебе. За кілька днів будемо дома і тодї недоля скінчить ся.

— Добрий мій товаришу, — сказав зворушений король. — Надію ся, що небавом буду в силї нагородити тобі се, що ти для мене зробив. Ходи ще зі мною до хати тої селянки, щоб упевнити її про мою королївську вдячність. Як маєш гроші то дай їй.

Мілєс усьміхнув ся і витягнув калитку.

XX.

Гендон - Гал.

Кілька годин пізнїйше їхали товариші біля себе гостинцем до Гендон - Гал. Король скинув огидні лахи, а убрав ся в одінє що його Гендон для нього купив на лондонськім мостї. Було йму в ньому тепло й вигідно.

Гендон уважав на се, щоб подорож не змучила його хлопчини. Був пересьвідчений, що вже надмірне напруженє сил, нерівномірна або й недостаточна їда і брак сну пошкодити - муть для його божевільного ума, а спокій, рівномірний рух і житє доведе до здоровля. Тужив за тою хвилею, коли побачить свою прибрану дитину цїлковито здорову на дусї, свобідну від тих божевільних думок.. Тому рішив розложити подорож на кілька днів, місто їхати день і ніч без перерви.

Як уїхали вже близько десять анґлїйських миль, станули серед прегарного села і заїхали до гостинницї. Ту Гендон так само обходив ся з королем, як передтим' стояв за столом, як король їв і послугував йому; опісля розібрав його і положив до ліжка. Вкінци окутав ся у вовняну ковдру і сам положив ся перед дверми кімнати.

Слїдуючих два днї їхали поволи далї, розказували собі

взаїмно пережиті пригоди по розлуці тай сьміяли ся з деяких, що перше були страшні.

В послїднім дни Гендон був видимо дуже зворушений. Говорив много про свого старого батька, а про брата Артура, оповідав всїлякі дрібні черти, що дуже хорошо сьвідчили о їх характері. Сердечно й солодко згадував о лейді Едиті, був веселий, старав ся найти щось доброго до говореня навіть про брата Гуґона. Як здивують ся і урадують ся в Гендон Гал, коли він поверне! З трудом добирав слів, щоб змалювати радість і щастє, що його надіяв ся збудити в родинній хатї.

Їхали дуже плодовитою околицею, численні овочеві дерева закривали мешканя. Біля гостинця бачили буйні левади, що на них видко було горбочки, мов филї на спокійнім озері. По полудни кількома наворотами вилїзав блудний син на горбок і дивив ся, чи не побачить батьківської хати. Вкінци побачив здалека і закликав зворушений:

— Мій королю, бачиш село і замок побіч, ті вежі, що взносять ся над ним. То наше родинне гнїздо, а сей лїс — се сад мого батька. Замок має сїмдесять кімнат, чи можеш собі представити? Батько мав звичайно двайцять сїм слуг. Побачиш, як нас гостити-муть. Спішім, бо я нетерпеливий.

Мимо поспіху приїхали до села аж о третій годинї пополудни. Їдучи, говорив Гендон безнастанно:

—Диви, ту є церков, обсаджена липами, як давнїйше, а там низше гостинниця з »червоним львом«: перед гостинницею видко торговицю. О, і стара колодязь стоїть, як перше, — ту нї чого не змінило ся, хіба люди. Правда, що десять лїт, то не довгий протяг часу, тай людий декотрих, здаєть ся, пізнаю, але вони не пізнають мене.

Говорив далї. Коли приїхали на конець села, звернули на вузку стежку, довгу пів милї, що тягнула ся між двома паркана ми. Вкінци дістали ся перед велику, камінну браму, а за нею серед обширного, хорошого городу, стояв шляхоцький замок.

— Витаю тебе, мій королю, в Гендон Гал, — закликав Мілєс. Який-же для мене щасливий сей день! Мій батько, брат лейді Едита збожеволїють з радости і з початку нїчого не будуть ба

чити крім мене. Не бери їм сего за зле. Та й тебе повитають сердечно, коли дізнають ся, як тебе люблю, як тобі відданий. Задля мене вони й тебе полюблять і дім мій буде для тебе домом родинним.

Перед головним входом зсїли з коний і Гендон подав королеви руку і увійшов з ним на сходи. Вперед прийшли до передпокою, а з него до чималої кімнати, швидко присунув Мілєс королеви найблизше крісло, а сам приступив до молодого чоловіка, що сидів біля стола і писав.

— Поцїлуй мене, Гуґоне, — закликав Мілєс. — Скажи менї, що радуєш ся моїм поворотом. Де є наш батько, щоб поспішив до него. Доперва тодї почувати-му себе під родинною стріхою, коли побачу його лице, діткну ся руки і почую його голос.

— Бідний чоловіче, — твій ум видко помішаний. Певно сьвіт і судьба з тебе кепкували чимало, бо про се сьвідчить твоя витерта одїж і вигляд. За когож ти мене маєш.

— За кого я тебе маю? За того, хто ти є: за Гуґона Гендона, — відказав Мілєс.

— А ти гадаєш, що ти хто?

— Моя гадка не має ту нїчого до роботи. Чиж хочеш удавати, що не пізнаєш твого брата, Мілєса Гендона?

Лице Гуґона виявило веселе здивоване:

— Чиж се не є жарт? — закликав, — чиж гріб може вернути до житя мертвяків? Богу дякувати, єсли так є. По так довгих, смутних роках мав би повернути наш бідний, затрачений брат? Ах, се дуже приятне, дуже хороше, щоб лиш се було правдою. Прошу тебе, не жартуй собі з мене. Швидко, ходи сюда, нехай придивлю ся твойому лицю.

Уняв за руку Мілєса, привів його до вікна і приглядав сї цїкавим зором. Опісля обходив його, обертав на право на лїво. Мілєс дав йому робити з собою, що хтїв, сміяв ся при тім і кивав головою.

— Придивляй ся, як хочеш, брате, — сказав. — Будь спокійний: черти мого лиця видержать пробу. Можеш мене слїдити від ніг до голови, або навідворот, мій добрий Гуґоне; найдеш у мене все твого брата Мілєса, давно пропавшого брата.

Так, нинїшний день буде для нас всїх днем щастя і радости — я знав о тім. Дай тепер тво юруку, поцїлуймо ся. О, Боже, хочу плакати з радости!

Бажав обняти брата, але Гуґо цофнув ся, спустив смутно голову н груди і закликав, немов сильно зворушений:

—О, Боже милосердний, додай менї сили, щоб я міг перенести сей завід!

З початку не міг Мілєс промовити, вкінци спитав:

— Про який ти звід згадував? Чи-ж я не є твій брат?

Смутно потряс головою і сказав поволи:

— Дав би Бог, щоб я ошибав і щоб иньші очі відкрили ту подібність, якої я не бачу. Але бою ся, що се письмо писало правду.

— Яке письмо?

— Тому шість лїт прийшов лист з чужини, зза моря. Стояло у нїм, що мій брат згинув в бою.

— Але-ж се брехня! Веди мене до нашого батька, він пізнає мене сейчас.

— Чи-ж мож увоскресити умерлого?

— Батько не жиє?..

Безталанному чоловікови не стало голосу, йому задрожали уста.

— Мій батько умер — о, яка-ж се болюча вістка! Моя радість пропала! Прошу тебе, приклич брата Артура.. Він пізнає мене, потїшить в горю.

— Він рівнож помер!

— Боже, змилосерди ся надімною! О, як мене судьба карає! Умерли, оба померли! Чесних бере Бог до себе, а такий не гідний як я, жиє далї. Змилосерди ся, не говори, що рівнож... лейді Едита....

— Умерла? Нї вона жиє...

— Богу дякувати. То одно може направити всьо проче. Швидко, брате, провадь мене до неї. Скажи їй, як хочеш, що я чужий, — вона того не скаже, нї, нї, вона пізнає мене. Сумнївати ся о тім може хіба божевільний. Провадь мене до неї і заклич Гуґоне також наших старих слуг, вони мене пізнають.

— Пятьох з них є ще в дома: Петро, Максим, Давид, Бернард і Марґарита.

З тими словами вийшов Гуґо з кімнати.

Задуманий і зажалений стояв Мілєс мовчки і опісля ходив неспокійно там і назад по кімнаті і сказав півголосом:

— Дивна річ, з поміж так численних слуг, двайцять двох вірних, чесних людий нема, відійшли, а лишило ся пятьох, що нічого не варті.

Молодий король, о котрім він забув задля свого смутку, сказав поважно і сердечно:

— Не жури ся, чесний чоловіче і диви, на сьвіті є ще й иньші люди, що перечать другим їх права і висьмівають їх найслушнійші жаданя. В кождім разї маєш в мене товриша своєї недолї.

Гендон почервонів.

— Ах, мій королю, не говори так, чекай і диви ся... Найбільше правдомовні уста в Анґлії ствердять, хто я є. Чиж я маю бути нужденним самозванцем? Чиж не знаю того старого замку, образів моїх предків, всего, що нас окружає, так точно, як хлопець знає дитинну кімнату, що в нїй виростав, вір менї, бо говорю правду. Тебе я не зводив би. Чи сумнїває шся о мене?

— Нїколи не буду сумнївати ся; — запевнив молодий князь з сердечностію й простотою дитини.

— Дякую тобі! — закликав з чувством Гендон.

Так само просто, як передтим, спитав тепер король:

— А ти перше сумнївав ся о правдивости моїх слів?

Гендон замовк змішаний і рад був, що прихід Гуґона не дав йому відповісти.

З Гуґоном увійшла хороша, богато убрана женщина, а за нею кількох слуг. Із спущеною головою і поглядом незмірного болю, хитаючи ся, поступала вона наперед.

— О, Едито моя! — крикнув Мілєс.

Однак Гуґо задержав його рухом руки.

— Придиви ся йому гаразд, — сказав приказуючим голосом до женщини. — Чи знаєш його?

Коли женщина почула голос Мілєса, затрясла ся, легкий румянець виступив на її лице і виски. Видко, дрожала на цїлім

тілї. Задержала ся кілька хвиль, опісля піднесла голову і дивила ся на Гендона непевним, переляканим зором і кров уступила з її лиця, виглядала мов смерть. Тихим голосом зойкнула: »Не знаю його«! — опісля відвернула ся і непевним кроком вийшла з кімнати.

Мілєс Гендон упав на крісло і закрив лице руками. За хвилю його брат сказав до слуг:

Чи ви придивили ся тому чоловікови, чи знаєте його?

Слуги заперечили. А їх пан звернув ся до Мілєса:

— Слуги не знають тебе, чужинче. Думаю, що ти помилив ся. Ти бачив, що навіть не пізнала тебе моя жінка...

—Твоя жінка!..

І з тими словами зловив Мілєс зелїзною долонею Гуґона за горло, а він був в його руках слабкий, мов дитина.

— А ти нужденний злодїю, тепер все розумію. Брехливий лист про мою смерть ти сам написав і обманьством видер менї суджену і моє майно. Забирай ся, бо не хочу замазати чести хороброго жовнїра кровію, такого скота, як ти!

З почервонїлим лицем, упав Гуґо на крісло і приказав слугам зловити і звязати »чужого« чоловіка. Оден слуга сказав дрожачи:

— Пане, він має оружє, а ми безоружні.

— Він має оружє? Щож се значить, таж вас так много? Ловіть його кажу.

Мілєс остеріг їх словами:

— Ви мене знаєте з давних ще часів. Не приходїть, отже близько, як житє вам миле.

Залякані слуги не знали що робити.

— Ідїть і уоружіть ся! закричав Гуґо. — Я піду по людий, а ви пильнуйте дверий.

З порога звернув ся ще до Мілєса:

— Не пробуй утїкати, бо се тобі лиш пошкодить.

— Я мав би утїкати? Як се твоя одинока журба то будь спокійний. Мілєс Гендон є властителем Гендон Гал, — і лишить ся ту. даю на се слово.

XXI.

Вона його відпекала ся.

Задуманий сидів король кілька хвиль мовчки, опісля глянув на товариша і сказав:

— Се дивно, дуже дивно. Сего я не в силї второпати.

— А для мене се зовсїм зрозуміле. Я знаю. Гуґона, тож можу надіяти ся такого обходженя. Він все був підлим.

— О, я не говорив тепер о нїм, сайр Мілєсе.

— Ти не говорив про мого брата? А до чого-ж ти говорив ті слва »дуже дивно«?

— Справдї? Чиж в самій річи ти не подумав, як то дивно за ним.

— Хто, кого? Тепер я тебе, здаєть ся не розумію.

— Справдї? Чиж в самій річи т ине подумав, як то дивно, що дотепер по цїлій державі не розсилають проклямацій, що мають мене відшукати. Нечаяне і невияснене зникненє голови держави повинно бути неспокоєм і нещастєм для тих що стоять при кермі держави — і вони повинні шукати мене.

— Се правда, мій королю, я забув про се. — Ґендон зітхнув і додав в думцї:

— Ти безталанний хлопче, все таки снуєш свою зворушаю чу мрію.

— Але тепер! — говорив король далї — я рішив ся на спосіб, що виратує і мене і тебе. Напишу кільканайцять слів по анґлїйськи, латинськи і грецьки і ти підеш з тим завтра до Лон дону і даси моє письмо мому дядькови, льордови Гертфольд. Він пізнає сейчас мій почерк і вишле по мене людий.

— Чи не було-б лучше, мій королю, щоб ми спокійно ту лишили ся доти, доки я не докажу своєї тожсамости і не відберу свого майна! Тодї було-б менї лекше...

— Мовчи! перервав знетерпеливлений король. — Що значать твої дрібні, приватні справи супроти таких о які ту ходить, се є добро держави?

Лагідно, немов стидаючи ся свого гнїву, додав:

— Послухай мене і не бій ся. Тобі також станеть ся все по справедливости, на се даю своє королївське слово. Я сам дам

приказ, щоб тобі все винагороджено. Ні, не забуду і потрафлю відплатити так за добре, як і за зле.

Взяв перо до руки і зачав писати. Гендон дивив ся на нього милим поглядом і говорив до себе:

— Коли-б я тебе не бачив, тай не знав, як мають ся справи, то повірив би, що се говорить король. Як він уміє греміти словами, мов правдивий монарх. І де він того научив ся? Як хорошо пише на папері букви, що їх уважає за латинські і грецькі. Як не зумію найти якої вимівки, щоб його переконати, то готов мене змусити завтра до виїзду, щоб я виконав се посольство.

Небавом однак звернули ся його думки на смутну судьбу і на се, що ось тепер переносив, і так огорнула його журба, що мимохіть узяв з рук короля папір і сховав до кармана. »Як дивно поводила ся Едита«! — думав. »Се певно, що пізнала мене.. а може й не пізнала... Борю ся все з иньшою гадкою, з иньшими пересьвідченями. Але таки перемагає та гадка, що вона таки мене пізнала. »Але-ж бо Едита ніколи не говорить неправду, а тепер заперечила«. Певно Гуґо вплинув на ню, казав їй сказати брехню... Певно, що так стало ся. В той спосіб можна відгадати загадку. Вона була, мов мертва з переляку. Так, він присилував Едиту до брехні.

— Піду тепер до неї, як його нема, мені вона скаже правду. Її серце зворушить ся споминами нашої хорошої молодости, взаїмно пережитої. Неможливо, щоб мене хотіла зрадити, вона визнає все щиро. В її жилах не пливе ні одна капля фальшивої крови, вона була все чесною. Давно вона мене любила — і в тім лежить мій спокій і неможливо виречи ся того, кого раз щиро любило ся.

Швидко ступив до дверий, але вони самі отворили ся. Увійшла Едита. Була смертельно блїда, але в кождім її порушеню видко було її жіночу гідність. Хід її був тепер рішучий, лиш лице мало в собі вираз болю.

З радим усьміхом кинувсь Мілєс до неї, але вона задержала його на місци лагідним, ледви примітним рухом руки. Сїла і показала йому крісло. Його серце зайшло кровю: то він не був вже її товаришем молодих літ, але чужинцем? Того не надіяв ся

і здивований майже питав сам себе, чи він справді є той, за кого себе має.

Лейді Едита сказала:

— Мій пане, я прийшла, щоб тебе остеречи. Трудно когось відвести від мильного пересьвідченя, але може удасть ся тебе склонити, щоб ти не наражав ся на небезпеку. Не сумніваю ся, що ви уважаєте слова свої за правду — тай се не є каригідне. Але, як лишите ся ту довше, т олихо буде з вами.

Хвильку вдивила ся йому глубоко в очи і додала із звору шенєм:

— Ваше пересвідченє тим фатальнійше, що наш брат був цілковито подібний до вас.

— Але-ж, пані, на милість бога, таж я є ним.

— Вірю, що ви о тім щиро пересвідчені. Не сумніваю ся о вашій чесноті, але остерігаю. Мій муж є ту паном і володарем, сила його є безмежна, місцевий нарід гине з голоду, або серед розкоший, — а все після його волї. Коли-б ви не були так дуже подібні до чоловіка, що за него признаєте ся, то мій муж лишив би вас в мирі. Але вірте менї, я його знаю дуже добре і знаю, що зробить, вмовить у всїх, що ви бжевільний, або обманець і всї за ним то само скажуть.

Ще раз поглянула йому глубоко в очі:

— Коли-б ви були справді Мілєсом Гендоном, — уважайте на мої слова... то ваша судьба була-б ще страшнійша. Він з'умів би вас стратити і яко обманця, самозванця видав би тебо судови і жадав би покараня. Нїхто не зважив би ся тебе пізнати.

— Вірю, — сказав гірко Мілєс. — Сила, що уміє вимочи послух там, де йде о се, щоб виречи ся товариша молодости, найде послух у тих, що бажають хлїба. Сила, се доказ і вплив сильнїйший від тих мрій, що звуть ся честію і праведностію.

Легкий румянець перебіг по лици женщини, очі спустила до землї. Однак далї говорила:

— Я вже вас остерегла і ще раз се роблю. Утїкайте відси, бо сей чоловік вас стратить. Він є зьвірем, що не знає милосердя. Я його рабиця і се гаразд знаю. Бідний Мілєс, Артур і сір Ришард, мій дорогий опікун і ти волїв би радше не жити, нїж

найти ся в руках того чоловіка. Жадаючи його гідности, його майна і ти кинув ся на нього — о, не жди довше, бо згубиш себе. Утїкай як найшвидше. Може не маєш гроший, щоб перекупити слуги, то возьми отсю калитку, благаю. Не відкидай моеї ради і просьби, утїкай, поки се можливо.

Мілєс не приняв калитки, устав і зближив ся до женщини:

Одну маю просьбу, — сказав. — Подиви ся менї в очі.. так — і скажи: Чи я Мілєс Гендон?

— Не знаю тебе.

Присягни.

— Присягаю,— сказала тихо, але виразно.

— О, і хто-ж би був колись подумав? — зойкнув Гендон.

— Утїкай! пощо тратиш дорогий час? Утїкай, ратуй ся...

Отворили ся двері, уоружені вояки вбігли і розпочала ся нерівна борба. Гендон вкінци таки упав; його закували в кайдани і винесли. Молодого короля рівнож звязали і попровадили до тюрми.

XXII.

В тюрмі.

Тюремні казнї були всї переповнені, тож вкинули обох товаришів до чималої кімнати, де сидїли всї оскаржені о злочин меншої ваги. Застали там численну товпу, може зо двайцять людий, що мали руки й ноги заковані в кайдани, ріжного віку і роду, людий огидних і крикливих. Король був повний болю і гнїву, що посміли так зневажати королївський маєстат. Гендон мовчав, страшний біль рвав його душу, кервавив серце. Вертав до дому мов блудний син, щасливий і певний, що любов й вдоволенє, з яким його повитають, винагородить всї тер піня довгого вештаня по широкім світї, — а тимчасом виреклн ся його і вкинули до тюрми.

Така надія з правдїшностію а золотими надіями, відбирала йому майже память і були хвилї, що питав себе у снї, чи на яві. Він був в положеню чоловіка, що вийшов на дах хати, щоб поглянути на дугу, а тимчасом грім на него вдарив.

Поволи порядкували ся однак його думки помішані; по-

вторяв в душі, пригадував, бажав пояснити поведенє і слова Едити. Ох, як вони шарпали його внутр, як неможливо було со бі се пояснити і успокоїти ся. Чи вона пізнала його, ні? Надармо домагав ся розвязати загадку. По довшій надумі прийшов до пересвідченя, що вона таки пізнала його, але лиш з самолюбства вирекла ся його. Хотів їх проклинати, але так довго було її імя святим для його серця, що навіть тепер не міг сего зробити.

Гендон і король переспали першу ніч неспокійно, скутані в нехарні і подерті коци. Дехто з вязнів випросив собі у дозорця, щоб за їх гроші приніс їм горячих напитків. Зачали отже пиятику з огидними співами і криками, а на конець прийшло між ними до бійки. Перед півночию один чоловік ударив так сильно якусь женщину колодкою від кайданів по голові, що вона упала майже мертва, аж дозорець прибіг, вибив виновника і привернув в той спосіб спокій. Устала тоді пиятика так могли тепер заснути лиш ті, що їм не перешкаджали зойки і нарікання обох поранених.

Слідуючі дні і ночі були подібні до перших. В день приходили всілякі люди, що їх Гендон пригадував собі почасти, як давнійших знакомих, щоб придивити ся »обманцеви« — і вони звичайно обкидали його зневажливими словами. Пияти ка, крики і сварні заповняли ночі. Лиш оден цікавійший случай зайшов в тім часї. Дозорця привів старого чоловіка і сказав йому:

— Обманець є ту. Ужий твоїх очий і погляди собі його.

Гендон поглянув на чоловіка. Перший раз від коли сидів в тюрмі, дізнав приятнійшого чувства. Пізнав його гаразд.

Старець обійшов довкруги тюрми, придивив ся чертам лиць всїх і сказав:

— Я бачу ту лиш нужденних злодіїв, огидних хробів гостинців й ровів. Котрий з них є самозванцем?

Дозорця сміяв ся:

— Придиви ся тому великому драбови і скажи опісля, що думаєш о нім.

Старець приступив близше, довго дивив ся на Гендона до питливим зором, опісля сказав:

І зробив рух коло шиї і ним найвиразнійше вияснив свої

— Маєш слушність! Твої старі очі ще добре видять, здаєть ся мені. Коли-б я був паном Гуґоном, то не робив би довгого заходу з тим самозванцем...

І зрби врух коло шиї і ним найвиразнійше вияснив свої слова.

— Так, так, нехай подякує Всевишньому, як щось гіршого не потерпить, — упевнив старець. Коли-б се залежало від мене, то-б спалив того злочинця на кострі.

Дозорця сміяв ся так, як сміеть ся гієна.

— Скажи йому се, що гадаєш, — додав. — Кождий так робить. Се є певно приятність.

Поволи вийшов з тюрми і лишив старця. Тоді сей послідний уклякнув перед Мілєсом і вишептав:

— Богу дякувати, що ти таки вернув мій ласкавий пане. Ти жиєш, а я від сімох літ плакав по твоїй смерти! Я пізнав тебе за першим поглядом — як тяжко було мені удавати байдужність і упевняти тамтого, що бачу ту лиш ворогів людства. Пане, я убогий і старий, але як прикажеш, то визнаю правду і буду се голосити другим, хоч би мене мали повісити.

— Ні, — закликав Гендон, — тим мені не поможеш, а себе згубиш. Але дякую тобі, бо ти вернув мені хоч троха віри в людий.

Через слідуючі дні переходив старий слуга частійше до тюрми, щоб, як говорив дозорці, наговорити доволі тюремникови, що посьміяв удавати його давного пана.

Ті відвідини були дуже хосенні, бо він з припорученя Гендона приносив смачнійшу їду для короля, що не міг знести тюремного харчу. Рівно-ж дізнавали ся від него, що діеть ся поза тюрмою. Очевидно Андрій мусів бути дуже обережний й не приходити надто часто, тай не довго сидіти, щоб його не підозрівали. Умів він рівнож свої відомости так зручно подавати, що лиш Гендон їх розумів, прочі уважали його слова за якісь погрози.

Від Андрія дізнав ся Мілєс поволи про судьбу цілої родини, за час його неприсутности. Артур помер вже був тому шість літ. Жаль знов і туга за Мілєсом знищила здоровлє бать

ка. Вкінци прийшов лист з нещасною, жалібною вісткою. Сей удар уразив смертельно Сир Ришарда, а Гуґо напрасно зачав старати ся о руку Едити, а Сир Ришард, прочуваючи близьку смерть, бажав побачити ще перед смертию Едиту і Гуґона, разом звінчаних. Кілька разів просила Едита о проволоку,за кождим разом змогла випросити собі оден місяць часу, на конець вінчанє відбуло ся при смертній постели Сир Ришарда. Супружество не було щасливе. В околици говорили собі, що скоро по вінчаню, молода жінка найшла між паперами мужа перший начерк того злощасного листа о смерти Мілєса. Тоді зачала упреки робити свому чоловікови, що сфалшованєм листа убив батька і присилував її до вінчаня. Загальнож говорили люди, що Гуґо з нечуваною строгостію обходить ся з жінкою, так як з рабинею. По смерти батька, Гуґо відкинув від себе підступну маску доброти; всї, що зависимі від него, бачили у нїм страшного і безсердечного пана.

Случайно сказав Андрій вістку, що незвичайно подїлала на короля і зворушила його.

— Говорять, — розказував старець, — що король збожеволїв. Але заклинаю, що сю вістку почули ви від мене. Хто про се говорить, той дістаєть ся в руки ката.

Лискучим оком поглянув король на старця, опісля закликав:

— Король має здоровий ум, добрий чоловіче, а для тебе було-б лучше, щоб ти не занимав ся справами, що до тебе не належать і не ширив брехливих вісток, що є зрадою державною.

— О що сему молодому хлопчинї ходить? — спитав здивований Андрій.

Гендон дав йому знак, щоб більше про се не говорив. Тож старець перейшов до иньших справ.

— Помершого короля, як говорять, похоронять у Ґрайндсор, а молодого коронувати-муть небавом у Вестмінстер.

— Здаєть ся менї, що перше мусять його відшукати, — сказав король. — І певно старають ся тепер о се.

— Що до чор.... — Андрій не скінчив слова, бо Гендон поглянув на нього остро.

— Сир Гуґо хоче бути присутним на коронації! — говорив старець далї. — Має він велику ласку у льорда-протектора і надїєть ся, що при тій нагоді буде іменований паром.

— Що се за льорд-протектор? — спитав король.

— Князь Сомерсет. Мій Боже, чейже є лиш оден. Льорд Сеймор, ґраф Гертфольд.

— Від коли-ж він князем і льордом-протектором?

— Від кінця січня.

— Прошу-ж тебе, хто його іменував?

— Тайна рада, за призволенєм короля.

Король пірвав ся зворушений:

— Короля... що за король?

— Що за король? Господи змилосерди ся, що тому моло косусови? Позаяк маємо ми одного короля тож відповідь не є дуже трудна: »Найяснїйший пан«, король Едвард, нехай Господь хоронить його посьвячену голову. Говорять що він дуже милий і хороший хлопець, мимо хороби, що никне з кождим днем, всї уста не можуть його нахвалити ся. Благословлять його всї тай благають Всевишнього, щоб »многі лїта« володів в Анґлії, бо він є вельми милосерний. Як лиш вступив на трон, помилував князя Норфолк, а говорять ще, що він задумує знести всї кроваві закони, що гнетуть народ.

Молодий король сидів мовчки, остовпілий із здивованя. Його гадки так заняв сей »хороший хлопець«, що навіть не слухав дальшої мови Андрія. Чиж тим хлопцем, що обняв по нїм королївський престол, мав би бути сей жебрак, з котрим він за міняв одїж перед виходом з палати? Се неімовірне: хоч би сей мерзенник назвав себе князем Валії, то його поведенє тай мова зрадила-б його; сейчас нагнали-б його і зачалиб шукати прав дивого короля. Чиж се можливе з другої сторони, щоб на тронї, місто князя, посадили якого-будь потомка хоч би найдавнїйшого шляхоцького роду? Сего рівнож годї подумати, його дядько не стерпів би сього, він же був всемогучим. Надармо намагав ся пояснити сю справу безталанний Едвард. Чим більше старав ся розвязати замотану загадку, тим ставала вона для нього труднїйшою. Так думав, аж голова розболїла, аж сон відлетів від нього. З кождою годиною банував більше за свобо

дою, бажав вибрати ся в дорогу до Лондону. Тюрма мучила йо го страшно.

Всї змаганя Гендона, щоб утихомирити короля, були даремнї. Не дав ся потїшити. Дивним дивом удавало ся се двом женщинам, що були приковані до стїни біля князя. Вони були тах і їх біль, що його вразив.
від них спокою і терпеливости. За се був їм вдячний, небавом полюбив їх а милосердіє їх, приносило йому незвичайну пільгу.

Спитав їх очевидно, за що їх замкнули. Коли відповіли, що за визнаванє католицизму, сказав:

— Чи-ж се має бути злочин? За се імовірно не будуть дер жати вас довго.

Женщини мовчали, але молодий король запримітив в чертах ї хлиць біль, що його вразив.

— Мовчите, — сказав з чувством, — скажіть, чи вас мають в иньший ще спосіб покарати? Говоріть, прошу не бійте ся.

Женщини зачинали говорити про иньші справи, але звору шений король говорив:

— Може вас мають бити? Нї, так безсердечним нїхто не мо же бути. Скажіть менї, що се не можливо. Правда, що так?

Смутні і змішані женщини не раді були відповідати на його питаня. Вкінци одна сказала придушеним голосом:

— Не говори так, добра дитино, твоя сердечність й нїжність роздирає менї серце... Господь додасть нам сил щоб...

— Признаєш отже, — перервав король, — що будуть вас буками бити! Сором для нужденників, що мають камінні серця. Не ридай, бо годї менї на се дивити ся. Будьте певні! Як лиш дійду до власти, то сейчас постараю ся вас увільнити від так строгої кари.

Коли король пробудив ся на другий день, тих женщин не було в тюрмі.

— Випустили їх на свободу! — закликав радо, а опісля до дав з сумом:— нехай Господь благословить мої солодкі утїшительки, тай буде тепер для мене помочию.

Увійшов дозорця з кількома помічниками до тюрми і казав вязням, щоб сейчас повиходили на подвірє будинку. Король був щасливий, що побачить блакитне небо, відітхне сьвіжим

воздухом. Дуже нетерпиливив ся, що так поволи випроваджували їх. Вкінци прийшла черга на него і його розкували і казали йти за Гендоном й иньшими.

По стрімких, камінних сходах, увійшли вязні на подвіре, виложене камінними плитами. Уставили всїх плечима до муру, рядом, а поперед них потягнули довгий посторонок, за котрим стояли дозорці. Над ними було небо захмарене й непривітне, воздух студений, сніг вкривав пусту частину подвіря, мов смерт не покривало, довкола було всьо сумне. Часом віяв зимний вітер і кидав снїгом.

Далеко від них, але майже в середині подвіря, стояли дві женщини, приковані до грубих стовпів; одним поглядом пізнав король, що се були його товаришки, з дрожанєм й сумом сказав до себе півголосом:

— Їх же не пустили на волю, як я собі думав? Чиж се можливо, щоб їх били буками — в Анґлії? Не в поганській країні, ле в християнській Анґлії? Се соромно! Будуть їх бити, а я, що перше потїшав їх і успокоював, дивити ся буду на таку страшну несправедливість! Чиж не є се дивно, що я володар цїлої держави ,не в силї їх увільнити! Але прийде час, коли я потягну злочинців до одвічальности, тодї задрожать перед мною; за кождий удар, дістануть сто!

Отворили внїшну браму і товпа народу впала на подвіре, окружила засуджені женщини і закрила їх перед очима короля. Сьвященик йшов серед товпи і зник з очий короля, він чув якусь мову, здавало ся йому, що хтось питав, чули опісля відповіди, але слів годї було почути. Опісля кількох слуг судових рухало ся ту і там мов при якійсь роботї по другій сторонї подвіря. Робили якісь приготованя. Було тихо серед товпи.

Видцям казали розступити ся на два боки, а кров застигла в жилах короля, коли побачив високий костир а в серединї дві женщини і ката, що підпалював.

Нещасні жертви стояли з похиленими головами, а лиця закрили руками. Вже огонь досягав червоними язиками середини костира, а легкі синяві хмарки диму підносили ся у воздух, коли нараз з плачом і зойком прибігли дві дївчинки до засуджених женщин. Судові слуги зловили їх, але одна таки вирвала ся

Кричала, що бажає умерти разом з матерією, і нім могли сему перешкодити, вже стояла біля одної женщини і повісила ся їй на шиї.

Відорвали її знов, але огонь запалив вже був її одінє. Скинули з неї горючу одіж і придержали, хоч з плачем благала,щоб позволили їй умерти враз з матерю. Бо, пощож вона тепер буде жити? Ще рвали ся дівчатка до добровільної смерти, коли у воз дусї роздали ся страшні, роздираючі серце зойки, вирвані стра шною мукою смерти з серць конаючих, мимохіть відповіла товпа гомоном, а король лиш одним поглядом кинув на стіс дерева і опер ся о мур.

Гендон, з гнївом і жалем в души, звертав увагу на короля. Опісля сказав до себе:

— Його стан видимо ліпшає, в послїдних часах змінив ся незвичайно і став лагіднїйший. Перше був би з шаленим гнївом рвав ся до дозорців і кричав, що він король і приказує пустити на свободу обі женщини. Може перемине його помішанє ума, а дух освободить ся від мрій. Дай Боже, щоб се наступило швидко.

Того дня впровадили до спільної казні кількох нових тюремників, що їх опісля відпровадили знов на иньше місце, щоб понести кари за свої провини. Король розмовляв з ними довгий час, бо від коли був в тюрмі, почував ся до обовязку говорити з кождим вязнем, розслїдити, чи справедливо поносить кару, а се що нераз чув, розривало йому серце болем і обуренєм. Женщину, нужденну і убогу притім тупоумну мали повісити за се, що украла у ткача півтора ліктя полотна. Другого чоловіка оскаржили о крадїж коня, але що годї було йому сего довести, вийшов на волю. Але небавом замкнули його знов, бо забив серну в королївськім лїсї. І за се мали його повісити. Був там рівнож хлопчина зі склепу, а його судьба переймила короля. Безталанний зловив сокола, що імовірно утїк від свого властителя В добрій вірі, що злого нїчого не поповнив, взяв птицю домів, а за се суд засудив його на смерть

Се переймало страхом серце короля. Домагав ся, щоб Гендон утїкав з ним з тюрми і провадив його до Вестмінстер, щоб засїсти на престолї і освободити всїх тих безталанних.

— Ах, бідне моє дитя, — думав Гендон. — всї ті оповіданя погіршили знов його стан. Коли-б не вони, був би він вже зовсїм здоров.

Між ними був також старий правник, людина з лицем о чертах визначних, повних характеру й розуму. Перед трома ро ками видав він письмо, в котрім виказав несправедливість льор да-канцлера. Тодї виключили його з поміж правників і за кару утяли йому до половини оба уха. Крім того мусїв заплатити три тисячі фунтів за кару і сидїти в тюрмі, поки не зложить тих гроший. В послїдних часах знов провинив ся, бо боров ся письмом о справедливість. Тож суд присудив утяти решту уший, випалити пятна на обох лицях, заплатити пять тисяч фунтів і до кінця житя сидїти в тюрмі.

Поважний чоловік відкинув на бік своє сиве волосє і показав відтяті уха.

— Се рани почесні, — сказав з гідностію і спокоєм.

Очі короля блищали жалем і обуренєм, коли закликав:

— Нїхто менї не повірить і ти менї не повіриш, але менше з тим! Побачиш і переконаєш ся, що за місяць будеш свобідний, а закони, що є соромом для Анґлїї, будуть знесені.

Все йде на світї лихим порядком: ті, що видають закони, стоять понад ними, не знають їх з власного досьвіду, бо инакше були-б вони лагіднїйшими.

XXIII.

Посвята.

Мілєсови сприкрила ся тюрма і примусова безчинність. Ви глядав вже того дня суду і здавало би ся, що прийме кождий за суд, щоб вже раз вийти на волю. Ошибав ся однак, бо не знав, які проби чекають його. Засудили його, яко »безстидного воло цюгу« і за се, що кинув ся на Гуґона на кару буків.

Гендон боронив ся перед соромною карою, але се нїчого не помогло

Коли Мілєс стояв вже на місци кари, удало ся королеви дістатись між перших рядів видців. Побачив свого вірного слугу і оборонця, як стояв закований і був жертвою зневаг й насьмі-

шок дикої товпи. Едвард почув ся тим обидженим. Коли побачив, що хтось кинув на Гендона яйцем і воно розбило ся на його лици, закипіла кров в молодім королю і він скочив до судових слуг і крикнув:

— Стидайте ся! Пускайте сейчас мого слугу, я...

— Мовчи! — крикнув переляканий Гендон, хочеш запропастити себе? Не зважайте на його слова, він божевільний...

—Не жури ся про нього, сказав кат, що був присутний при кождій карі, — я не можу ним занимати ся, хоч було би се хосен не для хлопчиська, щоб на будуче мав добру науку. Гей! — закликав на слуг, — влїпіть-но тому щенюкови кілька батогів, най знає, як поводити ся!

— Пів тузїна придасть ся йому! — сказав Гуґо, що над'їхав якраз, щоб пересьвідчити ся, чи засуд виконали.

Молодого короля зловили, а він здеревів на саму думку, що його посьвячена особа понесе такий сором і не був в силї боронити ся. Вже історія була раз зневажена оповіданями, що короля Анґлїї вибили батогами, чиж тепер знов мало-б так стати ся? Така думка переймала його страхом. Але він був у власти тих людий і мусить перенести буки або випрошувати ся від них. Вибір був трудний... Рішив ся витерпіти буки.

Король може уступити перед силою, але не може понижити ся просьбою.

Тимчасом Мілєс рішив справу.

— Бездушні собаки! — закликав, — дайте спокій бідній дитинї. Чиж не бачите, що він ще такий дебелий. Пустїть його, а я за нього перенесу буки.

— Справдї, знаменитий помисл, дякую, — сказав Гуґо з насьмішкою. — Пустїть щенюка, а тому старому драбови влїпіть цїлий тузїн.

Король хотїв супротивити ся, однак Гуґо змусив його до мовчанки словами:

— Як тобі подобаєть ся, то можеш говорити, але він за кожде слово дістане пів тузїна більше.

З Гендона скинули сорочку і коли засвистїв батіг, то бідний, молодий король закрив лице руками і плакав гірко:

— О, ти благородне, щире серце, нїколи не забуду твоєї

вірности і посьвяченя. Але і тому не забуду! Хто виратує свого короля від смерти або сорому, (а ти вже зробив для мене і се і те), той сповнив велику заслугу.

Гендон витерпів буки з хоробростію досьвідченого жовніра; навіть зойк не вирвав ся з його затиснених уст. Така витревалість і се, що він добровільно витерпів битє, щоб виратувати хлопчину, зробило велике вражінє навіть на дику товпу. Всї почули пошану для того чоловіка, не обізвав ся жаден голос насьмішки або зневаги, не було чути нічого крім свисту і ударів батога. Серед смертельної тишини перестали бити і відпровадили Гендона. Король приступив до товариша і шепнув йому до уха:

— Жаден володар не в силї тебе винагородити, ти благородне, велике серце; хто зробив се, що тепер ти, взнїс ся високо понад королїв. Але король може узнати твоє духове шляхоцтво і ствердити в очах всїх людий.

Піднїс бук з землї, діткнув ся ним закровавлених плечий Гендона і сказав тихо:

— Едвард, король анґлїйський іменує тебе льордом.

Гендон був глубоко зворушений. В очах станули йому сльози, хоч бачив ясно, що се сьмішне. Ще стояв нагий й покровавлений коло стовпа сорому, а отсе став льордом. Се було більше як дивно.

— Гарно я обдарований, — подумав, — Мара лицаря з царства снів і духів піднесла ся до достоїнства льорда. Справдї, підносити ся так швидко, то можна дістати болю голови. Як так буде йти далї, то буду почестями й достоїнствами обвішаний і окритий. Однак, хоч вони є безвартістні, то дуже їх цїню, бо дала менї їх любов. Ті вимріяні почести дістав я з любої руки,із ніжного серця, то вони для мене вартнїйші, чим достоїнства, одержані задля мнимих заслуг від самолюбних монархів.

Гуґо звернув свого коня, щоб їхати назад. Мовчки розступила ся товпа, мов живий мур і мовчки поступала за ним. Нїхто не зважив ся словом або знаком показати вязневи співчутя, але також не чути було жадного слова догани, анї насьмішки. Якийсь чоловік, що спізнив ся і прийшов вже по всїм, крик

нув до него »обманець« і хотів кинути на него убитого кота, але сейчас упав на землю під руками товпи; серед тишини випхали його з подвіря.

XXIV.

До Лондону.

Гендона випустили сейчас на волю і казали йому покинути околицю і не показувати ся більше. Віддали йому меч і коні. Оба з королем повсїдали і поїхали, а товпа розступала ся перед ними з почестію, опісля поволи розійшла ся.

Гендон був глубоко задуманий, бо важкі задавав собі питаня, що далї робити, де їхати. Як не найде якого попертя, та не лиш то, що не дістане своєї пайки майна, але буде надалї обманцем. Та деж таки найти поперте? Не находив на се відповіди. Пригадав собі вкінци, як старий Андрій вихвалював доброту молодого короля — і тодї заблисла йому іскорка надії, хоч слаба і дуже далека. Як король милосердить ся над кождим покривдженим, чиж і він не може дістати ся до короля й виблагати собі справедливости? Та якже-ж дістати ся до нього серед такої недолї. Но, средство найти мусить! Як був жовнїром, то привик радити собі сам, своїми силами. Коли приїде до столиці, застане там Гумпрея Марльова, давного товариша свого батька і той може йому стане в пригодї.

Добрий пан Гумпрей був найстаршим кухаром помершого короля. Коли се обдумав і побачив перед собою цїль, зараз викинув з душі прикре чувство упокореня й немочи, гордо підніс голову і свобідно розглянув ся довкруги. Село було вже за ними далеко, молодий його товариш їхав побіч, зі схиленою до землї головою — і на той вид знов смутні думи набігли до голови Гендона. Що зробити з бідним хлопцем і чи схоче він вертати до того великого міста, де так тяжко мусїв бороти ся о житє, тай перетерпів тілько кривд й невгодин? Сумнїв той треба було розігнати. Тож задержав коня і сказав:

— Забув я тебе спитати, де маємо їхати, що розкажеш?

До Лондону! — почула ся коротка відповідь.

Здивований і вдоволений їхав Гендон далї. Дорога була

добра, ні одної нещасливої пригоди не зазнали, хоч лучила ся вона на кінци. Коли вечером коло девятої години дістали ся оба на лондонський міст і замішали ся в товпу людий, що здаєть ся випили за богато алькоголю, бо радували ся і верещали, а лиця мали усьміхнені і фервоні. Знаємо, що міст був прикрашений головами страчених льордів і иньших достойників, отже одна голова серед натовпу упала на рамя Гендона, відбила ся від него і упала на землю. Як переминаючі і нетривкі людські тіла! Три тижні тому умер король, а три дні тому зложили його в домовину, а вже падають ті прикраси його мосту, що їх король так старанно вибирав між найзнаменитшими достойниками своєї держави.Якийсь чоловік зашпортав ся об голову небіщика і ударив собою в плечі свого сусїда. А сей знов відвернув ся, віддав але кому иньшому. І се була нагода до бійки, тим більше, що на другий день мала бути коронація, тож забави зачали ся вже від кількох днів. Алькоголь розпалював чувства і за пять хвиль бійка закипіла серед товпи. Десять хвиль били ся, перевертали ся, топтали ся на просторони одної милї. Серед замішаня відірвав ся король від Гендона а товпа людська несла їх на обі сторони, далеко від себе.

XXV.

Том робить великий поступ.

Коли правдивий король, голодний і обдертий зносив насьмішки й зневаги волоцюг і злочинців, сидів в тюрмі враз з розбійниками і злодіями, уважав ся за божевільного або обманця, то мнимий король, Томко Канти тїшив ся чимраз більшою для себе властію.

Ми бачили його послїдний раз тодї, коли йому королївська власть приносила вдоволенє. Се вдоволенє росло, поки цїле його окруженє було для нього снїшним сьвітлом. Страх і журба зникли, нерішучість уступила, був свобідний, ввічливий і притягав собі всїх. Від »хлопця до битя« скористав і набрав много хосенних відомостий.

Просив до себе княгиню Єлисавету і лейді Іванну Ґрей, як лиш бажав з ними забавити ся. Коли вже мав забави досить, то

спокійно відсилав їх від себе, як коли-б виріс серед тих звичаїв. Радість переймала його. Подвоїв число своєї прибічної сторожі і слухав, коли труби гомоніли по коридорах замку і було чути голоси: »Робіть місце для короля«!

Навіть підчас тайної ради сідав радо на прегарнім престо лї і пробував нераз бути чимсь більшим, як відголосом льорда-протектора. З утїхою принимав величаві посольства чужих дворів і слухав запевнень о приязни, що їх присилали йому славні королї і звали його »братом«. О, Томе Канти з Оффал Корт, якже ти змінив ся, до чого ти дійшов! Сьвітлі строї його раду вали, тож казав собі шити щораз нові і чотириста слуг вже йому не вистарчало, тож потроїв число. Але мимо того лишив ся все лагідним й добрим і за пониженими унимав ся відважно і боров ся бодро проти кривдячих законів. А коли нераз чув ся чимсь обиджений, то умів на якого ґрафа кинути погляд, що від нього він задрожав.

Чиж нїколи спокій Томка не затемнив ся споминами про молодого князя, що показав ся для нього так добрим і вибіг з палати, щоб налаяти жовнїра за покривджене дитини-жебрака?

Так, думка про князя з початку незвичайно його мучила, бажав щиро, щоби він повернув, обняв пановане, достоїнство й почести. Але час минав, князя нїхто не бачив, тож Томко поволи так очарував ся своєю великостію, що небавом забув зовсїм про молодого князя. А як прийшов йому нераз на гадку, то наносив на його душу грижу, бо чув ся винуватим і стидав ся сам перед собою.

Бідна мати і сестри Томка дїлили в його души судьбу князя. Початково банував за ними, журив ся їх безталанєм, бажав їх побачити і помочи їм. З бігом часу йшло до того поволи, тай невиносима для нього була гадка, що вони нехарні і обдерті можуть його відшукати, зрадити і стягнути з престола. Тревожила його гадка про нужду, пониженє, моральний занепад, в котрім недавно жив. Чим-раз менше думав про рідню, вкінци забув про них. Тай рад був забути, бо як коли станули перед очима його души їх лиця сумні, оскаржуючі, то чув ся нужденнїйшим від хробака, що повзе в поросї.

Девятнайцятого лютого спав Том Канти в палаті на шовкових подушках, був щасливий: богацтво окружало його, а вірні його слуги берегли його спокою і нічного спочинку. А Едвард правний король, в тім самім часї голодний, змучений, обдертий — йшов через товпи народа в напрямі до Вестмінстер, щоб подивити ся на обряд коронації.

XXVI.

Коронаційний похід.

Коли Том пробудив ся слїдуючого дня, кожда хвиля воздуха приносила йому найпідхлїбнїйші оклики й желаня, що несли ся з далека і з близька. Були вони для него найлїпшою музикою, він бачив, що цїла Анґлїя витає радо сей день, посьвячений його найвисшому відзначеню.

Небавом велично одягнений Томко, окружений сьвітлою дружиною, плив Тамізою до Товру, бо давний звичай жадав, щоб похід коронаційний виходив з Товру і йшов крізь Лондон.

Коли прийшов до старого міста, сильні мури, здавало ся, розступали ся на обі сторони, з кождого отвору добували ся огнені язики і ясні хмаринки диму а за ними відзивав ся сильний гук гармат і земля дрожала, тодї не було навіть чути веселих окликів людий. Явище се повторило ся тілько разів і так швидко раз-по-разу, що за кілька хвиль старий город був о повитий димом, лиш найвисша часть будівлї, біла вежа з повіваючими хоругвами, взносила ся понад штучні хмари.

В Товрі всїв Томко на гарного коня, покритого цїнною матерією, що спадала аж до землї. Його мнимий дядько, князь Сомерсет їхав зараз за ним. За льордом - протектором, довгим рядом, їхали визначні достойники, біля них льорд-майор Лондону з альдерманами в червоній одїжи і в золотих ланцухах. Опісля показали ся міські цехи в сьвяточних строях, кождий цех ніс на передї свої прапори, нераз дуже коштовні. В Сіти прилучила ся почесна сторожа, високо цїнена, зложена з добровільних жовнїрів, що істнувала від триста лїт і мала привілей, що була независима від парляменту.

При вході до самого міста, хороше дитя, стрійно убране, повитало короля в імени Сіти. Послідні вірші повитаня були ось які:

»Витаємо щиро, любий наш королю!
Шлють тобі всї слуги сердечний привіт!
Для тебе всї серця сповнені любовю....
Дай тобі Всевишний много, много лїт«!

Оплесками радости повторив народ послідні слова. Серце Томка било голосно, з радостію глядів він на товпи народу, на лиця вдоволені і усьміхнені.

—Бути королем, се чейже щось найбільшого, що житє може дати, — думав Томко, — се цїль, що до неї варто змагати!

Нараз побачив і пізнав своїх давних товаришів з Оффал Корт. Одного колись заіменував в забаві льордом-адміралом, другого льордом-скарбником — якоюж гордостію било його серце! О, щоб вони його пізнали! Се невисказане щастє! Тїнь князя, висьміяний нераз серед брудних, смердячих уличок, стала тепер правдивим володарем, що його слухають князї й льорди, він бачить під своїми ногами цїлу Анґлїю. Але він мусїв відмовити собі тої приятности, бо коли-б його пізнали давні товариші, то дорого заплатив-би за се. Обернув ся отжеж в другий бік, а хлопцї-обдертухи кричали далї, а не знали, кому віддають честь.

Далї і далї посував ся похід, від одної триюмфальної брами до другої» кожду прикрашали якісь образки або статуї, що з'ображали чесноту або заслугу молодого короля, голосили його хвалу. Часом кликав народ: »Обдаруй, обдаруй«! Тодї після давного звичаю, Томко Канти розкидав довкруги повнощ жменею нові, блискучі срібняки.

—Цїле се торжество, се богацтво — для мене! — радував ся в души Томко, а лице горіло від румянців, очі іскрили ся.

Знов підніс руку, бо хотїв кинути грішми перше, чим народ крикне »обдаруй«! Нараз побачив суху, блїду твар, що їй очі вдивляли ся в нього. Стрівожений обернув ся, бо пізнав матїр. Мимохіть закрив очі рукою верхною стороною, а долоню звернув на внї, як був навик в дитиньстві і серед якого-будь

переляку повторяв сей рух. Женщина припала чим мерщій до Томка, зачала цілувати його одіж і кричати:

— Моя дитино! Сину мій любий!

Піднесла до нього лице, залите сльозами, але незвичайно розрадувана. Нараз ухопив її оден офіцир і з проклоном кинув її назад в товпу. Томко ледви промовив: »Жінко не знаю тебе«, і ті слова завмерли на його устах, бо заболіло його се. Ще оден погляд кинула мати в його сторону, опісля зникла серед натовпу. В тій хвили уважав він її так скривдженою. Гордість задля украдженого королївського достоїнства, розвіяла ся цїл ковито, а торжество стратило всяку приману, всяку вартість, розпадало ся, здавало ся, в порох і гній.

Далї і далї посував ся похід і що-раз красший був вид, що-раз голоснїйші оклики. Томко не бачив вже сього, анї не чув. Престол королївський стратив для нього чар. Жаль роздирав йому серце: »Ох, щоб вирвав мене Всемогучий з тої неволї«! — зойкнув.

Мимохіть вернув до слів, що їх висказав він в перших днях накиненої йому великости. Немов довгий, лискучий вуж сунув ся похід крізь вузкі улиці Сіти, серед розрадуваного народу, але король похилив голову, його око було, як-би мертве, він бачив лиш свою матїр і її погляд, повний жалю.

— Даруй, обдаруй! — крики чути було, але Томко не зважав..

— Най жиє Едвард, король Анґлїї!

Земля дрожала від окликів, але відповіди у короля не було. Він чув їх невиразно, мов шум пожару, що доходить з далека до наших уший, приглушував їх голос серця, грижа совісти. Все повторяв ті соромні слова: »Жінко, я тебе не знаю«.

При кождім закруті дороги показували ся нові чуда, нові види. Одні старали ся перевисшити других і показати приятнїйші несподїванки. Але король був нїмий, до його уший не доходило нїчо крім оскаржуючого голосу його серця.

Поволи тихшав народ, на місце загальної веселости слїдував неспокій, тревожні погляди. Оклики були рідші. Льорд-протектор спостеріг се швидко і пізнав причину. Зближив ся до короля, склонив ся низько і сказав:

— Найяснійший пане, тепер не пора віддавати ся мріям. Твоя схилена голова, захмарене чоло роблять на людий прикре вражінє. Прийми мою раду: най сонце королївської величи покажеть ся знов в повній силї, щоб його лучі розігнали швидко мраки і хмари. Піднеси голову, королю, і усьміхни ся до народу.

По тих словах кинув король на обі сторони кілька мжень гроша мі жтовпу. Мнимий король був механїчно послушний одержаному упімненю. Хоч усьміхав ся вимушено, але нїхто того незапримітив. Чемно і ввічливо клонив голову, стрійну в пера, на знак подяки, з королївською щедростію розкидав дари. І небавом уступив неспокій з посеред товпи і повернула давна веселість.

Однак, нїм похід закінчив ся, ще раз мусїв льорд повторити свої уваги:

— Мій королю, — сказав тихо, розжени свій лихий настрій, бо дивлять ся на тебе очі цїлого сьвіта.

Опісля додав з гнївом:

— Проклята божевільна жінка! Се її слова так зле настроїли короля!

Величаво пристроєний король звернув ся до льорда і зойкнув блїдими устами, з померклим зором:

— Се була моя мати.

— О мій Боже, — сказав до себе з тревогою й сумом льорд-протектор, коли вернув на своє місце, — якаж се страшна ворожба. Він нинї знов збожеволїв!

XXVII.

Коронація.

Тепер мусимо трохи цофнути ся о кілька годин і удати ся в тім самім дню, але о четвертій годинї рано до Вестмінстер. Ми не будемо ту самі. Хоч ще темно, ґалєрії лихо осьвічені смолоскипами, заповнюють ся вже людьми, що бажають ту ждати й сидїти спокійно сїм до вісїм годин, аж надійде з тугою вижидана хвиля і побачуть видовище, якого другий раз в своїм житю не узрять, се є, торжественну коронацію короля. Так цїлий Лондон і Вестмінстер порушили ся, коли о

третій годині рано упали перші стріли гарматні. Много богатих людий, що не занимали однак високого становища, заплатило велику суму гроший, щоб дістати місце на ґалєрії. Тиснуть ся отже до входу, щоб опісля не забракло місця.

Поволи минають години. Гомін утих, ґалєрії від давна вже переповнені. Сядьмо і дивім ся довкруги.

Як лиш засіріло і церков слабо осьвітила ся, запримічуємо ґалєрії, де великий натовп людий. Перед нами північна нава церковна і вона ще порожна, бо її має заняти найменша а найдостойнійша частина анґлійського народа. Бачимо рівнож велику естраду, застелену богатими килимами, на ній стоїть престол. Посеред підвисшеня, ще о кілька ступенів стоїть величавий престол, його сидженє опираєть ся на відламку скали »зі Скоми«. Цілі віки сей камінь служив за престол шкоцким королям при коронації і через се став ся достойним, щоб і анґлійські монархи уживали його. Престол, як і підніжок був покритий золото-тканим коверцем.

Окружає нас глубока тишина, смолоскипи палять ся щораз темнійше, час пливе поволи. Вкінци розвиднілс ся зовсім і смолоскипи погасли. Бачимо зариси величавої будівлї.

До семої ґодини тихо, коли задзвонили дзвони, входить до нави одна з високо-уроджених дам, жінка англійського пара. Убрана пишно і на призначене для неї місце провадить її урядник, убраний в шовки й аксаміти, а другий урядник несе трен від сукнї і старанно кладе за кріслом. Присуває їй підніжок і перед нею корону пара, щоб лейді могла в потребі швидко її взяти.

Иньші достойні лейді входять одні за другими, мов барвна, лискуча струя, урядники невтомимо крутять ся біля них і услугують. Всюди житє й рух, цілість спливаєть ся в найчуднійші краски і поволи все вертає до спокою, достойні пані зібрали ся вже всї і засїли на своїх місцях. Роблять вражінє великанського городу, засадженого цьвітами. Дами представляють найріжнороднїйші степені віку, ту бачимо старих з білим волосєм і поморщеним лицем, що може памятають ще коронацію Ришарда III. і страшні днї того минувшого часу і біля них і далї бачимо зрілі пані середного віку, ніжні молоді

женщини і уродливі дівчата з рожевими личками і блискучими оченятами. Хто знає, як надійде важна хвиля, чи з'уміють вони досить швидко і зручно накинути на білі чола льордівські корони. Перший раз мають се зробити а в тім перешкаджа ти-ме сильне звороженє. На щастє при зачісуваню волося тих пань уважали вже на се, щоб улекшити їм закладанє корон.

О девятій годині рано розступили ся хмари, лучі сонця блисли крізь мрачну атмосферу, пересувають ся вони з одного ряду дам на другий і кождий ряд стрійних женщин іскрить ся і блестить діяментами. Тепер увійшли посли чужих держав а всї згромаджені порушили ся нараз, мов між них перейшла електрична струя, на вид одного посла зі Сходу, що його сонїчні лучі, здавало ся, обливали морем полумінї, бо цїлий від ніг до голови був окритий брилянтами.

Знов минуло дві години, вкінци гук вистрілів заповів, що зближаєть ся король зі своєю дружиною. Зібрані знали, що довго ще чекати-муть, бож молодого володїтеля мусять перебрати в иньшу одїж до торжества коронації.

Видцї на ґалєрії перевели сей час приятно, бо в серединї появило ся кількох достойників державних, що увійшли торжественно в урядових строях і заняли свої місця. Перед ними положили рівнож їх корони. Більша часть видців дивила ся перший власними очима на князїв, ґрафів і баронів, що їх імена знає історія від пятьсот лїт.

Тимчасом зібрали ся на естрадї достойники церковні в епископських одежах враз з низшим духовеньством. Ту сїв також льорд-протектор і иньші найвисші урядники держави. Естраду окружав віддїл прибічної ґвардії в лискучих збруях.

Слїдувала хвиля повна ожиданя і на даний знак почули ся звуки триюмфального маршу: Том Канти, цїлий убраний в золото, вийшов з близьких дверий і виступив на підвисшенє. Всї присутні піднесли ся і віддали честь молодому королеви.

Величні звуки похвального імну наповнили нутро катедральної церкви, коли Тома випровадили на престол. Старинні торжествені обряди йшли тепер приписаною чергою, манили око і зближали ся вже до кінця. Том Канти блїд чимраз біль-

ше, жаль і грижа росли в нім, рвали його серце, роздирали душу. Він почував себе вельми нещасливим.

Зближаєть ся останний акт, найбільше торжественний. Архіепископ, примас Анґлії узяв королївську корону з аксамітної подушки і держить її над головою дрожачого, мнимого короля. Ціла нава мінить ся і сьвітить, мов великанська дуга, бо в тій хвили всї льорди і лейді піднесли свої корони і держать над головами.

Глубока тишина залягла церков. Нараз стало ся щось незвичайного: серед загального ожиданя і зворушеня ніхто не запримітив, як здовж нави пересунув ся хлопчина, убого убраний, в подертих черевиках. Він станув перед естрадою, підніс торжественно руки в гору — рух той зовсім незгідний з його нужденним виглядом — і крикнув з цілої сили остерігаючим голосом:

— Збороняю класти корону Анґлії на голову самозванця, я — король!

Гнївні руки ловлять хлопця, але Том Канти зриваєть ся з престола, в королївських шатах, мов блискавиця ступає вперед і говорить голосно:

— Проч від него, бережіть ся! Він король!

Повстає нечуване замішанє. Часть зібраних зірвала ся з крісел; перелякані дивлять ся одні на других то на головних акторів того цікавого видовища. Чи вони сплять, чи бачуть се на яві? Льорд-протектор не менше здивований від прочих, при ходить швидко до рівноваги і говорить розказуючо:

— Не звертайте уваги найяснїйшого пана, бо він попав знов в хоробу. Ловіть волоцюгу!

Хотїли його вже слухати але мнимий король тупнув гнївно ногою і крикнув:

— Не зважіть ся, бо будете строго одвічати! говорю вам, що він є король!

Руки опадають, ціле зібранє, здаєть ся, остовпіло.

Ніхто не знає, що в такім случаю робити або говорити. Тимчасом молодець вступив поволи на естраду, а мнимий король вибіг проти него з усьміхом, уклякнув перед ним і сказав:

— О, мій пане і королю, позволь бідному Томови Канти, щоб перший присягнув тобі вірність та благав: вложи на свою голову корону і відбери всьо, що є твоє.

Око льорда-протектора остро дивило ся на хлопця, але небавом злість уступила місця здивованю. З иньшими достойниками діяло ся то само. Поглядали на себе допитливо, а опісля, мов несьвідомо, сказали собі в души:

— Що за незвичайна подібність!

Льорд-протектор був остовпілий; застановляв ся хвильку, опісля сказав поважно і чемно:

— Позволите, що задам вам кілька питань?

— Радо дам відповідь мільорде. в

Питаня льорда-протектора були щодо двірських звичаїв, помершого короля, князя Палії і княгинь. Молодець відповідав без ваганя і без ошибки. Описав салї палати, призначені для справ державних, мешканє помершого короля й князя Валії.

Се було дивне, цікаве незвичайне, на се годили ся всї.

Загальний настрій змінив ся цїлковито, вже Том Канти думав, що освободить ся від вложеного тягару, коли князь Сомерсет сказав, киваючи головою:

— Певно ,що відповіди є незвичайні, але наш достойний король знає то само. Се не є достойні докази.

І знов під впливом тих слів загальне переконанє захитало ся, немов розніс його новий подув вітру. Знов звернули ся думки до того, щоб Тома удержати на престолї, претендента-жебрака кинути у воду. Знов льорд-протектор похилив голову в задумі і говорив до себе:

—Таку загадку треба конче відгадати; се було-б небезпечно для держави і для нас всїх. Нарід міг би подїлити ся, тай міг би упасти престол.

Звернув ся і закликав:

— Звязати йоог і дати до тюрми... нї... чекайте ще!

Його черти роз'яснили ся, звернув ся до обдертого претендента і спитав:

— Де є велика державна печатка?

Відповідь роз'яснить загадку. Лиш той, хто був князем

Валії може на се відповісти. Від сего зависить судьба престола й династиї.

Був се помисл щасливий, всї присутні, великі панове похвалили його. Так, нїхто крім правдивого днязя Валії не міг пояснити загадочного зникненя державної печатки, бо хоч сей хлопець добре підучений до відповідий, то на се питанє певно не буде приготований. Дуже добре! Знаменито! Прикру, грізну ситуацію в той спосіб усунено. З напруженим ожиданєм дивили ся всї в лице хлопця, щоб у нього вичитати стид виновника. З найбільшим здивованєм почули сейчас відповідь:

— Розвязанє сеї загадки зовсїм не є трудне.

Молодий претендент подав свої вказівки так спокійно, як сей, хто навик до приказуваня:

— Мільорде, Ст. Джон, піди до палати, до моєї кімнатки. Ти знаєш все як найлучше. На ліво в целї, від входових дверий, найдете на долівцї, серед сницерських деревляних прикрас, мосяжний ґузик і потисни а отворить ся невеличка шафка на дорогоцїнности; про ню нїхто не знає крім мене і ремісника, що її для мене приладив. Там лежить велика державна печатка і принеси її.

Присутні слухали тих слів із здивованєм; сеж було незвичайно, що молодий жобрак без застановленя і надуми завізвав якраз сего льорда, немов би його знав від давна. Ст. Джон не менче здивований, хотїв вже виповнити приказ, вже зробив рух, однак задержав ся. Том Канти спитав остро:

— Чому-ж вагаєш ся? Чиж не чув ти королївського приказу? Йди!

Льорд Ст. Джон вклонив ся низько перед обома претендентами і вийшов.

Тепер запримітити було можна безнастанний рух між особами, що в їх руках спочивала публична власть Гуртки пересували ся, уступали мов образки в калєйдоскопі. Цїле окруженє Тома поволи відступало від нього а зближало ся до хлопця-жебрака. Том лишив ся майже сам. Одні за другими відступали від нього, мимо королївських шат і блискучих дорогоцїнностий. Том Канти був сам і опущений.

Вкінци повернув льорд Ст. Джон. Ожидали його з таким

напруженем, що всї мовчали, здержували віддих. Всї вдивляли ся в лице повертаючого. Увійшов на естраду, уклонив ся перед Томом і сказав:

— Сайр, там нема печатки.

Швидше не розбіг би ся жаден натовп людський на вид бішеного, як ті великі, могучі а перелякані двораки відтягли дебелого претендента до корони. Стояв опущений, без товаришів ,всї очі дивили на нього згірдливо і з насьмішками.

— Проч, викиньте жебрака! — крикнув гнївно льорд-протектор. — Батогами гнати улицями, бо такий нужденний не заслугує на щось иньшого.

Офіцири сторожі хотїли приказ виконати, але Том Канти заборонив швидким рухом руки:

— Хто зважить ся його діткнути, переплатить сей крок житєм!

Змішаний і переляканий звернув ся льорд-протектор до льорда Ст. Джон.

— Чи шукали ви старанно? Я, певна річ, не повинен питати про се, але ся справа дуже дивна! Забути дрібницю се легко, але щоб такий предмет, як державна печать згинув! На нїй грубий кружок золота.

З блискучим оком перервав Том Канти:

— Досить, не вистарчає. Правда, що печать є кругла і тяжка? На нїй вирізані букви і знаки? Так? Тепер доперва знаю, як виглядає та державна печать, за котрою ви так шукали. Коли-б ви були менї її описали точно, то могли-б її мати тому три тижнї. Знаю добре де вона є, але я її там не сховав, принаймене з самого початку.

— А хтож, милостивий королю? — спитав льорд.

— Отсей той правдивий король Анґлїї. Най сам він вам скаже, де є печать, то йому повірите. Застанови ся, мій королю надумай ся. Се було послїдне дїло, що ти сповнив, нїм вийшов з палати, убраний в мої лахи злаяти жовнїра, що лихо зі мною обійшов ся.

Глубока мовчанка панувала довкола, нїхто навіть не ворушив ся. Всїх очи були звернені на обдертото хлопчину, що стояв із зігнутою головою, з морщеним чолом чоловік і шукав у па

мяти між дрібними споминами тої річи, так важної, що через відшукане її відзискає трон. А коли не пригадає, то буде вигнанцем, осоромленим жебраком. Хвиля упливала за хвилею. нещасливий надумував ся, не говорячи ні слова. Вкінци поручав головою, зітхнув глубоко і дрожачими устами промовив:

—Пригадую собі точно все, але нічого про печатку не знаю. — Задержав ся хвилю і додав із спокійним достоїнством:

— Мільорди й достойні панове! Як хочете свому законному володареви видерти його достоїнство тому, що він не є в силї зложити так нужденного доказу, то я не маю спромоги боронити ся... Однак..

— Задержи ся, мій королю! — перервав переляканий Том Канти. — Зачекай, шукай в памяти, не губи себе. Ні, се не може бути. Слухай: я пригадаю тобі все, що діяло ся тоді. Говорив я тобі про мої сестри, Ганну і Марійку, про мою злу бабку і про деякі забави хлопців з Оффал Корт. Ах, ти пригадуєш собі, як бачу, то й про се собі пригадаєш. Приказав ти принести для мене їду і напиток а опісля з княжою гідностію відослав слуг, щоб не було стиду, що я голодний і не умію прилично їсти, пригадуєш собі се?

Запитаний потакнув, а окружене поглядало здивовано. Се, що почули, було дуже імовірне, але чиж можливо, що між князем а жебраком було таке зближене? Ще ніколи не були в такім неспокою напруженю і сумнївах.

— Опісля, мій королю, змінили ми жартом нашу одіж. Стали ми перед зеркалом і тоді запримітили таку подібність між нами, що ти сказав, що одного з нас можна-б заміняти за другого і ніхто не спостеріг-би заміни. Тоді побачив ти, королю, що жовнір зранив мені руку — отсе знак: ще тепер не можу добре рухати пальцем. Сказав ти тоді, що жовнір буде укараний, тай побіг до дверий, минаючи стіл, на котрім лежала та річ, що її ви називаєте державною печаткою. Ти взяв її до руки, оглянув довкола, немов шукаючи місця, де можна-б її сховати, і око твоє упало на...

— Досить, досить! Богу дякувати! — закликав обдертий претендент з найвисшим зворуженєм. — Йди, мій добрий Ст.

Джон, найдеш державну печать в рамени панцира медіолянського, що висить в моїй кімнаті.

— Так, так, мій королю! — закликав Том веселий. Тепер твоя корона Анґлії, а хто посьмів би тепер тобі заперечити, тму лучше було не родити ся. Йди мільорде, Ст. Джон, спіши ся.

Тепер ожиданє і зворушенє зібраних дійшло до найвисшого степеня. Кождий говорив, питав; повстало замішанє. Швидко уплинув чималий протяг часу. Нараз замовкли всї; Ст. Джон вийшов на підвисшенє і підніс в руцї державну печать.

— Най жиє наш правдивий монарх! — загремів оклик. Нава відгукнула ся, музика заграла триюмфальний гимн, хоругви і білї хустки повівали у воздусї. А як осередна точка цїлости, цїль всїх очий стояв на естрадї молодець, майже дитина в подертій одежи і червонїв від радости і вдоволеня. Біля нього повклякали високі ленники державні.

Коли піднесли ся, закликав Том Канти:

— Мій королю, возьми собі тепер свою княжу одїж а твому слузї, Томови, віддай його лахи.

— Розберіть малого обманця і киньте в тюрму! — приказав льорд-протектор.

— Нїколи! —одвітив правдивий король. — Нехай нїхто не важить діткнути ся його, коли-б не він, то я не був би відзискав корони. А ти, мій добрий дядьку невдячний зглядом того біднго молодця, що винїс тебе на достоїньство князя!

Льорд-протектор почервонїв. Алеж той хлопець не був королем, то-ж що варта властиво та гідність.

— Завтра устами того хлопчини попросиш мене о потвердженє твого достоїньства, бо інакше не будеш нїколи князем і лишиш ся ґрафом.

Князь Сомерсет уступив в бік; а монарх звернув ся до Тома і спитав приязно:

— Мій добрий приятелю, як ти міг знати, де я сховав державну печать, коли я сам того не памятав?

— Ах, мій королю, легко менї було пригадати, бо кілька разів уживав я її.

— Ти її уживав, а не міг сказати, де вона!

— Я не знав, що се є державна печатка, коли-б були мені її описали...

Том почервонів, спустив очі до землї і мовчав.

— Скажи, мій приятелю, не бій ся! — успокоював його король. — До чого ти уживав державної печатки Анґлії?

Том почервонів змішаний і сказав.

— Я товк нею оріхи.

Бідна дитина! Голосний і довгий сьміх почув ся довкруги. Том був би радше під землю сховав ся зі стиду.

З Тома зняли дорогоцінну одіж, вложили на правдивого короля і зачали на ново коронаційні обряди. Вкінци вложили корону на його голову.

Гарматні стріли заповіли в Сіти, що торжественний акт довершений, а крики народу були так голосні, що здавало ся, Лондон дрожить в своїх основах.

XXVIII.

Едвард яко король.

Мілєс Гендон виглядав вже дуже цікаво, нім дістав ся в натовп на лондонськім мості, але ще більше обдертий вийшов він відси. Пропало також трохи гроший, бо злодії обрабували його цілковито.

Але він не богато дбав о се, щоб киш міг відшукати свого хлопчину! Яко старий жовнір не хотів робити навманя, але обдумати певний плян.

Щож можна припускати, що хлопчина зробив з собою? Де піде? спитав себе Мілєс. Природний інстикт потягне його до якогось попередного захисту, бож у хорих на умі інстикт заступає розум. Але хтож знає, де він перше перебував? Нужденне одінє, в якім стрінув його Гендон тай вигляд волоцюги, що здавало ся, знав хлопчину від давна тай називав ся його батьком, показували, що хлопчина походив з одного з найгірших і найнужденнійших передмість Лондону. Але чиж легко там його відшукати? Імовірно ні! Мілєс рішив отже уважати пильно на кожде збіговиско, бо в нім тепер, чи в четвер найдеть ся йо-

го хлопчина і буде предметом насьмішок товпи, що тим більше буде збільшати ся, чим більше буде нещасний упевняти,що є анґлійським королем. В такім случаю, Мілєс Гендон повалив би кількох нужденників, випровадив з натовпу свого хлопця, потішив любязними словами і оба не розлучували-би ся вже ніколи.

Пішов отже Мілєс шукати. Годинами блукав по уличках, заулках, всюди бачив гуртки людий, але хлопця між ними не було. Дивувало його се, але не знеохочувало. Після його думки плян воєнний був добрий, хоч би борба тревала довше, ніж він зразу думав.

Коли розвиднїло ся, не одну милю дороги зробив Мілєс тай не одну товпу людий бачив, але все-ж таки почував ся змучений, голодний і спячий. Хотів їсти, але не знав, де і як дістати. Жебрати навіть на гадку йому не прийшло, своєї шаблюки не був-би рівнож заставив, бо на се не позволяла йому його жовнїрська честь.

Без якоїсь одежини міг обійти ся. Алеж хто купить подер ту одїж?

По полудни був ще на ногах і находив ся серед народу, що плив за походом коронаційним .Думав, що торжество мусить доконче потягнути за собою бідного, безталанного хлопчину. Йшов за походом через Лондон до катедри Вестмінстер. Ту і там йшов на бік з простої дороги, щоб переглянути товпу — але все до нічого не довело. Задуманий йшов далї і застановляв ся, що робити далї. Не зважав, в котру сторону йде. Умученє, оспалість і голод вичерпали остаточно його фізичні й духові сили. Спостеріг вкінци, що вийшов з міста і що вже вечеріє. Находив ся близько ріки між хорошими селянськими загородами. Ту певно нікого не найде, хто-б хтїв купити його обшарпану одїж.

На щастє не було студено, сїв отже-ж під яким-то парканом, щоб підпочити і роздумував. Поволи подужало його умученє. Ще почув далекий відгомін вистрілів.

— Се коронували короля! — сказав до себе і заснув. Від трийцять годин не спав зовсїм і не спочивав. Тож пробудив ся доперва пізно на другий день.

Встав голодний, умив ся в ріці, напив ся трохи води і йшов дорогою, що веде до Вестмінстер. Йдучи лаяв себе, що стратив тілько часу. Голод піддав йому новий намір. Рішив відшукати вперед Гумфрея Марльова, щоб від нього позичити трохи гроший. Як се удасть ся, то відшукає й хлопчину.

Коло одинайцятої години зближив ся до палати, а хоч много людий, богато убраних, йшло тою самою дорогою, то він звертав на себе увагу характеристичною поставою і лицем. Сам пильно придивляв ся всїляким обличчям, бо бажав найти когось, хто-б міг подати від нього відомість Гумфрейови; бо без сумніву його самого в такім одіню, не пустять до палати.

Нечайно надійшов знаний нам »хлопець від битя« князя Валії, він обернув ся і уважно поглянув на Гендона і сказав до себе:

— Як то не є той волоцюга, за котрим король небо й землю порушає, то хіба я туман вісїмнайцятий, (хоч се правда, що так мене і давнїйше називли!) То певно, що цїла поверховність того чоловіка годить ся з описом короля, як дві каплї води, було-б чудо, коли-б Бог сотворив двох подібних волоцюгів, а чуда бувають рідко. Щоб лиш найти яку нагоду до говореня.

Та не потребував сам трудити ся. Імовірно Мілєс Гендон почув маґнетичний вплив його очий на собі, оглянув ся, зближив ся до молодого хлопця і спитав:

Виходиш з палати, чи ти двірський?

— Так добродїю.

— А знаєш Гумфрея Марльова?

Хлопець став здивований:

— Пробіг, так він питає про мого помершого батька! — А голосно сказав:

— Так добродїю, знаю його дуже добре.

— Знаменито, чи він дома?

— Певно! — відповів. А тихо: в гробі!

— Чи міг би ти його від мене просити, щоб він поговорив зі мною на осібности.

— Дуже радо виповню ваше бажанє.

— Скажи йому, що Мілєс Гендон є ту. Буду тобі молодче вельми вдячний.

Хлопець слухав здивований:

— Якраз так назвав його король, але що менї се шкодить? Певно оба є близьнюками і сей міг би сказати королеви де є другий волоцюга. — А до Мілєса сказав:

— Чекайте хвилину, я сейчас верну.

Гендон пішов на всказане місце: се було заглублене в палатнім мурі, де хоронила ся сторожа в слітні днї. Ту сїв на камінній лавцї. Але ледви се стало ся, надійшов віддїл лявбґвардистів з офіциром на чолї. Запримітив він Гендона, задержав своїх людий і казав Гендонови вийти із заглубленя. Послухав приказу, а офіцир приарештував його, немов підозріле індивідуум, що крутило ся біля палати. Надармо намагав Мілєс говорити, оправдувати ся, — офіцир казав йому мовчати а жовнїрам відобрати оружє і перешукати кишенї.

— Шукайте, — сказав бідняга Гендон. — Дай Боже, щоб ви найшли щось. Я шукав дуже пильно, але не міг найти нї гроша.

Одинока найдена річ — се був зложений папір. Офіцир отворив, а Гендон усьміхнув ся, бо пізнав письмо свого любого хлопчини, що його написав він того нещасливого дня в Гендон Гал, з бажанєм, щоб воно дістало ся до рук льорда Гертфольда. Офіцир читаючи се, що було написано по анґлїйськи, зморщив чоло, а Мілєс зблїд, коли він крикнув:

— Знов маємо нового претендента до престола, справдї, ростуть, мов гриби по дощи. Пильнуйте гаразд сього драба,— сказав до жовнїрів — мушу сей цїнний папір занести до палати, щоб доручити його королеви.

І пішов; Гендон лишив ся в руках сторожи.

— Но, тепер швидко скінчить ся моя недоля, — думав Гендон. — За той кусник паперу висїти-му на шибеници. Але що станеть ся з хлопчиною, то Господь лиш знає.

Швидко вибіг офіцир з палати і біг до нього. Гендон випрямував ся, бо бажав по мужеськи знести свою судьбу. Офіцир приказав, щоб пустити Гендона і віддали йому оружє. Коли се стало ся, вклонив ся низько і просив:

— Ходіть зі мною.

Гендон йшов за ним і говорив до себе:

— Видко, провадить мене на смерть; мушу отжеж здержати ся від непотрібних гріхів. Инакше, удусив би я того негідника, що своєю ввічливостію насьміхаєть ся з мене.

Через подвірє, заповнене людьми, пішли до головної брами палати. Там офіцир, знов з глубоким поклоном віддав Гендона гарно одітому урядникови, що повитав його чемно і попровадив довгим коридором, повним служби що уступала ся з дороги з почестію; може за плечима аж дусить ся вона від сьміху над волоцюгою, але явно не важила ся висьмівати його. Опісля йшли гарними сходами, разом з многими вистроєними, видимо визначними людьми, вкінци увійшли до чималої салї, де була зібрана висока анґлїйська шляхта. Коли вже були посеред салї, провідник попросив чемно остовпілого Гендона, щоб зняв капелюх з голови — і попращав його з поклоном. Тепер став він предметом насьмішок й згірдливих поглядів.

Мілєс Гендон був так змішаний, що майже відходив від себе. На престолї під бальдахімом сидів молодий король, що якраз тодї говорив, звернений до визначного льорда. Гендон думав, що надто строго є засуджувати його на смерть в повнотї мужеської сили, а пощо-ж ще так його упокорювати! Бажав, щоб король найскорше скінчив з ним справу;перше здавало ся йому, що достойне зібранє поглядає на нього з насьмішками, тепер думав, що всї поглядають на нього неприязно, гнївно. Нараз обернув король голову так, що Гендон міг побачити його лице. Аж духу йому забракло — мов в екстазї дивив ся на се молоде, гарне лице, опісля закликав півголосом:

— Як то, ти! Чиж правда се, що на престолї сидить володар, що перше був ним лиш у мріях і у снї?

Ще сказав до себе кілька незрозумілих слів, уриваних висказів, опісля поглянув довкруги. Приглядав ся пильно.

— Нї, сказав тихо, — се не сон, се правда.

Знов вдивив ся в короля і знов спитав себе.

— Чи менї снить ся? Чиж се імовірне, щоб правдивим володарем Анґлїї був бідний, опущений, божевільний хлопчина? Хто-ж менї розвяже сю загадку?

Нараз впав на помисл. Пішов до стіни, взяв крісло, виніс його на середину салї і сїв на нїм.

Гнївний шум поніс ся, хопили його за руку, а голос якийсь крикнув до нього з обуренєм:

— Устань сейчас, неокресаний хлопе! Як сьмієш сїдати в присутности короля?

Се звернуло увагу монархи. Він піднїс руку і кликнув:

— Не дотикайте ся його! Він має право!

Здивована товпа уступила швидко. А король говорив далї:

— Знайте всї лейді, льорди і достойні панове, що се є мій вірний, любий слуга, Мілєс Гендон. Він освободив своїм оружєм мене від зневаг і тїлесної кари, а може й від смерти. За той чин надав я йому шляхоцтво. Але він віддав менї ще більшу прислугу, бо уратував мене від буків і сорому, що їх добровільно переняв на себе. За се зробив я його паром Анґлїї і ґрафом Кенту і одержить він чимало землї і золота, щоб міг жити відповідно до свого достоїньства. Право, що він його тепер ужив, рівнож дістав від мене. Постановляю і приказую, що кождий представитель його родини має право сїдати в присутности короля Анґлїї, як довго треває держава, в найдальші часи. Нїхто не сьміє йому сего боронити.

Між присутними находили ся дві особи, що увійшли до салї ще перед приходом Мілєса. Чули вони королївські слова і поглядали з переляком то на короля то на того страхополоха, що сидїв посеред салї. Невий ґраф ще їх не не запримітив: вдивляв ся все з уподобанєм в молодого монарха і шепнув до себе:

— Господи, поможи менї! То се мій хлопчина божевільний? А я йому бажав показати, що значить бути можним? То я йому захвалював дім, що має сїмдесять кімнат і двайцять сім слуг? Його одежию були лахи, а їв він окрушини. Щоденно терпів невгодини й наруги. І я хотїв взяти його за свою дитину і зробити з нього порядного чоловіка.... Ох, деж я тепер укрию ся зі стиду?

Вкінци опамятав ся, уклякнув перед королем і, складаючи свої руки в долонї королївські, зложив присягу вірности тай подяку за одержані достоїньства й дарунки. Опісля підвів ся

і з почестію станув на боці. І тепер всї глядїли на нього, бо завидували йому щастя.

Нараз запримітив король Гуґа Гендона і кликнув гнївно, з огнем в очах:

— Сей нужденник нехай буде позбавлений достоїньства, придбаного обманьством і відобрати йому украдену посїлість і кинути до тюрми і нехай там сидить, поки не спитаю про нього.

Гуґа сейчас випровадили з салї.

Знов товпа роздїлила ся, за урядником, що випроваджував його, йшов Томко Канти в богатім, але відміннім від иньших строю. Зближав ся до престола, приклякнув перед королем, а він промовив:

— Все знаю, все, що дїяло ся в послїдних тижнях і я з тебе дуже вдоволений. Ти володїв державою з королївською добротою й лагідностію. Чи ти вже відшукав свою матїр й сестри? Як так, то гаразд! Їх обдаруєть ся...А що ти держав у своїх руках королївську власть, тож справедливо є, щоб ти дістав більшу гідність, ніж звичайно. Погляньте всї на його одїнє, будете його пізнавати по нїм. Де лиш покажеть ся,повинен народ памятати, що він був королем, щоб всї віддали йому належну почесть. Стоїть він під опікою короля а мати-ме імя »королївський любимець«.

Том Канти підвів ся щасливий і вийшов, щоб поспішити до матери й сестер і розказати їм про ласки й рішеня короля і тїшити ся спільним щастєм.

XXIX..

Справедливість і заплата.

Коли все вияснило ся, що ще в будучности могло бути загадочним, Гуґо Гендон визнав, що терором, зневолив Едиту, щоб заперла ся Мілєса. Зразу погроза не була успішна; вона говорила, нехай радше її убє, бо житє для неї й так не миле, а таки Мілєса не виречe ся. Доперва тодї, коли Гуґо сказав, що Мілєс згине, як вона пізнає його, то Едита піддала ся. Зі страху о Мілєса додержала вона пізнїйше до кінця вимушеного на нїй приреченя.

Гуґо не ставав перед судом за ту погрозу, анї за се, що безправно присвоїв собі становище й посїлости брата, бо анї брат, анї жінка нїчого не хотїли проти нього сьвідчити. Увільнений з тюрми, покинув тайно жінку і утїк з Анґлїї на сушу, де небавом помер. Трохи пізнїйше ґраф Кенту оженив ся з вдовою. Коли новоженцї показали ся перший раз з Гендон-Гал, то приняли їх з великими почестями.

Том Канти нїколи вже не почув нїчого про свого батька, він загинув без вісти.

Король казав вишукати бідного селянина, що був напятнований й проданий в неволю. Увільнив його від товариства Равфболда і король достарчив средств, щоби міг при чесній праци вести свобідне житє з запевнити собі будучність

Хлопця, що був зловив сокола, увільнив від шибеницї, а також слабу на умі женщину, що була украла кусень полотна. Чоловіка, оскарженого о забитє серни в королївськім лїсї, не міг вже добрий король освободити, бо було вже за пізно.

Урядника, що за висказанє правди дізнав так строгого обходженя, увільнили з тюрми і від кари грошевої. Дочки тих женщин, що на очах Едварда умерли страшною смертію на кострі за католцьку віру,, виховали ся і вивінували ся королївським коштом. Судовий слуга, що безправно бив буками Гендона, поніс тяжку кару.

Нераз залюбки росказував король про свої пригоди, починаючи від тої хвилї, коли то палатна сторожа викинула його за браму, аж до тої хвилї, коли о півночи втиснув ся між робітників і з ними увійшов до Вестмінстер. Там укрив ся за гробів цем Едварда Ісповідника, але ранком заснув і спав так довго і глубоко, що мало не заспав коронації. Говорив сам нераз, що умисно пригадує собі часто свої терпіня і науки, що їх витягнув з терпінь, щоб додержати точно тодї повзятого постановленя, що його невгодини стануть благословенєм для підданих й держави і щитом для всїх покривджених. Лишили ся отже-ж ті образи сьвіжо у його памяти, а серце доброго Едварда все було склонне до лагідности й милосердя, тож найбільше опікував ся покривдженими і упослїдженими.

Мілєс Гендон і Том Канти були все любимцями короля.

Для його великого серця були вони все дорогі і привязані душею, опісля щиро оплакували його по вчасній смерти. Граф Кенту мав досить розуму і не над'уживав часто свого привілею і лиш два рази скористав з нього і сів в присутности короля: перший раз тоді, коли вступила на престол королева Марія, а другий раз при коронації королевої Єлисавети. Внук його рівнож уживав сього привілею, коли Яків І. вступив на престол анґлійський. Минуло більше, як чверть століття, нім син того Кенту міг хіснувати ся тим правом. Се попало було в забутє тай повстала чимала буря гніву, коли тодішний ґраф Кенту серед зібраного двора сів в присутности короля Кароля І. щоби застеречи собі на дальше права свого дому. Вияснене справи наступило сейчас і привілей Кентів стверджено наново. Послідний в прямій лінії мужеський потомок Мілеса Гендона, боров ся опісля, підчас довгої домашної війни, в обороні короля і поляг в борбі, Від тоді родинний привілей зник.

Том Канти дожив пізного віку. Був се чесний, добрий все усьміхнений старець з сріблисто-сивим волосєм. Ціле житє шанували й поважали його загально, аж до смерти заховав він сей спеціяльний стрій, щоб пригадувати людям, що він був колись королем. Де лиш показав ся публично, товпа розступала ся з почестію і робила йому місце й оден шептав другому:

—Здіймай капелюх з голови, се королївський любимець!

Кождий кланяв ся, а він дякував ввічливим усьміхом. Народ тішив ся і розповідав собі про його минувшину.

Король Едвард жив коротко: його пановане було лагідне й людяне. Коли нераз високий достойник або ленник корони закидав, що король є за надто поблажливий, або, що закон, що його король хоче змінити, не є зовсім строгий, тоді дивив ся на нього поважно великими, мудрими очима і одвічав:

— Що ти знаєш о строгости або гнеті? Я і мій нарід знаємо і одно і друге, але ти не маєш о тім понятя.

(Переложено 14|XI — 27|XI, 1907).

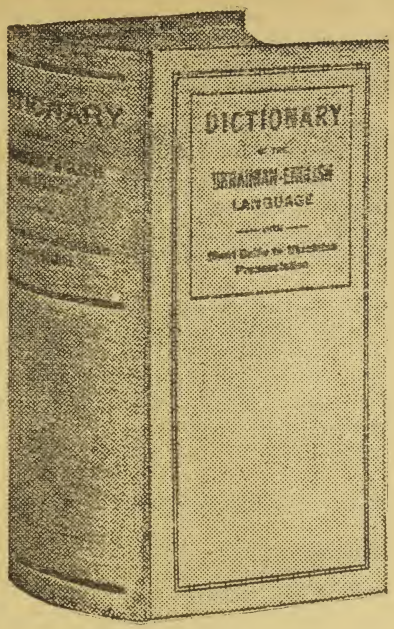

ПЕРШИЙ І ОДИНОКИЙ ТОГО РОДА

УКРАЇНСЬКО-АНГЛЇЙСЬКИЙ СЛОВАРЕЦЬ

що обнимає 1600 сторін друку, з повною граматикою, азбукою друкованою і писаною, — і, — що найважнїйше, — З вимовою **анґлїйських слів.**

Се є перше таке видане в українській мові.

Словарець сей є конечно потрібний для кождого Українця. Видавництво не жалїло висипати суму гроша на те, щоби словар відповідав вимогам нашої суспільности. Щоби скоро знайти потрібне слово, на те є поазбучний реджістер так в українській як і анґлїйській части. Цїна його є $2.00

Пишіть по катальоґ книжок і музичних інструментів:

Ruska Knyharnia

848-850 Main St. Winnipeg, Man.

Найновійший і найпрактичнійший

РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

або підручник до писаня листів в обох язиках — руськім і анґлійськім — в справах промислових, торговельних і т. п.

З залученем взірців ріжних урядових письм, приписів почтових правил етикети (товариських приписів) щоденного житя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів що до видаваня векслів, приповідок і діялектів (нарічя) руських анґлійських і т. п.

Отсей підручник є призначений особливо до ужитку Українців в Канаді і Сполучених Державах Північної Америки, застосований до потреб і условин їх житя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в кореспонденції (писаня листів з Анґлійцями і на відворот). Уложив М. Б. Ясенівський, 288 сторін. Ціна одного примірника ..... 75 ц.

В оправі коштує $1.00

ПОРАДНИК ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНИХ

або як писати любовні листи і поучене як поводитись в часі коханя, з додатком любовних віршів, промов, та желань на шлюб. Ціна ..... 35 ц.

ЛЮБОВНІ КАРТКИ з красними українськими любовними віршами, 12 штук 50 ц., 25 штук $1.00.

ПРОМОВИ І ДЕКЛЯМАЦІЇ на хрестинах, заручинах і весілю. Ціна одного примірника ..... 10 ц.

Буквар для українських шкіл ..... .25

Читанка для публичних шкіл, ч. II. ..... .30

Методична граматика української мови ..... .40

Історія біблійна, з образками ..... .50

Пишіть по катальоґ книжок на адресу:

Ruska Knyharnia

848-850 Main Street - - - Winnipeg, Canada

ЛИШЕ $2.00 ЗАТІС

Щоби вивчити ся англійської мови.

80.000 СЛІВ УКРАЇНСЬКИХ, ПЕРЕТОЛКОВАНИХ НА АНГЛІЙСЬКІ З ВИМОВОЮ, ЦЕБТО, ЯК ВИМОВЛЯТИ КОЖДЕ АНГЛІЙСЬКЕ СЛОВО.

ПОВЕРХ 1.600 СТОРІН на яких містить ся 80.000 українських і англійських рухомих слів. — В твердій оправі, грубости два цвяхи — лише за $2.00.

ЛИШЕ $2.00 за сей ПЕРШИЙ УКРАЇНСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ СЛОВАР, що доселе вийшов з друку, тому подібного ще не було і нема в Англії, Америці, Сотні вдоволених клієнтів стверджують що дня від тих, що закупили від нас словари і все дяка їх нам жестоко: —

ВП. ПАНИ! —

«Ваш словар отримав я» і є з дуже з чого задоволений. Я сумнів на вимовляю, що за сей словар можна купити ціле. Я ціле не вимовляю, що я не можу читати ціле. Я ціле не вимовляю, що я не можу читати ціле. Я ціле не вимовляю, що я не можу читати

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 072888461